

משרד החינוך והתרבות
המינהל הפדגוגי
האגף לתכניות לימודים

מעגל השנה היהודית

הלכות, מנהגים ומקורות

לבית הספר הממ"ד

ערך
יהודה איזנברג

הוצאת מעלות
תשנ"ו

מעגל השנה היהודית

לתלמידים בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה
וחומר עזר למורים בבית הספר היסודי

העורך: ד"ר יהודה איזנברג

ייעוץ: הרב מעלה גלינסקי

ועדת היגוי: הרב שמעון לוי, הרב מעלה גלינסקי, ד"ר יהודה איזנברג, רחמים
מלמד

עריכה לשונית: רחל רוקח

רוב סיכומי ההלכות נלקחו מתוך "ספר התודעה", ברשות הוצאת יד אליהו כי
טוב. הזכויות לקטעים אלה שמורות להוצאה.

תודתנו נתונה להוצאה על שהעמידה לרשותנו את הנוסח המתוקן של הספר ואת מראי
המקומות להלכות עוד טרם פרסומם ברבים.

בספר משובצים סיכומי הלכות שנכתבו בידי הרב ש' מן-ההר, וסיכומי נושאים
ועיבוד מקורות שנעשו בידי יהודה איזנברג.

(c) כל הזכויות שמורות

תוכן העניינים ומקורותיהם

5	הקדמה
6	חודש תשרי
6	ראש השנה
6	ספר החינוך שיא : יום הדין
7	ספר החינוך תה : מצוות שופר בראש השנה
9	דיני ראש השנה - ספר התודעה
11	תפילות הימים הנוראים
15	עשרת ימי תשובה - ספר התודעה
18	תשובה
18	רמב"ם, מהלכות תשובה
24	יום הכיפורים
24	ספר החינוך שיג : מצוות תענית ביום עשירי בתשרי
26	דיני יום הכיפורים - ספר התודעה
30	חג הסוכות
30	דיני חג הסוכות - ספר התודעה
31	מעשה הסוכה
34	ארבעה מינים
34	ספר החינוך שכד : מצוות נטילת לולב
36	הלכות ארבעה מינים - ספר התודעה
39	ניסוך המים
39	רמב"ם, תמידין ומוספין, פרק י
39	משנה סוכה, פרק ה
40	תוספתא סוכה, פרק ד
41	שמחת חג
41	רמב"ם, לולב ח
42	שמיני עצרת
42	שמיני עצרת - ספר התודעה
44	סוגיית "לולב הגזול"
44	מבוא לסוגיה
45	סוגיית "לולב הגזול" (סוכה כט, ע"ב - ל, ע"א)
49	חודש מרחשוון
49	סיכומי הלכות - ספר התודעה
52	ממתי מזכירים גשם בתפילה?
52	מסכת תענית : ב, ע"ב - ג, ע"א
56	חודש כסליו
56	חג החנוכה
56	ספר חשמונאים א, ד
58	מצוות נר חנוכה
60	הלכות חנוכה - ספר התודעה
66	חודש טבת
66	חודש טבת - ספר התודעה
68	חודש שבט
68	דיני החודש - ספר התודעה
69	קצת דינים בברכת הפירות
73	תרומות ומעשרות
73	מקורות מן התורה
74	מקורות מספר החינוך
74	ספר החינוך רפד : שלא לאכול טבל
75	ספר החינוך תקז : להפריש תרומה גדולה לכהן
76	ספר החינוך שצה : מצוות מעשר ראשון
77	ספר החינוך שצו : מצוות הלויים לתת מעשר
78	היכן ומתי חייבים במעשרות
80	עקרונות ההפרשה
84	דרך ההפרשה למעשה
86	ערלה ונטע רבעי
92	חודש אדר
92	חודש אדר - ספר התודעה
92	ארבע פרשיות
94	תענית אסתר
95	מצוות הפורים
99	זמן מקרא מגילה

102	מוקפות חומה - ממתני?
102	מסכת מגילה ב, ע"ב (המשך)
105	חודש ניסן
105	שמות החודש
106	רמב"ם, הלכות חגיגה א
107	עולי הרגל בירושלים
108	בדיקה, ביטול וביעור
110	זמן בדיקת חמץ
112	הבודק צריך שיבטל
112	פסחים ו, ע"ב - ז, ע"א
113	זמן ביטול חמץ
114	מהו ביטול?
115	ביעור חמץ
115	מכירת חמץ
117	המצה
117	חיוב אכילת מצה בזמן הזה
119	לישה ואפייה
122	חג הפסח
122	ספר החינוך, מצווה טז
123	ספר החינוך כא: מצוות סיפור יציאת מצרים
124	מצוות ליל פסח
124	רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, פרק ז
126	ליל הסדר
126	רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, פרק ח
129	קרבת פסח בימי בית שני
130	הלכות חג הפסח - ספר התודעה
137	דינים, טעמים ורמזים למצוות הלילה
140	ספירת העומר
141	סיכומי הלכות - ספר התודעה
142	הקרבת העומר ואיסור חדש
142	ספר החינוך שב: מצוות קרבן העומר של שעורים
143	הקרבת העומר - הרב ש' מן ההר
147	חודש אייר
147	דיני החודש - ספר התודעה
148	ה' באייר, כ"ח באייר - הרב ש' מן ההר
148	הלל ושהחינו ביום העצמאות
150	הרב שלמה גורן
151	חובת הלל על נס
154	החלטות הרבנות הראשית - תשי"ד
156	החלטות הרבנות הראשית לישראל
158	חודש סיוון
158	דיני החודש - ספר התודעה
158	חג השבועות
160	ספר החינוך שז: קרבן מנחה חדשה בעצרת
160	ביכורים
163	חודש תמוז
163	דיני החודש - ספר התודעה
165	סדר תעניות
165	מסכת ראש השנה יח, ע"ב
170	חודש אב
170	סיכומי הלכות - ספר התודעה
174	חודש אלול
174	מנהגי החודש - ספר התודעה
176	יום הדין
176	רמב"ן, שער הגמול
179	נספחים:
180	יום טוב
181	איסור מלאכה ביום טוב
183	רמב"ם, הלכות יום טוב, פרק ו
184	עירוב תבשילין
185	יום טוב שני של גלויות
187	חול המועד
189	ענייני יום טוב
189	דיני מועדים - ספר התודעה
194	הלוח היהודי

הקדמה

ספר זה נועד למלא חלל בהכנת תלמידינו להלכות חג ומועד. שלושים יום לפני החג חובה לעסוק בענייני החג, אבל החזרה על ענייני החג מדי שנה מכבידה על הלומד ועל המורה כאחד. הספר כולל מקורות תלמודיים והיסטוריים, מקורות מן הפוסקים ועיבודים חדשים, וכל אלה מתארים את החג והמועד ברמות שונות של העמקה.

המקורות הם משלושה סוגים עיקריים:

- מקורות תלמודיים, ובהם סוגיות תלמודיות מעובדות ללמד. סוגיות אלה נותנות את הרקע העיוני שבו ישולבו ההלכות והמנהגים. הן מיועדות ללומדים בכיתות הגבוהות ולמורה המכין את שיעוריו לתלמידים בכיתות נמוכות.
- מקורות ממשנה תורה של הרמב"ם ומספר החינוך. מקורות אלה מסכמים את נושאי החג והמועד בבהירות ועומדים על עיקרי הדברים ולא על פרטיהם, והם מתאימים לרוב הלומדים.
- מקורות מסוג שלישי הם עיבודים חדשים של קטעים הלקוחים מ"ספר התודעה" לרבי אליהו כי טוב, ומספריו של הרב ש' מן-ההר. אלה כוללים סיכומי הלכות ופרטי דינים, והם מיועדים לתת ללומד סקירה כוללת על ענייני החג והמועד ופירוט מעשי של הלכות החג. לאחר לימוד זה, ראוי שכל תלמיד ילמד בספר ההלכה המקובל עליו כדי להשלים את הלימוד ולבססו לפרטיו.

כדי להקל על הבנת המקורות, כל מקור פותח בסיכום קצר של הנושאים הכלולים בו. סיכום זה כתוב ליד ציור של ספר פתוח ובאותיות מיוחדות, כמו אותיות אלה.

חובה עלינו לציין, כי המקורות המובאים בספר עובדו כדי להקל על הלומד: הקטעים הארמיים תורגמו לעברית, נוספו סימני פיסוק, הכתיב הותאם במידת האפשר למקובל היום, ונוספו איורים ותרשימים כדי להמחיש את ההלכות ולקרוב את הנושאים ללבו של הקורא.

חודש תשרי

ראש השנה

חודש תשרי ושמותיו

שלושה שמות לחודש זה: החודש השביעי, ירח האיתנים, תשרי. התורה קראתו בכל מקום "החודש השביעי", לפי שהוא שביעי למניין החודשים שמתחיל תמיד מניסן.

בכסה ליום חגנו

ראש השנה, והוא אחד בתשרי, נקרא גם יום הכסה, ככתוב: "תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו" (תהלים פא). ומורגל בפי הצדיקים להזכיר לעניין זה גם את הפסוק "ליום הכסה יבוא בית" (משלי ז) - רמז לכיסא דין שהקדוש ברוך הוא יושב עליו ביום זה, ורמז לכיסוי עוונות - שהקב"ה מתמלא עלינו רחמים ביום הדין ומכסה על חטאינו.

כל ענייניו של יום זה בכיסוי: "תקעו בחודש שופר בכסה" - איזהו חג שהחודש (הירח) מתכסה בו? הווי אומר זה ראש השנה. כל המועדים במילואו של הירח או קרוב למילואו, וראש השנה בכיסויו של הירח. שישראל נמשלים לירח, והם מאירים בשבתותיהם ובמועדיהם; ובראש השנה הם ממעטים עצמם ומכסים על גדולתם מאימת יום הדין. ואף הקדוש ברוך הוא מכסה על עוונותיהם ובא עמם במחילה וסליחה. גם כל עניין יום הדין, שהוא באחד בתשרי, מכוסה הוא ואינו נזכר בתורה בפירוש, כדי שיהא אדם דואג על חטאיו כל השנה ואינו דוחה את התשובה עד לראש השנה, וכדי שיהא מכוסה מן השטן המקטרג על ישראל ולא ידע מן הדין עד שעת הדין. ומן הטעם הזה אין מברכים על חודש תשרי בשבת שלפניו, כשם שמברכים על שאר החודשים, כדי לערבב את השטן, שלא ידע מתי חל ראש השנה ולא יקטרג על ישראל.

ראש השנה הוא יום טוב, וככל יום טוב אסור לעשות בו מלאכה. ספר החינוך מסביר את משמעותו של החג מנקודות מבט אלה: מדוע יש בראש השנה איסור מלאכה, במה יום זה הוא תחילת השנה, ובמה ראש השנה הוא יום דין.

ספר החינוך שיא: יום הדין

מצוות ראש השנה

שלא לעשות מלאכה ביום ראשון של חודש תשרי, שנאמר: "בחודש השביעי באחד לחודש... כל מלאכת עבודה לא תעשו" (ויקרא כג, כד-כה). וחודש השביעי

ייקרא תשרי, כי הוא שביעי לניסן, שהוא ראש השנה לחודשים. וזה היום של אחד בתשרי, אמרו ז"ל שנקרא "ראש השנה" למנות ממנו שנים ושמיטים ויובלות, וכן מונין ממנו לנטיעה ולירקות... ועוד אמרו שם, על דרך המליצה, לבאר שהשגחתו ברוך הוא על מעשה כל אחד ואחד, ולא על כל המין דרך כלל, שעוברים כל בני האדם לפניו כבני מרון, כלומר אחד אחד ולא בערבוב.

משורשי המצווה

ומשורשי מצוות המועד הזה, שהיה מחסדי האל על ברואיו לפקוד אותם ולראות מעשיהם יום אחד בכל שנה ושנה, כדי שלא יתרבו העוונות, ויהיה מקום לכפרה. והוא 'רב חסד' - מטה כלפי חסד, וכיוון שהם (העוונות) מועטים - מעביר עליהם. ואם אולי יש בהם עוונות שצריכים מירוק - נפרע ממנו מעט מעט. ואם לא יפקדם עד זמן רב - יתרבו כל כך עד שיתחייב העולם כמעט כליה חלילה. נמצא שהיום הנכבד הזה הוא קיומו של עולם, ולכן ראוי לעשות אותו יום טוב ולהיותו במניין מועדי השנה היקרים.

ומצד שהוא יום הדין לדון כל חי, ראוי לעמוד בו ביראה ופחד יותר מכל שאר מועדי השנה. וזהו עניין "זיכרון תרועה" הנזכר בו. כי התרועה קול שבור, לרמוז שישבור כל אחד תוקף יצרו הרע, ויתנחם על מעשיו הרעים. וזהו הטעם שלא קבעו ז"ל לומר הלל במועד הזה, וכמו שאמרו - שאין ראוי לו לאדם לומר שירה והוא עומד בדין...

המצווה העיקרית של ראש השנה היא מצוות שופר. בתורה לא מוזכר השופר אלא נאמר "יום תרועה יהיה לכם". ספר החינוך מסביר מניין אנו למדים כי התרועה היא בשופר, מה משמעות התקיעה ומה היא גורמת לאדם, וכן כיצד למדנו את סדר התקיעות.

ספר החינוך תה: מצוות שופר בראש השנה

המצווה בכללה

נצטוונו לשמוע קול שופר ביום ראשון של תשרי שהוא ראש השנה, כמו ששינונו במשנה במסכת ראש השנה (א, א): "באחד בתשרי ראש השנה לשנים, שנאמר: "יום תרועה יהיה לכם" (במדבר כט, א). ואף על פי שאין כאן זכר לתרועה זו, אם בשופר או במצלתיים או בכל שאר כלי ניגון, מפי השמועה למדו ז"ל שהיא בשופר, כמו שמצינו ביובל, שנאמר בו שופר (ויקרא כה, ט).

משורשי המצווה

לפי שהאדם בעל חומר - לא יתעורר לדברים כי אם על ידי מעורר, כדרך בני אדם בעת מלחמה - יריעו אף יצריחו כדי שיתעוררו יפה למלחמה. וגם כן ביום ראש השנה, שהוא היום הנועד מקדם לדון בו כל באי העולם, וכמו שאמרו ז"ל

במשנה: "בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון" (ר"ה א, ב). כלומר, שהשגחתו על מעשי כל אחד ואחד בפרט. ואם זכויותיו מרובות - יצא זכאי, ואם עוונותיו מרובים בכדי שראוי לחייבו - מחייבים אותו למוות או לאחת מן הגזרות, כפי מה שהוא חייב. על כן צריך כל אחד להעיר טבעו לבקש רחמים על חטאיו מאדון הרחמים, כי אל חנון ורחום הוא, נושא עוון ופשע וחסאה ונקה לשבים אליו בכל לבם.

וקול השופר מעורר הרבה לב כל שומעיו, וכל שכן קול התרועה, כלומר הקול הנשבר. ומלבד ההתעוררות שבו, יש לו לאדם זכר בדבר, שישבור יצר לבו הרע בתאוות העולם ובתשוקותיו בשומעו קולות נשברים. כי כל אדם, כפי מה שיראה בעיניו ובאוזניו ישמע - יכין לבבו ויבין בדברים. והיינו שאמר רבי יהודה (פ"ה כו, ע"ב): בראש השנה תוקעים בשל זכרים, כלומר בקרן הכבשים הכפוף, כדי שיזכור האדם בראותו אותו - שיכוף לבו לשמים. ורבי לוי פסק הלכה כמותו, ומנהגם של ישראל כן.

מדיני המצווה

מה שאמרו ז"ל (ר"ה כז, ע"ב), ששיעור השופר הוא כדי שיאחזנו אדם בידו וייראה לכאן ולכאן. וכל השופרות כשרים, חוץ משל פרה מפני שהוא קרן. פירוש: כל מה שהוא 'שופר', כלומר שהוא חלול - שלשון 'השופר' כך משמע לעולם: דבר שיש בו חלל, כגון שופר של כבש, שיש לו חלל. וכל שופר בעולם שיש לו חלל כמו שפירשנו - כשר לתקוע בו בר"ה... נמצא לפי פירושנו זה, שכל הקרנות שבעולם פסולות לתקוע בהן בר"ה, חוץ מקרני הכבשים והרחלים, וגם התיישים והעזים.

תקיעה בשבת

ומה שאמרו ז"ל (ר"ה כט, ע"ב), שיום טוב של ראש השנה שחל בשבת אין תוקעים בו שופר, גזרה שמא יטלנו ישראל אחר ויוליכנו ארבע אמות ברשות הרבים, ויבוא לידי איסור סקילה. ודבר זה לא גזרו אותו חכמים במקום שיש שם בית דין שהוא גדול בחכמה, ודווקא שתוקעים אותו שם בישיבת בית דין. והרב משה בן מימון ז"ל כתב שצריך להיות בית דין שהוסמך בארץ ישראל, ושיהיה בית דין מעולה, מאותם שקידשו את החודש. ואני שמעתי שהרב רבי יצחק אלפסי ז"ל היה תוקע שופר בישיבתו בשבת. ואתה בני, אם תזכה, תבחר לך הטוב בעיניך.

סדר התקיעות

וכן בעניין המצווה, מה שאמרו ז"ל (ר"ה לג, ע"ב): שחייב אדם לתקוע בר"ה שלוש תקיעות של שלוש-שלוש, כלומר שלוש פעמים תקיעה-תרועה-תקיעה, ונמצא שהן שש תקיעות ושלוש תרועות. ופירוש 'תרועה' כתרגומו: יבבה. ועניין

יבבה הוא קול שבור, כלומר קול יללה. נמצא שהתורה ציוותה אותנו לעשות בשופר קול הדומה ליללה.

ומפני שמקומות בעולם חלוקים בעניין היללה, שבמקום אחד מייללים בגניחות גסות, ובמקום אחר בדקות, ובמקום אחר עושין הכול - גסות ודקות, נהגו בכל מקום ומקום להיות מתריעים בר"ה על דרך שהיו מייללים איש איש במקומו. ובכך היו יוצאים ידי חובתם במצווה, שהתורה ציוותה בקול יללה. עד שקם רבי אבהו, ולא ישר בעיניו להיות ישראל חלוקים במנהג התרועה, זה בכה וזה בכה, שנעשה תורה כשתי תורות, וקיבץ כל המנהגים, והתקין שיהיו תוקעים בכל המקומות בשווה. ולצאת ידי חובה מכלל היללות שנעשות בעולם, תיקן לעשות התרועה בשלושה צדדים (=בשלוש צורות): כעין גניחות גסות, דהיינו שברים; וכעין גניחות דקות, דהיינו שאנו קורין תרועה; ועוד בצד אחר גניחות גסות ודקות, כמנהג אחד המקומות שעושים הכול כיללותיהם. ונמצא לפי זה, שאנו צריכים לתקוע שלוש של שלוש פעמים שלוש.

החייב בתקיעת שופר

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ולא בנקבות, לפי שהיא מכלל המצוות שהזמן גרמן, שהנשים פטורות. והעובר על זה ולא שמע קול שופר ביום ר"ה כסדר תקיעות שאמרנו - שלוש של שלוש-שלוש לכל הפחות - ביטל "עשה" זה. ואם שמען בהפסק, ואפילו בכל היום - יצא, וכמו שאמרנו ז"ל (ר"ה לב, ב), שאם שמע אדם תשע תקיעות המאריכות בתשע שעות ביום, ואפילו מתשעה בני אדם - יצא. ולמדתי מן החכמים ישמרם אל, שצריך מכל-מקום שלא לשמוע קול פסול באמצע.

דיני ראש השנה - ספר התודעה

ליל ראשון של ראש השנה

בליל ראשון של ראש השנה אחר התפילה מברך איש לחברו "לשנה טובה תיכתב ותיחתם לאלתר לחיים טובים". ולאשה: "תיכתבי ותיחתמי" וכו'. ולמה אין מברכים כן גם ביום ראש השנה אחר התפילה? לפי שצדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים טובים, ואם יברך אותו בברכה זו גם ביום, וכבר עברה שעת הדין שהיא בשעות הראשונות של היום, יהא זה כאילו מחזיק את חברו שאינו צדיק גמור ועדיין לא נחתם לטובה. ואינו ראוי לעשות כן, אלא כל אחד יחזיק את חברו לצדיק גמור, ואף על פי שלפי ראות העיניים אין הדבר נראה כן. כי האדם יראה לעיניים וה' יראה ללבב, ושמה הרהר זה תשובה בלב ויהי הוא צדיק גמור. ויש קהילות שמברכים ברכה זו גם למחרת.

בהדלקת הנרות מברכת האשה "להדליק נר של יום טוב" (ויש נוהגים לומר: "של יום הזיכרון") ו"שהחיינו" במקום שנהגו. האיש כולל ברכת "שהחיינו" בקידוש היום. וספרדים אינם אומרים "שהחיינו" ביום ב של ראש השנה.

אמרו חכמינו זיכרונם לברכה: סימנא מילתא היא. ולפיכך עושים בראש השנה סימנים המראים לטובה, שנזכה בדין ושתתחדש עלינו שנה טובה. וסימנים אלה עושים בשעת סעודה בליל ראשון של ראש השנה, ומנהג ספרד גם בליל שני. טובלים פרוסת חלה של "המוציא" בדבש, ואם אין דבש - טובלים בסוכר, ויש נוהגים לטבול הפרוסה גם במלח וגם בדבש. ולאחר שאכלו ממנה כזית, לוקחים תפוח מתוק וטובלים אותו בדבש ומברכים "בורא פרי העץ" ואוכלים ממנו ואומרים: "יהי רצון מלפניך שתחדש עלינו שנה טובה ומתוקה", אבל אין מפסיקים באמירת "יהי רצון" בין ברכת פרי העץ לאכילה.

ואוכלים מיני ירקות ופירות שבשמותיהם יש רמז לטובה, כגון: סלקי, כרתי, רוביא, קרא ותמרי. ובשעת אכילת כל ירק אומר "יהי רצון" מעניין הרמז שיש בו. כשאוכל סלקי אומר: "שיסתלקו שונאינו" (נוסח ספרד: "אויבינו ושונאינו"), וכשאוכל כרתי אומר: "שייכרתו שונאינו", ומכוון בזה גם לאלו הרוחות הרעים, המחבלים והמקטרגים הנבראים מעוונותיו. וכשהוא אוכל רוביא אומר: "שירבו זכויותינו". וכן כשאוכל רימון אומר "שירבו זכויותינו כרימון". כשאוכל תמרים אומר: "ייתמו שונאינו". קרא - "ייקראו לפניך זכויותינו" (נוסח ספרד: "שתקרע רוע גזר דיננו"). ובלבד שהמאכלים גופם יהיו טובים למאכל, לא מרים ולא חמוצים. וכן נוהגים לאכול ראש כבש או ראש דג ואומרים: "יהי רצון מלפניך שנהיה לראש ולא לזנב". וכן מדקדקים לאכול דגים - סימן לברכה. וכל זה הוא סימן להזכיר לאדם שהוא עומד בדין ויתעורר לתשובה. וצריך להיזהר מאוד שלא יכעס ביום זה, כי מלבד גודל האיסור של כעס שהפליגו חכמינו ז"ל בגנותו ובעונשו בכל השנה, בראש השנה ייזהר ביותר מן הכעס ומן ההקפדה, ילביש פניו חדות ה' וימלא לבו רצון ואהבה כדי שיהיה לו לסימן טוב.

והוסיפו החכמים האחרונים ואמרו: טעם שעושים סימנים אלה בליל ראש השנה, משום שאין מבקשים ביום הדין על ענייני עולם הזה אלא על מלכות שמים בלבד: "ובכן תן פחדך", "ובכן תן כבודך", "ותמלודך" וכו'. אלא שגם כל ענייני העולם הזה רמזים הם למלכות שמים ועשויים לסייע לעבודת ה' יתברך ולקבלת עול מלכותו. לכך מבקשים גם על העניינים של העולם הזה בדרך רמז בלבד, על ידי סימנים אלה.

ראוי לאדם ללמוד בסעודת הלילה ד' פרקי משניות של מסכת ראש השנה.

לשמע קול שופר

כמה תקיעות חייב אדם לשמוע בראש השנה? תשע תקיעות. לפי שנאמר 'תרועה' ביובל (ביום הכיפורים של שנת היובל), ובראש השנה - שלוש פעמים (ויקרא כג, שם כה, במדבר כט), וכל תרועה - (תקיעה) פשוטה לפניו ופשוטה לאחריה. ומפי השמועה למדו שכל תרועות של החודש השביעי אחת הן, בין בראש השנה בין ביום הכיפורים של יובל - תשע תקיעות תוקעים בכל אחד משניהם: תקיעה ותרועה ותקיעה, תקיעה ותרועה ותקיעה, תקיעה ותרועה ותקיעה.

נמצא סדר התקיעות כך הוא: מברך ותוקע תקיעה, ואחריה שלושה שברים ותרועה, ואחריה תקיעה, וחוזר כסדר הזה שלוש פעמים (הרי תשע תקיעות שהן שתיים-עשרה קולות: שש פשוטות, שלושה שברים ושלוש תרועות); ותוקע תקיעה, ואחריה שברים, ואחריה תקיעה, וחוזר כסדר הזה שלוש פעמים (הרי עוד תשע תקיעות, שש פשוטות ושלוש תרועות של שברים); ותוקע תקיעה ואחריה תרועה, ואחריה תקיעה, וחוזר כסדר הזה שלוש פעמים (הרי עוד תשע תקיעות, שש פשוטות ושלוש תרועות של יללה). נמצא מניין כל הקולות שלושים, כדי להסתלק מן הספק.

ברכות על תקיעת השופר

על המצווה הזו של תקיעת שופר מברך שתי ברכות: אחת על גוף המצווה, "ברוך אתה וכו' אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לשמוע קול שופר"; והשנייה מפני שאינה תדירה וצריך להמתין זמן מרובה עד שיגיע זמנה ויוכל לקיימה, הרי הוא מודה לה' שהחייהו וקיימו והגיעו לזמן זה. הראשונה נקראת "ברכת המצווה" והשנייה - "ברכת הזמן" או "ברכת שהחינו". ולעולם ברכת המצווה קודמת לברכת "שהחינו", ושתיהן קודמות לעשיית המצווה. מברך תחילה ואחר כך הוא עושה.

אסור להפסיק אפילו בדיבור אחד משעת הברכות ועד סוף סדר התקיעות. ואם סח, אף על פי שעבר - אינו חוזר ומברך.

תפילות הימים הנוראים

התפילות שישראל מתפללים לפני המקום בימים הנוראים מצוינות בין תפילות כל שאר המועדים בנוסח שלהן, ומה שמוסיפים עליהן תחילה וסוף, ואפילו במניין ברכותיהן.

ברית כרותה לתפילת הימים הנוראים שאינה חוזרת ריקם. וכך אמרו במדרש: "פנה אל תפילת הערער ולא בזה את תפלתם" (תהלים קב) - כלפי הדורות אמרו, שאין להם לא נביא ולא כהן מורה צדק ולא מקדש שיכפר עליהם, אלא תפילה אחת נשארה להם, שהם מתפללים בראש השנה ויום הכיפורים, אל תבזה אותה מהם!

יש נוהגים לכרוע בתפילות ימים נוראים, והנוהגים כן זוקפים עצמן בתחילת הברכות ובסופן כדי שלא להוסיף על תקנת חכמים, שלא תקנו לכרוע אלא בתחילת "ברכות אבות" ו"הודאה" ובסיומן.

כל השנה כולה, בימות החול מתפללים שמונה עשרה ברכות (ועליהן נוספה עוד אחת) - "ולמלשינים" ובשבת ובמועדים מתפללים רק שבע ברכות: שלוש הראשונות ושלוש האחרונות - כבימות החול, והרביעית שבאמצע היא ברכה על קדושת היום, וגומר בה בשבת - "מקדש השבת", ובמועדים - "מקדש ישראל והזמנים".

המיוחד בתפילות ראש השנה

תפילת רגל זו כתפילת רגל זו, אלא שמזכיר בכל רגל מעניין היום ב"ותתן לנו ה' אלקינו את יום... וב"יעלה ויבוא" - "חג המצות הזה", או "חג השבועות הזה" וכו'. וכן בתפילת המוסף, שמזכיר בברכה הרביעית את קרבן היום, כל רגל ורגל קרבנו השייך לו. ואין שם שינוי נוסף. אבל בראש השנה השינויים רבים:

א. בשתי הברכות הראשונות ובשתי הברכות האחרונות, מוסיף בהן "זכרנו לחיים", "מי כמוך", "וכתוב לחיים" ו"בספר חיים"; וכך הוא אומר כל עשרת ימי תשובה עד שגומר תפילת נעילה ביום הכיפורים; אלא שבתפילה זו האחרונה מזכיר לשון 'חתימה' בכל מקום שנזכר בהוספות אלה לשון 'כתיבה'. ותוספות אלו, בימי הגאונים תקנום.

ב. חותם את הברכה השלישית ב"המלך הקדוש" במקום "האל-ל הקדוש" כפי שחותם כל השנה. וכך הוא חותם גם בכל תפילות עשרת ימי תשובה.

ג. מאריך בברכה השלישית של "אתה קדוש" ומוסיף בה תפילות שיש בהן בקשות ותחנונים על גילוי מלכות שמים על פני כל הארץ, גילוי כבוד עם סגולה ועובדי ה', שמחת צדיקים וששון ירושלים, ושתעבור ממשלת זדון מן הארץ וייגלה אורו של משיח וכו'. וכשם שהוא מאריך בברכה זו בראש השנה, כך הוא מאריך בה ביום הכיפורים, אבל בשאר הימים מעשרת ימי תשובה אינו מאריך.

ד. בחתימתה של הברכה הרביעית, שאומרה על קדושת היום, כל מקום שמזכיר שם בשלוש הרגלים תפילה על שלום ישראל וקדושת ישראל וכו', הרי הוא מזכיר בראש השנה תפילה על מלכות שמים שתתפשט על פני כל הארץ, על ישראל ועל כל עמי התבל (וביום הכיפורים מתפלל על מחילת העוון וטהרת הלב), וגומר: "ברוך אתה ה' מלך על כל הארץ, מקדש ישראל ויום הזיכרון".

ה. מוסיף פיוטים לפני התפילה, כמנהג רוב קהילות ספרד והרבה קהילות אשכנז, ובחזרת הש"ץ - גם בתוך התפילה. והוספת הפיוטים - כדי להאריך בתפילה ובישיבה בבית הכנסת ביום הקדוש. ומוסיף תפילת "אבינו מלכנו"

אחרי התפילה, חוץ משבת. ובקהילות הספרדים אומרים "אבינו מלכנו" גם בשבת. וכן מוסיפים ברוב הקהילות "שיר המעלות, ממעמקים" (תהלים קל), לפני "ברכו" שבשחרית.

ו. מסלסל בנעימה שהיא מיוחדת לתפילות הימים הנוראים בלבד ומאריך בה, מה שאינו עושה כן בשום רגל אחר. בקהילות אשכנז נוהגים שהש"ץ היורד לפני התיבה בשחרית ומתחיל ב"המלך יושב", פותח בניגון חשאי ומגביה קולו והולך במתון כדי שישמע במורא ובאימה.

וכתוב בספר החיים (שחיבר אחי המהר"ל מפראג): בשעה שש"ץ יורד לפני התיבה וצועק "המלך", מיד כל המקטרגים מסתלקים. משל לליסטים שתפס נפש אחת והוליכה דרך עיר המלך. כיוון שבאו לשוק צעק הנתפס בקול רם: "המלך!" מיד שמת הליסטים ידו וברח. כך אנו מסורים כל השנה ביד היצר הרע, עד שאנו באים כאחד לבית אלקינו וצועקים לתשועת המלך, מיד השטן מסתלק.

כל ההוספות והשינויים האלה, מקצתם נמסרו לנו מפי אנשי כנסת הגדולה שתיקנו נוסח קבוע לכל תפילות השנה, ומקצתם מפייהם של חכמי הדורות שידעו היאך לרצות את קונם ביום הדין והיאך למלא לבב העומדים בתפילה מורא שמים ופחד הדר גאון ה' היושב בדין.

ז. ועיקר השינוי שבתפילות יום הדין הוא בתפילת מוסף של ראש השנה, שמוסיפין שם ברכות ואומרים סדר מלכויות, זיכרונות ושופרות.

מלכויות זיכרונות שופרות

בתפילות המוספין של כל השנה קבעו אנשי כנסת הגדולה שבע ברכות, ובתפילות המוספין של ראש השנה קבעו תשע ברכות. שלוש הראשונות ושלוש האחרונות כבכל השנה (מלבד נוסח "ובכן יתקדש" וכו', שהוא נוסח קבוע לברכת "אתה קדוש", ושאר ההוספות שנזכרו לעיל, שהן מנהג רוב המקומות), ושלוש ברכות האמצעיות - הן שנקראות "מלכויות, זיכרונות ושופרות".

את סדר מלכויות הוא כולל עם הברכה הרביעית שאומרה על קדושת היום ואינו קובעו ברכה לעצמה, לפי שעיקר קדושת היום - המלכותו של הקב"ה על כל מעשיו. אבל סדר זיכרונות וסדר שופרות, קובע להם ברכות לעצמם. נמצא שכל הברכות שבתפילת מוסף של ראש השנה - תשע.

תשע ברכות אלה הן כנגד תשע האזכרות (הזכירה שם יו"ד-ה"א-ו"ו-ה"א תשע פעמים) שאמרה חנה בתפילתה ("עלץ לבי בה"י" - שמואל א ב). כל אזכרה שאמרה חנה בנבואתה על פקידתה אשר נפקדה בראש השנה ("דאמר מר: בראש השנה נפקדו שרה, רחל וחנה", ברכות כט), כנגדה אנו מייחדים ברכה לה' ביום

זה ואומרים תשע פעמים: "ברוך אתה ה'" וכו'. ואף עניין היום רמוז בתפילתה: "ה' ידין אפסי ארץ". אימתי? בראש השנה.

בסדר מלכויות אנחנו מודים לקב"ה שהוא ברא את הכול ומלכותו על הכול, ומקבלים עלינו את מלכותו לעולם ועד - "כי אתה אלקים אמת, ודברך אמת וקיים לעד, ברוך אתה ה' מלך על כל הארץ" וגו'.

בסדר זיכרונות אנו מודים ומכריזים על אמונתנו, אשר הוא הבורא והוא הפוקד את כל יצוריו תמיד וזוכר כל מעשי בני אדם מראשית ועד אחרית, ומשלם להם כפועלם - "כי זוכר כל הנשכחות אתה הוא מעולם ואין שכחה לפני כיסא כבודך, ועקדת יצחק לזרעו היום ברחמים תזכור, ברוך אתה ה' זוכר הברית".

בסדר שופרות אנו חוזרים ומקבלים עלינו עול תורה, כאילו עכשיו היא ניתנה בקולות וברקים וקול שופר חזק מאוד, ומצפים לישועה האחרונה - שנזכה לשמוע קול שופר של משיח ושיעלו תקיעותינו לרצון ויהיו לזיכרון לפנינו - "כי אתה שומע קול שופר ומאזין תרועה ואין דומה לך, ברוך אתה ה' שומע קול תרועת עמו ישראל (היום) ברחמים".

שלושה סדרים אלה, כנגד שלוש עתים בתולדות ישראל: ימי מלכות בראשונה, זיכרון העבר בגלות, ושופרות של מלכות שמים לעתיד.

שלושה סדרים אלה של מלכויות זיכרונות ושופרות, כולם על מטבע אחד נתקנו: כל סדר וסדר מתחיל בתפילה נאה מעניין הסדר, ואומר עשרה פסוקים שיש בהם מאותו העניין: פסוקים של מלכות ה' בסדר מלכויות, פסוקים של פקידה וזכירה בסדר זיכרונות, ופסוקים של תרועה גדולה ובשורת ישועה בסדר שופרות. ובסוף משלים כל סדר בבקשה מאותו העניין ובחתימת ברכה.

עשרת הפסוקים שאומר בכל סדר, גם הם על אופן אחד נקבעו, שאומר בכלם שלושה פסוקים מן התורה, שלושה פסוקים מן הכתובים (וכולם מספר תהלים), שלושה פסוקים מספרי נביאים, ובפסוק האחרון - העשירי - הוא חוזר אל התורה ומסיים בו את הסדר.

יום שני של ראש השנה

כל דיניו של יום שני של ראש השנה, כל מצוותיו וסדר תפילותיו, הכול כיום הראשון, חוץ מן הקריאה וההפטרה.

ובקידוש ליל שני נוהגים להניח על השולחן פרי חדש, או ללבוש בגד חדש, שצריך לברך עליו "שהחיינו". ובשעה שמברך ברכת "שהחיינו" בקידוש, מתכוון לצאת ידי חובת ברכה זו הן על קדושת היום והן על הפרי או על הבגד החדש, לפי שברכת שהחיינו שאומר בקידוש, קצת ספק יש בה אם חייב לברכה בליל שני.

וכן האשה, בשעה שמברכת "שהחיינו" בהדלקת הנר בליל שני מתכוונת לצאת ידי ברכה זו גם על פרי חדש או על בגד חדש. ואולם אם לא הכינו פרי חדש ולא בגד חדש, מברכים "שהחיינו" בקידוש של ליל שני, שכך היא דעת רוב הפוסקים.

אף בתקיעת שופר של יום שני מברכים "שהחיינו" (וטוב שהמברך יכין לו בגד חדש). ומנהג הספרדים שלא לברך "שהחיינו" בתקיעת שופר של יום שני אלא כשחל יום ראשון של ראש השנה בשבת.

עשרת ימי תשובה - ספר התודעה

צום גדליה

בג' בתשרי, שהוא מוצאי ראש השנה - צום גדליה, והוא הנקרא בנביאים (זכריה ח) "צום השביעי", על שם החודש, תשרי, שהוא שביעי לחודשים. חל ראש השנה בחמישי ושישי - נדחה הצום ליום ראשון אחר השבת, לפי שאין תענית ציבור בשבת אלא יום הכיפורים בלבד.

ומתענים בו מעלות השחר עד צאת הכוכבים. בשחרית ובמנחה הש"ץ אומר "עננו" בין ברכת "גואל ישראל" ל"רפאנו", וחותרם בברכה; והציבור כוללים אותו במנחה בתוך ברכת "שומע תפילה", כמנהג האשכנזים; והספרדים נוהגים לומר "עננו" אף בשחרית. ויש קהילות שאומרות אותו אף בתפילת ערבית בליל שלפניו. וקורין בתורה שחרית ומנחה ב"ויחל משה", ומפטירין במנחה "דרשו ה' בהמצאו". ובקהילות ספרד אין אומרים הפטרה בתענית ציבור, פרט לט' באב.

צום זה תקנו חכמים על הריגת גדליהו בן אחיקם, שהרגו ישמעאל בן נתניה בעצת מלך עמון. כשנהרג גדליה כבתה גחלת ישראל האחרונה ששרדה אחר החורבן הראשון, ושארית יהודה גלתה מארץ ישראל, ונהרגו אלפים רבים מישראל.

בין כסה לעשור

שבעת הימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים נקראים בשם "ימי תשובה" או "עשרת ימי תשובה" אף על פי שאינם אלא שבעה, לפי שהם רובם של עשרת הימים שנקבעו לתשובה, שהם: שני ימי ראש השנה, יום הכיפורים ושבעה ימים שביניהם. ולפי שימי ראש השנה ויום הכיפורים נקראים בשם המיוחד להם, נשאר השם "עשרת ימי תשובה" קבוע לימים שבינתיים. ימים אלה ידועים גם בשם "בין כסה לעשור", בין ראש השנה הנקרא "כסה", כמו שנאמר: "תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו" (תהלים פא), לבין יום הכיפורים הנקרא "עשור", כמו שנאמר: "אך בעשור לחודש השביעי הזה יום כיפורים הוא" (ויקרא כג).

תפילה בעשרת ימי תשובה

סדרן של התפילות בעשרת ימי תשובה הוא כמו בכל השנה, אלא שבתפילת העמידה מוסיפים "זכרנו לחיים" ו"מי כמוך" בשתי ברכות ראשונות, ו"וכתוב" ו"בספר" בשתי ברכות אחרונות. ואם שכח ולא אמרם, וכבר הזכיר שם ה' בסיום הברכה - אינו חוזר. וכן הדין אם שכח לומר "זכרנו" וכו', אפילו בתפילות של ראש השנה ויום כיפורים, שאינו צריך לחזור.

ואומר "המלך הקדוש" בברכת "אתה קדוש". ואם שכח ולא אמר - חוזר לראש התפילה. ובברכת "השיבה שופטינו" מסיים "המלך המשפט" במקום "מלך אוהב צדקה ומשפט". שכח וסיים "מלך אוהב" וכו' - אינו חוזר, כיוון שהזכיר מלכות בברכה. ויש נוהגים לחזור אף בזה. בשחרית ובמנחה אחר חזרת הש"ץ אומרים "אבינו מלכנו" בכל יום, חוץ משבת ומנחה בערב שבת. ויש מן הספרדים שאומרים "אבינו מלכנו" אפילו בשבת.

וכן אומרים את המזמור "לדוד ה' אורי וישעיי" (תהלים כז) פעמיים בכל יום, בשחרית ובערבית, ויש שאומרים אותו במנחה ולא בערבית. ואומרים אותו עד שמיני עצרת, שהוא גמר כל הדינים. והספרדים נוהגים לומר מזמור זה בשחרית בכל ימות השנה, פרט לשבת.

בכל עשרת ימי תשובה, מערבית של ליל ראשון של ראש השנה עד תפילת נעילה שביום הכיפורים, מנהג בני אשכנז לומר בקדיש "לעילא ולעילא" (או "לעילא לעילא") במקום "לעילא" שאומרים כל השנה, מפני שהקדוש ברוך הוא מתעלה אז ביותר מבריותיו שעומדים לפניו בדין. ומפני שמוסיפים תיבה אחת - מחסרים תיבה אחרת, ואומרים "מכל ברכתא" במקום "מן כל ברכתא" שאומרים בכל השנה, שמספר תיבות הקדיש מדוקדק.

בסיום התפילה, וכן בקדיש, יש נוהגים על פי הקבלה לומר "עושה השלום במרומיו" במקום "עושה שלום" שאומרים בכל השנה.

שבת שובה

שבת שבין ראש השנה ויום הכיפורים נקראת "שבת שובה", מפני שמפטירין בה "שובה ישראל" (הושע יד). וגם "שבת תשובה", מפני שהיא בתוך ימי התשובה.

סדר התפילה בשבת זו כבשאר שבתות השנה, אלא שבתפילת העמידה מוסיפים את שמוסיפים בשאר ימי התשובה. ואין אומרים "אבינו מלכנו", ברוב המקומות. אמנם כבר פשט המנהג בקהילות עדות המזרח אשר בירושלים לומר "אבינו מלכנו" בשבת, אך מדלגים בו על ענייני חטא ועוון וכדומה. ובתפילת "מגן אבות" שאומרים בליל שבת, אומרים "המלך הקדוש" כבתפילת לחש. ובתפילת שחרית אומרים "אב הרחמים", ובמנחה - "צדקתך צדק".

ומנהג הוא בכל תפוצות ישראל שרב העיר דורש בשבת זו לפני העם בענייני מוסר ותשובה כדי להודיע לעם עונשן של עברות ויתנו לב לשוב בתשובה. אמרו חכמים, בשעה שחכם יושב ודורש, הקב"ה מוחל לעוונותיהם של ישראל.

תשובה

ב"הלכות תשובה" הרמב"ם מסכם את דרכי התשובה ואת המצוות הכלולות בה. מצוות תשובה כוללת וידוי, עונש וקרבן. אך בזמן הזה, שאין קרבנות ואף אין בית דין המעניש, התשובה מכפרת על כל העברות. הרמב"ם מסביר בדבריו מהי תשובה שלמה, שהעושה אותה - כל עוונותיו נמחלים, מה המיוחד בעשרת ימי תשובה ומדוע הם מתאימים לתשובה, ומה הם הדברים המעכבים אדם מלעשות תשובה.

רמב"ם, מהלכות תשובה

מצוות וידוי

כל מצוות שבתורה, בין "עשה" בין "לא תעשה", אם עבר אדם על אחת מהן, בין בזדון בין בשגגה, כשיעשה תשובה וישוב מחטאו - חייב להתוודות לפני האל ברוך הוא. שנאמר: "איש או אשה כי יעשו וגו' והתוודו את חטאתם אשר עשו" (במדבר ה) - זה וידוי דברים. וידוי זה מצוות "עשה".

כיצד מתוודים? אומר: "אנא השם, חטאתי עויתי פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך, והרי ניחמתי ובושתי במעשי ולעולם איני חוזר לדבר זה". וזה עיקרו של וידוי. וכל המרבה להתוודות ומאריך בעניין זה, הרי זה משובח.

וכן בעלי חטאות ואשמות, בעת שמביאים קרבנותיהם על שגגתם או על זדונם, אין מתכפר להם בקרבנם עד שיעשו תשובה ויתוודו וידוי דברים. שנאמר, "והתוודה אשר חטא עליה" (ויקרא ה). וכן על מחויבי מיתות בית דין ומחויבי מלקות, אין מתכפר להם במיתתם או בלקייתם עד שיעשו תשובה ויתוודו. וכן החובל בחברו והמזיק ממונו, אף על פי ששילם לו מה שהוא חייב לו, אינו מתכפר עד שיתוודה וישוב מלעשות כזה לעולם. שנאמר "מכל חטאות האדם" (במדבר ה).

שעיר המשתלח

שעיר המשתלח, לפי שהוא כפרה על כל ישראל, כוהן גדול מתוודה עליו על לשון כל ישראל. שנאמר: "והתוודה עליו את כל עוונות בני ישראל" (ויקרא טז). שעיר המשתלח מכפר על כל עברות שבתורה, הקלות והחמורות, בין שעבר בזדון בין שעבר בשגגה, בין שהודע לו בין שלא הודע לו, הכול מתכפר בשעיר המשתלח - בתנאי שעשה תשובה.

אבל אם לא עשה תשובה, אין השעיר מכפר לו אלא על הקלות. ומה הן הקלות ומה הן החמורות? החמורות הן שחייבים עליהן מיתת בית דין או כרת. ושבעות שוא ושקר - אף על פי שאין בהן כרת - הרי הן מן החמורות. ושאר מצוות לא תעשה, ומצוות עשה שאין בהן כרת - הן הקלות.

כפרה בזמן הזה

בזמן הזה, שאין בית המקדש קיים ואין לנו מזבח כפרה, אין שם אלא תשובה. התשובה מכפרת על כל העברות. אפילו רשע כל ימיו, ועשה תשובה באחרונה, אין מזכירים לו שום דבר מרשעו, שנאמר: "רשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו" (יחזקאל לג). ועצמו של יום הכיפורים מכפר לשבים, שנאמר: "כי ביום הזה יכפר עליכם" (ויקרא טז).

זמן כפרה על עברות שונות

אף על פי שהתשובה מכפרת על הכול, ועצמו של יום הכיפורים מכפר, יש עברות שהן מתכפרין לשעתן, ויש עברות שאינן מתכפרות אלא לאחר זמן. כיצד? עבר אדם על מצוות עשה שאין בה כרת ועשה תשובה, אינו זז משם עד שמוחלים לו; ובאלו נאמר "שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם" וגו' (ירמיה ג). עבר על מצוות לא תעשה שאין בה כרת ולא מיתת בית דין, ועשה תשובה, תשובה תולה ויום הכיפורים מכפר; ובאלו נאמר "כי ביום הזה יכפר עליכם" (ויקרא טז). עבר על כריתות ומיתות בין דין ועשה תשובה, תשובה ויום הכיפורים תולים, וייסורים הבאים עליו גומרים לו הכפרה... ולעולם אין מתכפר לו כפרה גמורה עד שיבואו עליו ייסורים; ובאלו נאמר "ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עוונם" (תהלים פט).

במה דברים אמורים? בשלא חילל את השם בשעה שעבר. אבל המחלל את השם, אע"פ שעשה תשובה, והגיע יום הכיפורים והוא עומד בתשובתו, ובאו עליו ייסורים - אינו מתכפר לו כפרה גמורה עד שימות. אלא תשובה, יום הכיפורים וייסורים - שלושתם תולים, ומיתה מכפרת; שנאמר: "ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העוון הזה לכם עד תמותו" (ישעיה כב).

תשובה גמורה

איזו היא תשובה גמורה? זה שבא לידו דבר שעבר בו, ואפשר בידו לעשותו, ופירש ולא עשה מפני התשובה, לא מיראה ולא מכשולון כוח. כיצד? הרי שבא על אישה בעברה, ולאחר זמן נתייחד עמה, והוא עומד באהבתו לה ובכוח גופו ובמדינה שעבר בה, ופירש ולא עבר - זהו בעל תשובה גמורה. הוא ששלמה אמר: "וזכור את בוראך בימי בחורותיך" (קהלת יב).

ואם לא שב אלא בימי זקנותו ובעת שאי אפשר לו לעשות מה שהיה עושה, אף על פי שאינה תשובה מעולה, מועילה היא לו, ובעל תשובה הוא. אפילו עבר כל ימיו, ועשה תשובה ביום מיתתו, ומת בתשובתו - כל עוונותיו נמחלים, שנאמר: "עד אשר לא תחשך השמש, והאור והירח והכוכבים, ושב העבים אחר הגשם" (שם), שהוא יום המיתה. מכלל, שאם זכר בוראו ושב קודם שימות - נסלח לו.

ומה היא התשובה? הוא שיעזוב החוטא חטאו, ויסירו ממחשבתו, ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד, שנאמר "יעזוב רשע דרכו" וגו' (ישעיה נה). וכן יתנחם על

שעבר, שנאמר "כי אחרי שובי ניחמתי" (ירמיה לא). ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר: "ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו" וגו' (הושע יד). וצריך להתוודות בשפתיו ולומר עניינים אלה שגמר בלבנו.

וידוי בלא תשובה

כל המתוודה בדברים ולא גמר בלבנו לעזוב [החטא], הרי זה דומה לטובל ושרץ בידו, שאין הטבילה מועילה לו עד שישליך השרץ. וכן הוא אומר "ומודה ועוזב ירוחם" (משלי כח). וצריך לפרט את החטא, שנאמר "אנא, חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב" (שמות לב).

דרכי תשובה

מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני ה' בבכי ובתחנונים, ועושה צדקה כפי כוחו, ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו, ומשנה שמו כאומר: "אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותם המעשים". ומשנה מעשיו כולם לטובה ולדרך ישרה, וגולה ממקומו, שגלות מכפרת עוון מפני שגורמת לו להיכנע ולהיות עניו ושפל רוח.

ושבח גדול לשב שיתוודה ברבים ויודיע פשעיו להם, ומגלה עברות שבינו לבין חברו לאחרים, ואומר להם: "אמנם חטאתי לפלוני ועשיתי לו כך וכך, והריני היום שב ומתנחם". וכל המתגאה ואינו מודיע אלא מכסה פשעיו - אין תשובתו גמורה, שנאמר "מכסה פשעיו לא יצליח" (משלי כח).

במה דברים אמורים? בעברות שבין אדם לחברו. אבל בעברות שבין אדם למקום אינו צריך לפרסם עצמו, ועזות פנים היא לו אם גילם. אלא שב לפני האל ברוך הוא, ופורט חטאיו לפניו, ומתוודה עליהם לפני רבים סתם. וטובה היא לו שלא נתגלה עווננו, שנאמר "אשרי נשוי פשע כסוי חטאה" (תהלים לב).

תשובה בעשרת ימי תשובה

אף על פי שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרת הימים שבין ראש השנה ויום הכיפורים היא יפה ביותר, ומתקבלת היא מיד. שנאמר "דרשו ה' בהמצאו" (ישעיה נה). במה דברים אמורים? ביחיד. אבל ציבור, כל זמן שעושים תשובה וצועקים בלב שלם - הם נענים, שנאמר "כה' אלהינו בכל קראנו אליו" (דברים ד)

יום הכיפורים הוא זמן תשובה לכול, ליחיד ולרבים, והוא קץ מחילה וסליחה לישראל. לפיכך חייבים הכול לעשות תשובה ולהתוודות ביום הכיפורים. ומצוות וידוי יום הכיפורים - שיתחיל מערב היום קודם שיאכל, שמא יחנק בסעודה קודם שיתוודה. ואע"פ שהתוודה קודם שיאכל, חוזר ומתוודה בליל יום הכיפורים בערבית, וחוזר ומתוודה בשחרית ובמוסף ובמנחה ובנעילה. והיכן מתוודה? יחיד - אחר תפילתו, ושליח ציבור - באמצע תפילתו, בברכה רביעית.

הווידוי שנהגו בו כל ישראל "אבל אנחנו (כולנו) חטאנו", והוא עיקר הווידוי. עברות שהתוודה עליהן ביום כיפורים זה, חוזר ומתוודה עליהן ביום כיפורים אחר, אע"פ שהוא עומד בתשובתו; שנאמר "כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד" (תהלים נא).

בין אדם לחברו

אין התשובה ויום הכיפורים מכפרים אלא על עברות שבין אדם למקום, כגון מי שאכל דבר אסור או בעל בעילה אסורה וכיוצא בהן. אבל עברות שבין אדם לחברו, כגון החובל את חברו או המקלל את חברו או גוזלו וכיוצא בהן, אינו נמחל לו לעולם עד שייתן לחברו מה שהוא חייב לו וירצהו. אף על פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו, צריך לרצותו ולשאול ממנו שימחול לו. אפילו לא הקניט את חברו אלא בדברים, צריך לפייסו ולרצות אותו עד שימחול לו.

לא רצה חברו למחול לו, מביא לו שורה של שלושה בני אדם מרעיו, ופוגעים בו ומבקשים ממנו. לא נתרצה להם - מביא לו פעם שנייה ושלישית. לא רצה - מניחו והולך לו, וזה שלא מחל הוא החוטא. ואם היה רבו, הולך ובא אפילו אלף פעמים עד שימחול לו.

אסור לאדם להיות אכזרי ולא להתפייס, אלא יהא נוח לרצות וקשה לכעוס. ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול, מוחל בלב שלם ובנפש חפצה. ואפילו הצר לו וחטא לו הרבה, לא ייקום ולא ייטור. וזה דרכם של זרע ישראל ולבם הנכון. אבל העובדי כוכבים ערלי הלב אינם כן, אלא "ועברתו שמרה נצח". וכן הוא אומר על הגבעונים, לפי שלא מחלו ולא נתפייסו, "והגבעונים לא מבני ישראל המה" (שמואל ב כא)

החוטא לחברו ומת חברו קודם שיבקש מחילה, מביא עשרה בני אדם ומעמידם על קברו ויאמר בפניהם: "חטאתי לה' אלהי ישראל ולפלוגי זה, שכך וכך עשית לי". ואם היה חייב לו ממון - יחזירו ליורשים; לא היה יודע אם יש לו יורשים - יניחנו בבית דין ויתוודה.

דברים המעכבים את התשובה

ארבעה ועשרים דברים מעכבים את התשובה. ארבעה מהם עוון גדול, והעושה אחד מהם אין הקב"ה מספיק בידו לעשות תשובה, לפי גודל חטאו. ואלו הם: (א) המחטיא את הרבים, ובכלל עוון זה המעכב את הרבים מלעשות מצווה. (ב) המטה את חברו מדרך טובה לרעה, כגון מסית ומדיח. (ג) הרואה בנו יוצא לתרבות רעה ואינו מוחה בידו. הואיל ובנו ברשותו, אילו מיחה בו היה פורש, ונמצא כמחטיאו. ובכלל עוון זה, כל שאפשר בידו למחות באחרים, בין יחיד בין רבים, ולא מיחה אלא הניחם בכישלונם. (ד) האומר "אחטא ואשוב", ובכלל זה האומר "אחטא ויום הכיפורים מכפר".

ומהם חמישה דברים הנועלים דרכי התשובה בפני עושיהם. ואלו הם:

(א) הפורש מן הציבור; לפי שבזמן שיעשו תשובה לא יהיה עמהם ואינו זוכה עמהם בזכות שעושים.

(ב) החולק על דברי חכמים; לפי שמחלוקתו גורמת לו לפרוש מהם ואינו יודע דרכי התשובה.

(ג) המלעיג על המצוות; שכיוון שנתבזו בעיניו אינו רודף אחריהן ולא עושן. ואם לא יעשה, במה יזכה?

(ד) המבזה רבותיו; שדבר זה גורם לו לדחפו ולטרדו כגחזי. ובזמן שנטרד לא יימצא לו מלמד המורה לו דרך האמת.

(ה) השונא את התוכחות; שהרי לא הניח לו דרך תשובה, שהתוכחה גורמת לתשובה. שבזמן שמודיעים לו לאדם חטאיו ומכלימים אותו, חוזר בתשובה. כמו שכתוב בתורה "זכור (ו)אל תשכח" (דברים ט), "ממרים הייתם" (שם), "ולא נתן ה' לכם לב" (שם כט), "עם נבל ולא חכם" (שם לב). וכן ישעיהו הוכיח את ישראל ואמר: "הוי גוי חוטא" (ישעיה א), "ידע שור קונהו" (שם), "מדעתי כי קשה אתה" (שם מח). וכן ציווהו האל להוכיח לחטאים, שנאמר "קרא בגרון אל תחשוך" (שם נח). וכן כל הנביאים הוכיחו לישראל עד שחזרו בתשובה.

לפיכך צריך להעמיד בכל קהל וקהל מישראל חכם גדול וזקן, וירא שמים מנעוריו, ואהוב להם, שיהא מוכיח לרבים ומחזירם בתשובה. וזה ששונא את התוכחות אינו בא למוכיח ולא שומע דבריו, לפיכך יעמוד בחטאותיו שהם בעיניו טובים.

ומהם חמישה דברים שהעושה אותם אי אפשר לו שישב בתשובה גמורה, לפי שהם עוונות שבין אדם לחברו, ואינו יודע חברו שחטא לו כדי שיחזיר לו או ישאל ממנו למחול לו. ואלו הם:

(א) המקלל את הרבים; ולא קילל אדם ידוע כדי שישאל ממנו כפרה.

(ב) החולק עם גנב; לפי שאינו יודע גנבה זו של מי היא, אלא הגנב גונב מרבים ומביא לו, והוא לוקח. ועוד, שהוא מחזק יד הגנב ומחטיאו.

(ג) המוצא אבדה ואינו מכריז עליה עד שיחזירה לבעליה; לאחר זמן כשיעשה תשובה - אינו יודע למי יחזיר.

(ד) האוכל שור עניים ויתומים ואלמנות. אלו בני אדם אומללים הם, ואינם ידועים ומפורסמים, וגולים מעיר לעיר, ואין להם מכיר כדי שידע שור זה של מי הוא ויחזירנו לו.

(ה) המקבל שוחד להטות דין; אינו יודע עד היכן הגיעה הטיה זו וכמה היא כוחה כדי שיחזיר, שהדבר יש לו רגליים. ועוד, שהוא מחזק יד זה ומחטיאו

ומהם חמישה דברים העושה אותם אין חזקתו לשוב מהם, לפי שהם דברים קלים בעיני רוב האדם. ונמצא חוטא, והוא ידמה שאין זה חטא. ואלו הם:

- (א) האוכל מסעודה שאינה מספקת לבעליה, שזה אבק גזל הוא. והוא מדמה שלא חטא, ויאמר "כלום אכלתי, אלא ברשותו".
- (ב) המשתמש בעבוטו של עני. שהעבוט של עני אינו אלא כגון קרדום ומחרשה, ויאמר בלבו "אינם חסרים, והרי לא גזלתי אותו".
- (ג) המסתכל בעריות. מעלה על דעתו שאין בכך כלום, שהוא אומר "וכי בעלתי או קרבתי אצלה?!" והוא אינו יודע שראיית העיניים עוון גדול, שהיא גורמת לגופן של עריות, שנאמר "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" (במדבר טו).
- (ד) המתכבד בקלון חברו. אומר בלבו שאינו חטא, לפי שאין חברו עומד שם ולא הגיע לו בוש, ולא ביישו, אלא ערך מעשיו הטובים וחכמתו למול מעשה חברו או חכמתו כדי שייראה מכללו שהוא מכובד וחברו בזוי.
- (ה) החושד בכשרים. אומר בלבו שאינו חטא, לפי שהוא אומר: "מה עשיתי לו, וכי יש שם אלא חשד, שמא עשה או לא עשה". והוא אינו יודע שזה עוון, שמשים אדם כשר בדעתו כבעל עברה.

ומהם חמישה דברים העושה אותם ימשך אחריהם תמיד וקשים הם לפרוש מהם. לפיכך צריך אדם להיזהר מהם, שמא ידבק בהם, והם כולם דעות רעות עד מאוד. ואלו הם: רכילות, ולשון הרע, ובעל חמה, ובעל מחשבה רעה, והמתחבר לרשע (מפני שהוא לומד ממעשיו והם נרשמים בלבו. הוא שאמר שלמה "ורועה כסילים ירוע", משלי יב).

וכבר ביארנו בהלכות דעות דברים שצריך כל אדם לנהוג בהם תמיד, קל וחומר לבעל תשובה. כל אלו הדברים וכיוצא בהם, אף על פי שמעכבים את התשובה אין הם מונעים אותה. אלא אם עשה אדם תשובה מהם - הרי זה בעל תשובה ויש לו חלק לעולם הבא.

יום הכיפורים

המצווה הכתובה בתורה ביחס ליום הכיפורים היא "ועיניתם את נפשותיכם". ספר החינוך מסביר מה כולל הביטוי "עינוי" וכיצד לומדים ממנו את חמשת העינויים של יום הכיפורים. כמו כן מסביר בעל ספר החינוך את הקשר שבין עינויים אלה לבין הכפרה שיום הכיפורים מכפר על החטאים.

לעניין הדינים המיוחדים של יום הכיפורים, בעל ספר החינוך מסביר את המידות המדויקות הכלולות באיסור אכילה ואת דינו של חולה הצריך לאכול מטעמים של פיקוח נפש.

ספר החינוך שיג: מצוות תענית ביום עשירי בתשרי

מצווה לצום ביום העשירי בתשרי, והוא הנקרא "יום הכיפורים", שנאמר "אך בעשור לחודש... ועיניתם את נפשותיכם". ובא הפירוש בספרא: עינוי שהוא איבוד נפש. ואיזהו? זה אכילה ושתייה. וכן פירשו זיכרוןם לברכה בגמרא (יומא עד, ע"ב). ועוד באה הקבלה עליו, שהוא אסור ברחיצה, בסיכה, בנעילת הסנדל ובתשימי המיטה. ולשון ספרא: מניין שיום הכיפורים אסור ברחיצה ובסיכה [ובנעילת הסנדל] ובתשימי המיטה? תלמוד לומר "שבת שבתון". כלומר, כי כפל השביתה יורה על שביתה מהעסקים האלה ושביתה ממזון הגוף.

משורשי המצווה

שהיה מחסדי השם על כל בריותיו לקבוע להם יום אחד בשנה לכפר על החטאים על ידי התשובה. נצטוונו להתענות בו, לפי שהמאכל והמשתה ויתר הנאות חוש המישוש יעוררו החומר להימשך אחר התאוה והחטא, ויבטלו צורת הנפש החכמה מחפש אחר האמת, שהיא עבודת האל ומוסרו הטוב והמתוק לכל בני הדעת. ואין ראוי לעבד ביום בואו לדין לפני אדוניו לבוא בנפש חשוכה ומעורבת מתוך המאכל והמשתה במחשבות החומר אשר היא בתוכו, שאין דנים את האדם אלא לפי מעשיו שבאותה שעה. על כן טוב לו להגביר נפשו החכמה ולהכניע החומר לפניו באותו היום הנכבד, למען תהיה ראויה ונכונה לקבל כפרתה, ולא ימנעה מסך התאוות.

מדיני המצווה

מה שאמרו זיכרוןם לברכה (יומא פ, ע"ב), ששיעור האכילה ביום הכיפורים לחייב עליה דאורייתא מאכלים הראויים - היא ככותבת הגסה (תמרה גדולה). והטעם שנשתנה שיעור האכילה ביום הכיפורים משיעור שאר אכילת איסורים שבתורה, שהם בכזית, מפני שהתורה אסרה האכילה באותו היום בלשון "עינוי", ולא נאמר עליה "לא תאכלו" כמו בשאר איסורים. ופירשו חכמים, שקיבלו הדברים מאשר קדמו להם, ש"אכילה" נקראת ב"כזית"; אבל "עינוי" הוא באדם כל זמן שלא אכל עד "ככותבת", שאין דעת בן אדם מתיישבת בפחות. ושיעור

"כותבת" הוא יותר מגרוגרת (תאנה יבשה) ופחות מכביצה, ופחות משלושה (נוסח אחר: משני) זיתים גם כן, ששלושה (נ"א: ששני) זיתים הם כביצה. וכן מה שאמרו (יומא ח, ב) ששיעור השתייה היא מלוא לוגמיו של אדם, שהוא כביצה, שכבר שיערו כי ביצה מחזיקה מלוא לוגמיו של אדם, ובפחות מכן - אין בו איסור כרת אלא דינו כחצי שיעור ולפיכך, מי שהוא חולה, אף על פי שאין בו סכנה גמורה, אם יהיה חלוש הרבה - ראוי להאכילו ולהשקותו מעט מכשיעור שאמרנו, ונותנים רווח בין אכילה ושתייה של פעם אחת לפעם אחרת כדי שיעור אכילת פרס, שהן שלוש ביצים - כדעת רוב המפרשים - כדי שלא יצטרפו האכילות ותהיה נחשבת כאכילה אחת ושיעור אחד. אבל בין האכילה והשתייה אין צריך להפסיק, שאין מצטרפים אכילה ושתייה לעניין זה. ושיעור שבין שתייה לשתייה - כדי שתיית רביעית. ומותר לשקול ולשער דברים אלה ביום הכיפורים לעת הצורך. ומוטב נחוש ונרחיק שלא לאכול שיעור, ולא נחוש לאיסור המשקל שהוא מדרבנן.

וכן מעניין המצווה מה שאמרו זיכרוןם לברכה (יומא עז, ב): כי אלו העינויים שהם דרבנן, כגון רחיצה וסיכה, לא גזרו בהם אלא שלא לעשותם שלא לצורך. אבל כל שעושה אותם לצורך - לא גזרו, כגון מי שיש לו חטטים בראשו, שסך כדרכו ואינו חושש. ואפילו לשמור פירות אמרו זיכרוןם לברכה, שמותר לעבור במים עד הצוואר. וכל שכן לדבר מצווה, בין בהליכה בין בחזרה. ובעניין הסנדל פירשו לנו מורינו, ישמרם אל, שסנדל הוא בכל מקום של עור, וזהו שאסור ביום הכיפורים, אבל לא של מין אחר.

ודין חולה שיש בו סכנה, שמאכילים אותו על פי רופא בקי או על פי עצמו ואפילו רופא אומר "אינו צריך".

ודין קטנים, בין תינוק בין תינוקת, מאיזה זמן מענים אותם כל היום מדרבנן? וכן מאיזה זמן מחנכים אותם לשעות? וכללא דמילתא [=כללו של דבר] לפי קצת המפרשים: שתי שנים קודם גדלות בבריא - משלימים [את התענית] מדרבנן. ושתי שנים קודם לכך - מחנכים אותם [לצום] שעות. ויש שפירשו: שנה אחת קודם גדלות משלימים מדרבנן, בין תינוק בין תינוקת. ויש שפירשו שאין משלימים מדרבנן אלא בתינוקת בלבד, שנה אחת קודם גדלות, אבל תינוק אינו משלים כלל מדרבנן. וגדלות הוא בתינוק - שלוש עשרה שנים ויום אחד; ובתינוקת - שתיים עשרה שנים ויום אחד. ויתר פרטי מצווה זו מבוארים במסכת יומא.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ובנקבות. והעובר על זה ואכל ביום הכיפורים כשיעור הכותבת - ביטל "עשה" ועבר על לאו שיש בו כרת, שנאמר "כי כל הנפש אשר לא תעונה בעצם היום הזה ונכרתה". אכל או שתה כשיעור זה בשגגה - חייב קרבן חטאת קבועה.

דיני יום הכיפורים - ספר התודעה

סעודה המפסקת

אחרי תפילת המנחה אוכלים סעודה המפסקת. ואין לה זמן קבוע, רק צריך שיגמור אותה בעוד יום, היינו לפני שקיעת החמה, לפי שצריך להוסיף מחול על הקודש. ותוספת זו אין לה שיעור מן התורה, אך כבר נהגו להפסיק מאכילה לא פחות מחצי שעה לפני שקיעת החמה, כדי שתהא שהות לברך ברכת המזון בכוונה ולהגיע לבית הכנסת לפני אמירת "כל נדרי", שמתחילים בה לפני שקיעת החמה.

יש נוהגים לבצוע על שתי כיכרות בסעודה זו. ונוהגים שלא לאכול בסעודה זו דגים. ואסור לשתות משקים משכרים, שלא ישתכר ח"ו ותהא תפילתו תועבה. ואין אוכלים שומשומים לפי שמעלים גרה, ולא מאכלים המחממים את הגוף, אלא אוכלים בסעודה זו מאכלים קלים בלבד. אחרי גמר הסעודה מברך ברכת המזון, ותחילה אומרים "שיר המעלות, בשוב ה' את שיבת ציון" (תהלים קכו). ונוהגים לאומרו בכוונה עצומה ובבכייה, בהעלותו על לבו כי עבר קציר כלה קיץ ועדיין לא נושענו ולא שבנו שיבת ציון. וכן בברכת המזון - שיש בה בקשות עצומות על ירושלים ובניין בית המקדש, על חיים טובים ופרנסה טובה, ועל ביאת מבשר צדק משמיע נחמה, ושאר בקשות שיש בהן חיי נפש - שצריך לאומרן בכוונת הלב ובהתעוררות רבה, לחלות ולחנן למלך המשפט לפני בוא יום הגדול והנורא שבו נחתם דינו.

חמישה עינויים

יום הכיפורים אסור לא רק באכילה ובשתייה, אלא גם בשאר מיני הנאה ותענוג. ולכן אסור להתרחץ, ואפילו בצונן וברחיצה מועטת. ואסור לנעול נעלי עור, ונעליים של לבד או של גומי מותר. וחכמים מנו חמישה עינויים ביום הכיפורים: עינוי מאכילה ומשתייה, עינוי מסיכת הגוף ומרחיצה, עינוי מנעילת סנדל ומכל נעל של עור, ופרישה מן האישה.

וחמישה עינויים הם כנגד חמישה חומשי תורה, כדי לקבלם עליו ולקבל עול המצוות שכתובות בהם בלי המסך המבדיל של תענוגות הגוף; וכנגד חמישה חושים שבאדם, שהאדם עושה בהם מצוות ועברות; וכנגד חמש פעמים "נפש" שכתוב בפרשת יום הכיפורים, וכנגד חמישה שמות שנקראה בהם: נפש, רוח, נשמה, חיה, יחידה; וכנגד חמש טבילות שטבל הכוהן הגדול ביום הכיפורים, וכנגדן גם חמש תפילות של היום: ערבית, שחרית, מוסף, מנחה ונעילה.

"כל נדרי"

קודם שקיעת החמה פותחים את ארון הקודש, ושניים מחשובי הקהל מוציאים שני ספרי תורה ומשאירים את הארון פתוח, ומקיפים את הבימה ואומרים בקול רם את הפסוק "אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה". וכל הקהל עונים אחריהם, ומחבקים ומנשקים ספרי התורה בשמחה ובהתלהבות כתינוקות המתרפקים על אמם הורתם. גמרו את ההקפה, ניגשים השניים אל שליח הציבור ונשארים עומדים לידו וספרי התורה בידיהם, עד שגומרים כל סדר "כל נדרי" לפני "ברכו".

סדר וידוי ביום הכיפורים

הווידוי בפה על החטא הוא מעיקרי התשובה, כמו שנאמר: "והתוודו את חטאתם" (במדבר ה), ואומר: "ומודה ועוזב ירוחם" (משלי כח). וצריך לפרט את החטא, שנאמר: "אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ועשו להם אלוהי זהב" (שמות לב); לפיכך חייבים להתוודות ביום הכיפורים.

ואין הווידוי מועיל אלא כשגמר בלבו לעזוב החטא. שאם התוודה ולא גמר בלבו, הרי זה כטובל ושרץ בידו, שאין הטבילה מועילה לו עד שישלך השרץ. לפיכך מרבים ביום הכיפורים באמירת וידוי, ואומרים סדר וידוי פעמים אחדות, שאם אמירה אחת לא הועילה, לפי שבאותה שעה עדיין לא גמר בלבו לעזוב החטא, תועיל האמירה האחרת.

ומנהגנו לומר ביו"כ עשר פעמים וידוי, וזה סדרן: בערבית, בשחרית, במוסף ובמנחה - פעמיים בכל תפילה: אחת בתפילת לחש ואחת עם הציבור בחזרת הש"ץ - הרי שמונה; פעם אחת בתפילת נעילה ("אשמנו בגדנו" וכו'), ואחת (וידוי שלם) בתפילת מנחה של ערב יוה"כ פ; הרי עשרה וידויים. ועשרה וידויים אלה כנגד מה שפגמנו בעשרת הדיברות. (עמ' נב)

קריאה בתורה ביום הכיפורים

מיוחדת היא הקריאה בתורה שתיקנו חכמים ליום הכיפורים, ואינה דומה לקריאה של שאר הרגלים והמועדים: בכל המועדים עולים לתורה חמישה קוראים בלבד, וביום הכיפורים - שישה קוראים. בכל המועדים אין קריאה במנחה, וביום הכיפורים קוראים גם במנחה - כמו בשבת - שלושה קוראים.

בשחרית מוציאים שני ספרי תורה, ובשעת הוצאת הספרים אומרים י"ג מידות, ו"קדוש ונורא" בפסוק "אחד הוא אלקינו" וכו', ועוד תפילות ובקשות כמנהג כל קהילה וקהילה. וקוראים שישה אנשים בספר ראשון, בפרשת "אחרי מות", על עבודת הכוהן הגדול במשכן ובמקדש. ולמפטיר קוראים בספר שני - "ובעשור לחודש" שבפרשת פנחס - על קרבן מוסף של יום הכיפורים, ומפטירים אחר כך בנביא מספר ישעיה (נז-נח): "ואמר סולו סולו פנו דרך... הלא זה צום אבחרהו? פתח חרצובות רשע" וגו'.

כך אמרו חכמים: באחד בניסן מתו שני בני אהרן. ולמה הוא מזכיר מיתתם ביום הכיפורים? ללמדך שמיתת צדיקים מכפרת כיום הכיפורים.

למנחה מוציאים ספר אחד וקוראים בו שלושה אנשים בסדר "אחרי מות" שהתחילו בו הקריאה בשחרית, ומסיימים את כל הפרשה. העולה שלישי מפטיר בנביא את כל ספר יונה שבתרי עשר בגלל עניין התשובה המוזכר בו, ולכן קוראים למפטיר זה: "מפטיר יונה".

חמש תפילות ביום הכיפורים

חמש תפילות מתפללים ביום הכיפורים: ערבית, שחרית ומנחה, הקבועות בכל יום; מוסף, שנקבעה לכל שבת, חג ומועד, כנגד המוספים שהקריבו במקדש; ותפילה חמישית לכבוד קדושת היום המיוחד הזה, שאין מתפללים אותה בזמן הזה אלא ביום הכיפורים בלבד, ונקראת "נעילה", לפי שזמנה סמוך לצאת היום, שאז שערי רחמים עומדים להינעל, ונתקנה כדי לעורר רחמים בזמן נעילת שערים.

והואיל ותפילת נעילה נאמרת בשעת גמר החתימה, מתחזקים בה ביותר לאומרה בכוונה עצומה ובהתעוררות גדולה, להחליש מידת הדין ולהגביר מידת הרחמים.

ותיקנו להוסיף בתפילה זו "אתה נותן יד לפושעים וימינך פשוטה לקבל שבים", וכן "אתה הבדלת אנוש מראש", לפי שמדברות בפחיתות האדם וגודל חטאיו, ועל ידי כך ייכנע לבבו ויהרהר בתשובה של אמת. והזכירו בייחוד "למען נחדל מעושק ידינו", לפי שאין יום הכיפורים מכפר על הגזל ועל עברות שבין אדם לחברו עד שירצה את חברו. לפיכך, אם יודע בעצמו שיש בידו שום דבר של גזל או ממון שחב לחברו - יקבל על עצמו בקבלת אמת שמיד לאחר יום הכיפורים יחזיר הממון לבעליו.

יום הכיפורים מאת מאוריצי גוטליב

חג הסוכות

דיני חג הסוכות - ספר התודעה

שבע מצוות החג

אין לך מעוטר ומשופע במצוות ובקרבת חג הזה: סוכה, ארבעה מינים של לולב - שהן מצוות מן התורה; ניסוך המים - שהוא הלכה למשה מסיני; ערבה בהושענא רבה - שהוא מנהג הנביאים; ותוספת ציווי על שמחה - שגם היא מן התורה, ככתוב: "ושמחת בחגך... והיית אך שמח" (דברים טז), וכן נאמר לעניין מצוות הלולב: "ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים" (ויקרא כג). לפיכך אנו קוראים אותו בתפילה: "זמן שמחתנו".

כך אמרו חכמים:

"שובע שמחות את פניך, נעימות בימינך נצח" (תהלים טז) - אל תהי קורא כן אלא "שבע שמחות" - אלו שבע מצוות שבחג, ואלו הן: ד' מינים שבלולב, וסוכה, [קורבן] חגיגה, ושמחה (קרבן שלמים על השמחה)".

מהו "נעימות בימינך נצח"? אמר ר' אבין: "משל לשניים שנכנסו אצל הדיין, ואין אנו יודעין מי ניצח, אלא מי שנושא שרביט בידו (בצאתו מלפני הדיין) - אנו יודעים שהוא המנצח. כך ישראל ואומות העולם באים ומקטרגים לפני הקדוש ברוך הוא בראש השנה, ואין אנו יודעים מי ניצח; אלא במה שישראל יוצאים מלפני הקב"ה ולולביהם ואתרוגיהם בידם - אנו יודעים שישראל הם המנצחים".

ומה הוא ניצחונם של ישראל?

שיצאו זכאים בדין ונמחלו להם עוונותיהם מכל השנה, והרי הם בניים למקום וחביבים עליו כבתחילה: נושאים את שרביט המלך, עושים מצוותיו ושמחים בכל גזרותיו, יושבים בסוכה, לוקחים ארבעה מינים, מנסכים מים על גבי המזבח כמצוותו, ושואבים מים בששון, ונוטלים ערבה בהושענא רבה, ומביאים קרבנות, ומקריבים עולות לרצות את קונם ולכפר על עצמם ועל כל העולם כולו. גומרים את שבעת ימי החג - אינם רצים לבתיהם אלא נעצרים לפני מלכם וחוגגים לפניו יום שמייני ושמחים בו ובתורתו, על אשר בחר בהם מכל עם ונתן להם את תורתו.

מעשה הסוכה

הדפנות

מעשה הסוכה כיצד? תחילה עושה אדם שלושה או ארבעה דפנות, ואחר כך נותן עליהם סכך מפסולת גורן ויקב וכיוצא בה.

כל הדברים כשרים לדפנות הסוכה ובלבד שיוכלו לעמוד בפני רוח מצויה. לפיכך, העושה דפנות מיריעות בד או מסדינים, צריך לקשור אותם יפה יפה מכל הצדדים ובאמצעותם כדי שלא תניד אותם הרוח ולא תתלשם ממקום חיבורם. ואפילו אם אין הרוח יכולה לתלשם, כל שעל ידי הרוח הדפנות מתנועעים - אינם נחשבים דפנות, לדעת רבים מן הפוסקים, אפילו אם נעשתה הסוכה במקום שאין בו רוח כלל.

הרים את הדפנות שלושה טפחים (כ-24 סנטימטר) מן הארץ - הסוכה פסולה, שהדפנות צריכים להיות קרובים לארץ. היה הסכך מוגבה מן הדפנות הרבה - כל שיש בדופן שיעור עשרה טפחים מן הקרקע - הסוכה כשרה. וצריך שיהא הסכך כנגד הדפנות, ואם היה רחוק שלושה טפחים - פסולה.

קבע עמודים בארץ וחיברם למעלה במסגרת עץ ונתן עליה סכך, ואחר כך מילא את החללים שבין עמוד לעמוד ועשה דפנות לדעת הרבה פוסקים הסוכה פסולה, שאין סוכה כשרה אלא אם עשה דפנות קודם שהניח את הסכך. היתה המסגרת רחבה טפח (כ-8 ס"מ, ויש אומרים 10 ס"מ), אף על פי שעדיין אינה כשרה לדופן - כבר מותר להניח עליה סכך, וימלא את הדפנות אחר כך.

אם הניח תחילה את הסכך, כיצד הוא עושה כדי להכשיר את סוכתו לכל הדעות? לאחר שמילא את הדפנות מנענע את הסכך, כלומר מרימו מעט ממקומו וחוזר ומניחו על דפנות מלאים, והרי זה כאילו הניחו עתה לאחר שכבר היו לו דפנות, והסוכה כשרה.

מצד הדין, אם עשה שני דפנות שלמים וסמוכים זה לזה, ודופן שלישי עשה קצת יותר מטפח - והעמידו במרחק של פחות משלושה טפחים מאחד הדפנות השלמים ועשה שם צורת הפתח - הסוכה כשרה. אלא שמהדרים להקיף את הסוכה בארבעה דפנות מלאים.

הסכך

לא כל הדברים כשרים לסכך. מותר לסכך בדברים שהם גידולי קרקע, ונעקרו מן הקרקע, ולא נעשה בהם שימוש, ולא חל עליהם שם כלי לעולם, ואינם ראויים לקבל טומאה, ולא היו ראויים מעולם לקבל טומאה, כגון ענפי עצים או קש וכדומה. שכל דבר שהיה ראוי לקבל טומאה, אפילו אם עכשיו אינו ראוי -

אין מסככים בו, כגון קרשים שנוסרו מארגז וכיוצא בזה. וכן אין מסככים במאכלים, ואם סיככה במאכלים - פסולה.

כשם שאין מסככים בכל אלו, כך אין מעמידים הסכך עליהם אלא מעמידו על דבר הכשר לסיכוך. וכן מעמיד על כותל אבנים.

נסרים שרוחבם ארבעה טפחים (כ-32 סנטימטרים), אף על פי שלא נעשתה בהם מלאכה - אין מסככים בהם, כיוון שהם רחבים יותר מדי ונראים כתקרת הבית. ואפילו מניחם על צדס הצר - אסור.

העושה סוכתו תחת עץ, וענפיו סוככים עליה - הסוכה פסולה, אפילו אם יש עליה סכך כשר. שאין מסככים בדבר המחובר אל הקרקע - אלא בתלוש מן הקרקע.

אסור לסכך בדבר שריחו רע ולא בענפים שעליהם נושרים, לפי שהם מזהמים את הסוכה, ויש חשש שמא יניחנה ויצא. וכן אין מסככים בכל דבר שמתייבש מהר, שמא יתמעט הסכך ותהא הסוכה פסולה מחמת "חמתה מרובה מצלתה" [=שתהא השמש מרובה בה מן הצל].

חבילות של קנים - אם יש בחבילה לפחות עשרים וחמישה קנים - אין מסככים בהן כל זמן שהן קשורות. הניחן לסיכוך כשהן מקושרות והתירן אחר כך - כשרות.

מחצלת של קנים או של קש שעשאה לכתחילה לשם סכך, אף על פי שהיא ראויה גם לשימושים אחרים, כיוון שיחדה רק לשם סכך - אינה מקבלת טומאה וכשרה לסכך בה.

וצריך לסכך במידה כזאת שיהא הצל בסוכה מרובה מאור השמש. ולא ירבה בסכך יותר מדי, אלא כדי שייראו בלילה הכוכבים הגדולים דרך הסכך. מיעט בסכך עד שחמתה מרובה מצלתה - הסוכה פסולה. הרבה בסכך ואין נראים דרכו הכוכבים - הסוכה כשרה, ובלבד שאין הסכך מעובה עד שאין הגשם יכול לחדור לתוכה.

סוכה שסככה כהלכה, אלא שהעמידה תחת הגג או תחת המרפסת או תחת האילן וענפיו הרבים סוככים עליה - הסוכה פסולה. אין קוראים סוכה אלא לזו שצלה בא רק מחמת סכך כשר ולא מחמת שום דבר אחר שמעל לסכך.

מעשה הסוכה - מקורות

רמב"ם הלכות סוכה פ"ד, פ"ה; טור שולחן ערוך, אורח חיים ופוסקים או"ח תרכו - תרלב, תרל שברי כלים - טור תרכט, ב (ועיין שם במשנה ברורה; ערוך השולחן סעיף ה; מנחת שלמה כב, א).

מידות הסוכה

שיעור הסוכה - שיהא גבוה מקרקעיתה ועד הסכך לא יותר מעשרים אמה (9.6 מטרים) ולא פחות מעשרה טפחים (80 סנטימטר, ויש אומרים מטר אחד). היתה סוכתו גבוהה מעשרים אמה או נמוכה מעשרה טפחים - פסולה.

אורך הסוכה שבעה טפחים, וכן רוחבה שבעה טפחים; פחות מזה - הסוכה פסולה. היתה רחבה פחות משבעה טפחים, אפילו ארוכה הרבה - פסולה, עד שיהיו לפחות שבעה טפחים באורך ולפחות שבעה טפחים ברוחב.

אמרנו, שיש שיעור בגובה הסוכה למעלה ולמטה: עשרים אמה למעלה ועשרה טפחים למטה. ואולם באורך הסוכה וברוחבה - יש שיעור רק למטה, כלומר שבעה טפחים לפחות, ואין שיעור למעלה. ואם עשה סוכתו אפילו מאה אמות או יותר - כשרה, ובלבד שיסככה כהלכה.

כך אמרו חכמים: "ראויים כל ישראל שישבו בסוכה אחת" ולעיתים לבוא יעשה הקדוש ברוך הוא סוכה מעורו של לווייתן וישבו בה כל הצדיקים ששמרו מצווה זו בעולם הזה.

סוכה שלא נעשית לשם מצוות החג - כשרה, ובלבד שנעשית על ידי אדם לצל. ואם עשאה קודם שלושים יום לפני החג ושלא לשם החג - טוב וראוי שיחדש בה דבר בסכך עכשיו, לשם מצווה.

יוצאים בסוכה שאולה. ולכן, מי שלא עשה סוכה - יכול לצאת ידי חובתו בסוכתו של חברו. אבל אין יוצאים בסוכה גזולה. ולכן אין להעמיד סוכה ברשות הרבים במקום שמצויים בו עוברים ושבים, לפי שזה כגוזל את הקרקע השייכת לכל אנשי העיר והמדינה.

אין לעשות דפנות הסוכה מיריעות שעטנו. עצי הסוכה, בין הסכך ובין הדפנות, אסורים בהנאה כל שמונת ימי החג, ולכן אסור ליטול מהם קיסם לחצוץ שיניו.

מידות הסוכה - מקורות

רמב"ם פ"ד מהל' סוכה; טוש"ע תרלג, תרלד והפוסקים שם 'ראויים כל ישראל!...' - סוכה זו סוכה מעורו של לוייתן - בבא בתרא עה; פסיקתא דר"כ כט, 'פרשה אחרת' עה"פ 'וסוכה תהיה לצל' סוכה לשם צל וכו' - טוש"ע תרלה, תרלו יוצאים בסוכה שאולה וכו' - שם תרלו דפנות משעטנו - הגהות מנהגים - טירנא; מגן אברהם סוף סימן תרלח, מובא במשנ"ב שם עצי הסוכה אסורים בהנאה - רמב"ם פ"ו מהלכות סוכה הלכה ט"ו; טוש"ע תרלח.

ארבעה מינים

מצוות נטילת לולב היא המצווה המייחדת את חג הסוכות. המצווה כוללת ארבעה מינים: לולב, אתרוג, הדס וערבה. בעל "ספר החינוך" מסביר את המשמעות של ארבעת המינים, מה הם מסמלים ולמה הם מחנכים את האדם.

ספר החינוך שכד: מצוות נטילת לולב

המצווה בכללה

מצוות לולב - שניקח בידינו ביום הראשון של חג הסוכות פרי עץ הדר, כפות תמרים, ענף עץ עבות וערבי נחל, שנאמר: "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר, כפות תמרים, וענף עץ עבות וערבי נחל" (ויקרא כג, מ), ובא הפירוש, כי פרי עץ הדר זה האתרוג, וכפות תמרים - הלולב (ונכתב כפת חסר ו"ו, לרמז החיוב שניקח הלולב אחד ולא שניים או שלושה או יותר), וענף עץ עבות הוא ההדס, וערבי נחל - הערבה הידועה בישראל.

משורשי המצווה

כבר כתבתי לך בני כמה פעמים במה שקדם, שהאדם נפעל כפי פעולותיו שיעשה תמיד, ורעיונו וכל עשתונותיו נתפשים אחרי פועל ידיו, אם טוב ואם רע. ועל כן, כי רצה המקום לזכות את עמו ישראל אשר בחר, הרבה להם מצוות להיות נפשם מתפעלת בהן לטובה תמיד כל היום. ומכלל המצוות שציוונו להתפיש מחשבותינו בעבודתו בטהרה היא מצוות התפילין, להיות מונחות כנגד איברי האדם הידועים בו למשכן השכל, והם הלב והמוח. ומתוך פועלו זה תמיד ייחד כל מחשבותיו לטוב, ויזכור ויזהר תמיד כל היום לכוון כל מעשיו ביושר ובצדק.

וכמו כן, מצוות הלולב עם שלושת מיניו - מזה השורש היא. לפי שימי החג הם ימי שמחה גדולה לישראל, כי הוא עת אסיפת התבואות ופירות האילן לבית, ואז ישמחו בני אדם שמחה רבה, ומפני כן נקרא חג האסיף. וציווה האל לעמו לעשות לפניו חג באותה העת כדי לזכותם להיות עיקר השמחה לשמו. ובהיות השמחה מושכת החומר הרבה ומשכחת ממנו יראת אלקים בעת ההיא, ציוונו השם לקחת בין ידינו דברים המזכירים לנו כי כל שמחת לבנו לשמו ולכבודו. והיה מרצונו להיות המזכיר מין המשמח, כמו שהעת עת שמחה, כי צדק כל אמרי פיו, וידוע מצד הטבע כי ארבעת המינים כולם משמחי לב רואיהם.

ארבעה מינים כנגד האיברים

ועוד יש בארבעה מינים אלו עניין אחר, שהם דומים לאיברים היקרים שבאדם: שהאתרוג דומה ללב שהוא משכן השכל, לרמז שיעבוד את בוראו בשכלו; והלולב דומה לעמוד שדרה שהוא העיקר שבאדם, לרמז שיישיר כל גופו לעבודתו ברוך הוא; וההדס דומה לעיניים, לרמז שלא יתור אחר עיניו ביום

שמחת לבו; והערבה דומה לשפתיים, שבהן יגמור האדם כל מעשהו בדיבור, לרמוז שישים רסן בפיו ויכוון דבריו ויירא מהשם אף בעת השמחה.

לולב במדינה יום אחד

וטעם שאינו נוהג במדינה [מן התורה] אלא יום אחד, לפי שידוע כי עיקר השמחה ביום ראשון הוא. ואם תשאל: שמיני עצרת, שיש בו שמחה גדולה לישראל, למה לא היה ניטל בו? התשובה: כי יום שמיני עצרת - כולו לשם. וכמו שאמרו, זיכרוןם לברכה: משל למלך שעשה סעודה וכו' כמובא במדרש, (עיין רש"י במדבר כט, לו), ולבסוף אמר להם, "עכבו עמי יום אחד, שקשה עלי פרידתכם". ולפיכך נקרא "עצרת", ואם כן אין צריך זיכרון אחר. וחג הפסח אין צריך הזכרה בלולב, שהרי מצה ומרור וגופו של פסח בין ידיו, ועוד - שאינו זמן שמחה כמו חג האסיף. וחג השבועות גם כן אין צריך הזכרה אחרת, כי עיקר הרגל אינו אלא מצד מתן תורתנו, והיא זיכרוןנו הגדול ליישר כל אורחותינו.

מדיני המצווה

מה שאמרו זיכרוןם לברכה, שארבעה מינים אלו מצווה אחת הם ומעכבים זה את זה אם אין לו, אבל אם יש לו ונטלם בזה אחר זה - יצא, דקיימא לן לולב אין צריך אגד. ונוטלים לולב אחד ואתרוג אחד ושני בדי ערבה ושלושה בדי הדס כשר, כלומר שיהיו עליו עשויים תלתא תלתא טרפי בקינא [= שלושה עלים בקנה אחד], כמו שמפורש בגמרא (סוכה לב, ע"ב). ולזה רמז הכתוב כשקראו "עבות".

ושיעור אורכו של לולב - לכל הפחות ארבעה טפחים. והדס וערבה - שלושה טפחים, שהם עשר אצבעות בגודל. ושיעור אתרוג אין פחות מכביצה.

ודיני הנענוע, החיוב להוליך ולהביא ולהעלות ולהוריד, והעניין - לעורר הנפש שתזכור בעת השמחה כי הכול לשם יתברך, ממעלה עד מטה וארבע רוחות, שהכול נכלל בזה. ויתר פרטיה של מצווה זו מבוארים במסכת סוכה.

במי נוהגת המצווה

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן, בזכרים ולא בנקבות. והעובר עליה, ולא נטל ארבעה מינים אלו ביום ראשון של חג הסוכות שלא חל בשבת, וכן בכל שבעה במקדש - ביטל "עשה" זה. ובמקדש היה ניטל ביום הראשון אפילו בשבת.

הלכות ארבעה מינים - ספר התודעה

ארבעה מינים מהודרים

מיוחדת היא מצוות ארבעת המינים שבחג בעניין זה שצריכים הידור, והידורם הוא מעיקר המצווה. שכתוב: "זה א-לי ואנוהו" (שמות טו), ודרשו חכמים: "התנאה לפניו במצוות". כלומר, כל דבר שבמצווה שעושים לשמו של הקדוש ברוך הוא צריך להיות מן הנאה ומן המובחר; אף על פי כן חזרה תורה וכתבה במצווה זו "פרי עץ הדר" (ויקרא כג). ואמרו חכמים, ש"הדר" זה שנאמר כאן, לא לעניין אתרוג בלבד נאמר אלא על כל ארבעת המינים נאמר, שכולם צריכים להיות מהודרים, והידורם הוא מעיקר מצוותם.

ועיקר הידור כתוב בתורה אצל אתרוג. אמר חכם אחד: לפי שהוא כנגד הלב, אשר ממנו תוצאות חיים. כאשר הלב נקי ומהודר - הרי ממילא הגוף, העיניים והשפתיים (הרמוזים בשאר המינים) מהודרים אף הם.

איזהו "הדר" שבאתרוג?

כל שהוא נקי ביותר ואין בו כתמים כל שהם, חשוב מהודר ביותר; שיש בו בליטות ושקיעות הרבה ואינו חלק כלימון; שהעוקץ שבתחתיתו משוקע קצת ונכנס בבשר האתרוג; שתהא צורתו כצורת מגדל, היינו רחב למטה לצד העוקץ ומתקצר והולך לצד הפיטם; שתהא השושנתא שעל הפיטם שלמה מכל צדדיה, וכל הפיטם מכוון באמצעו של האתרוג למעלה וכנגד העוקץ שלמטה.

איזהו "הדר" שבלולב?

שיהיה לח וירוק מראשו לסופו, בלי יובש כלל; שיהיה יפה במבנהו ובגידולו, זקוף וישר כשרביט, בלי עקמומיות וכפיפות כלל, לא לצדדים ולא לפנים או לאחור; שלא יהיה נקטם בראשו אפילו כלשהו; שהתיומת העליונה והתיומות הסמוכות לה לא יהיו פתוחות כלל אלא שלמות לגמרי עד חודן; שלא יהיו העלים פרודים זה מזה כלל אלא שוכבים זה על גבי זה ונראים כגוף אחד, ורק בשעת הנענועים הם מתפרדים; שחודו של הלולב יהא רק מתיומת אחת היוצאת משדרתו; שמספר עליו הוא שישים ושמונה כמניין 'לולב', ולא פחות משישים - כמניין האותיות שבברכת כוהנים.

איזהו "הדר" שבהדסים?

שיהיו כל העלים לחים וירוקים, באין יובש כלל; שיהיו העלים משולשים בכל קן וקן, ולא יהיה אחד נמוך ואחד גבוה.

שיהיו הקנים סמוכים זה לזה, עד שראשי העלים מן הקן שלמטה יגיעו לעוקצי העלים מן הקן שעל גביו, וכך באורך של שלשה טפחים - עד ראשו של ההדס; שלא יהיו העלים גדולים מדי ולא קטנים מדי, אלא קרוב לשיעור של צפורן אגודל של אדם בינוני; שראשי העלים זקופים ושוכבים על הקנה לכסותו; שלא יהיה הקנה קטום בראשו כלל, והעלים יהיו שלמים ולא קטומים בראשיהם; שלא יהיו ענבי ההדס מרובים מן העלים; שלא יהיו גדלים בדים קטנים בין העלים ברוב שיעור ההדס, דהיינו ביותר מטפח ומחצה מאורכו של ההדס; שיהיה ארוך קצת יותר משיעורו.

איזהו "הדר" שבערבות?

כל שהקנה של הערבה אדום, והעלה שלה צר וארוך, וראש העלה חלק ולא פגום כפגימות שבמסור; שלא יהא נקטם ראש הקנה, וגם העלה העליון הוא שלם בראשו; שיהיו העלים ירוקים ולחים, בלי יובש כלל; שתהא הערבה שלמה בכל עליה. ואם מוצא ליקח ערבה הגדלה על שפת נחל דווקא, גם זה עניין שבהידור.

צד הידור שהוא שווה בכל ארבעת המינים: שלא יהא בעצים שגדלו שם חשש של הרכבה של עץ ממין אחר, ושלא גדלו בעציצים שלא היו נקובים בתחתיתם ומחוברים אל הקרקע.

פסולי המינים

אף על פי שההידור בארבעת המינים הוא מתנאי המצווה, לא כל תנאי ההידור שנמנו למעלה מעכבים. אלא יש מהם שמעכבים, ואם חסרו תנאים אלה - פסולים; ויש שאינם מעכבים, ואפילו חסרו - עדיין לא יצאו מהידורם, וכשרים.

ואלה עיקרי הדברים שפוסלים בארבעת המינים: יבש שאינו מוציא שום לחות - פסול בכל ארבעת המינים, שאינו הדר כלל. ועוד, שהיבש הרי הוא כמת, וכתוב "לא המתים יהללו י-ה" (תהלים קטו). אבל יבשים כלשהו - כשרים.

גזול - פסול בכולם, שהרי היא מצווה הבאה בעברה, והכתוב אומר: "אני ה' אוהב משפט שונא גזל בעולה" (ישעיהו סא).

קטום ראשם - פסול בכולם.

ואלה הפסולים המיוחדים לאתרוג בלבד:

אתרוג של ערלה או של שאר איסורי אכילה, קטן מכביצה, נקב עד חדרי הזרע אף אם אינו חסר, חסר אפילו משהו מגופו של אתרוג, נסדק, נקלף עורו ונחסר משהו בגוף האתרוג, עלו בו אבעבועות בשניים או בשלושה מקומות, ועל חוטמו - אפילו בכלשהו, נשתנה מראהו (לחום או לשחור), ניטל הפיטם או העוקץ, אתרוג העגול ככדור, אתרוג שלא נגמר בישולו ועדיין ירוק כעשבי השדה, אתרוג הכבוש, התפוח והסרוח - פסול.

ואלה הפסולים המיוחדים ללולב:

קצרה שדרתו מארבעה טפחים, נקטם ראשו, נפרצו רוב עליו ואינם שוכבים על שדרתו של לולב, נחלקה התיומת העליונה ברובה או אפילו במיעוטה ונראית כשתיים, נסדקה השדרה ונראית כשני לולבים, קוצים בשדרה, עקום לפניו או לצדדים, כפופה שדרתו בראשה.

ואלו הפסולים המיוחדים להדס:

הדס השוטה, ששלושת העלים אינם יוצאים בשווה ברוב שיעור גודלו, קצר משלושה טפחים, נשרו עליו ברוב שיעורו או בחציו, היו ענביו מרובים מעליו והענבים אדומים או שחורים, אבל ירוקים - כשר.

ואלו הפסולים בערבה:

קנה קצר משלושה טפחים, נקטם ראשה בקנה, עליה פגומים כמסור, עליה עגולים ואפילו אם הם חלקים, נידלדלו רוב העלים ותלויים למטה, נסדקו ונחלקו העלים או שנשרו רוב העלים.

וכשם שלולב הגזול פסול, וכן שאר המינים אם הם גזולים - פסולים, כך הלולב וכל שאר ארבעת המינים השאולים - אין יוצאים בהם ידי חובה. ואסור לברך על אתרוג של חברו אלא אם נותנו לו דרך מתנה ולא דרך השאלה. ואפילו נותנו על מנת להחזיר - קרויה מתנה, ובלבד שלא יאמר לו "הריני משאיל לך לולבי". במה הדברים אמורים? ביום טוב ראשון, ובחוץ לארץ - גם ביום טוב שני, אבל בשאר ימי החג, ד' מינים השאולים כשרים, ואדם יוצא בהם ידי חובתו. וכן מקלים בשאר הימים גם בהרבה משאר הפסולים.

פסולי המינים - מקורות

יבש - סוכה כט, ע"ב; ירושלמי סוכה פ"ג, ה"א גזול - סוכה ל, ע"א פסולי אתרוג - טור שולחן ארוך תרמח; תרמט, ה פסולי לולב - שם, תרמה, תרנ הפסולים בהדס - שם, תרמו, תרנ הפסולים בערבה - שם תרמו, תרנ שאול - שם, תרמט, ב; תרנח ג-ה

ניסוך המים

אמר רבי עקיבא: מפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג?

כדי שיתברכו לכם גשמי שנה. ר"ה טז, ע"א

בבית המקדש היתה בחג הסוכות מצווה מיוחדת: ניסוך מים על המזבח. מצווה זו אינה מוזכרת בתורה, אך על פי המסורת זוהי הלכה למשה מסיני. הצדוקים שכפרו בתורה שבעל-פה, לא האמינו במצווה זו וניסו לבטלה. שאיבת המים וניסוחם על המזבח נעשו בקהל רב וברוב שמחה. חגיגות 'שמחת בית השואבה' שאנו עושים היום, הן זכר לשמחה שהיתה בעניין זה בבית המקדש.

רמב"ם, תמידין ומוספין, פרק י

מצוות ניסוך המים

כל שבעת ימי החג מנסכים את המים על גבי המזבח, ודבר זה הלכה למשה מסיני. עם ניסוך היין של תמיד של שחר היה מנסך המים לבדו, ובקרבן דרומית מערבית היה מנסך - למעלה מחצי המזבח, והכול יורד לשיתין.

כיצד היו עושים? צלוחית של זהב מחזקת שלושה לוגין, היה ממלא אותה מן השילוח. הגיעו לשער המים, תקעו והריעו ותקעו. עלה לכבש ופנה לשמאלו, ונתן המים מן הצלוחית לתוך הספל שהיה שם. ושני ספלים של כסף היו שם, מערבי - היה בו המים, ומזרחי - היה בו של נסך. והיו מנוקבים כמין שני חוטמים דקים.

משנה סוכה, פרק ה

שמחת בית השואבה

מי שלא ראה שמחת בית השואבה, לא ראה שמחה מימיו. במוצאי יום טוב הראשון של חג ירדו לעזרת נשים, ומתקנים שם תיקון גדול [שהיו נשים יושבות למעלה ואנשים למטה]. מנורות של זהב היו שם, וארבעה ספלים של זהב בראשיהן, וארבעה סולמות לכל אחד ואחד. וארבעה ילדים מפרחי כהונה, ובידיהם כדים של מאה ועשרים לוג שהם מטילים לכל ספל וספל. מבלאי מכנסי הכהונים היו מפקיעים [= קורעים כדי לעשות פתילות] ובהן היו מדליקים. ולא היתה חצר בירושלים שאינה מאירה מאור בית השואבה.

חסידיים ואנשי מעשה היו מרקדים בפניהם באבוקות של אור שבידיהם ואומרים לפנייהם דברי שירות ותשבחות. והלוויים בכינורות ובנבלים ובמצלתיים ובחצוצרות ובכלי שיר בלא-מספר, על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת

ישראל לעזרת נשים, כנגד חמישה עשר "שיר המעלות" שבתהלים, שעליהם לויים עומדים בכלי שיר ואומרים שירה.

ועמדו שני כוהנים בשער העליון שיורד מעזרת ישראל לעזרת נשים, ושתים חצוצרות בידיהם. קרא הגבר - תקעו והריעו ותקעו. הגיעו למעלה עשירית - תקעו והריעו ותקעו. הגיעו לעזרה - תקעו והריעו ותקעו. היו תוקעים והולכים עד שהגיעו לשער היוצא ממזרח. הגיעו לשער היוצא ממזרח, הפכו פניהם ממזרח למערב ואמרו: "אבותינו שהיו במקום הזה, אחוריהם אל ההיכל ופניהם קדמה ומשתחוים קדמה לשמש, ואנו ליה עינינו". רבי יהודה אומר: "היו שונים ואומרים: אנו ליה, וליה עינינו".

תוספתא סוכה, פרק ד

חסידיים ואנשי מעשה היו מרקדים לפניהם באבוקות ואומרים לפניהם דברי תשבחות. מה היו אומרים? "אשרי מי שלא חטא, וכל מי שחטא - יימחל לו". ויש מהם שהיו אומרים: "אשרי ילדוטי שלא ביישה את זקנותי" - אלו אנשי מעשה. ויש מהם שהיו אומרים: "אשריך זקנותי שתכפרי על ילדותי" - אלו בעלי תשובה. הלל הזקן אומר: "למקום שלבי אוהב, לשם רגלי מוליכות אותי. אם אתה תבוא לביתי, אני אבוא לביתך. אם אתה לא תבוא לביתי, אני לא אבוא לביתך. שנאמר: בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך".

מעשה ברבן שמעון בן גמליאל שהיה מרקד בשמונה אבוקות של אור, ולא היה אחד מהם נוגע בארץ. וכשהוא משתחוה - מניח אצבעו על גבי הרצפה, שוחה ונושק וזוקף מיד.

אמר רבי יהושע בן חנניא: "כל ימי שמחת בית השואבה לא היינו רואים שינה. משכימים אנו לתמיד של שחר, משם לבית הכנסת, משם לבית המדרש, משם למוספים, משם לאכילה ושתיה, ומשם לבית המדרש, משם לתמיד של בין הערביים, משם לשמחת בית השואבה".

שמחת חג

מצווה מיוחדת יש בחג הסוכות: לשמוח בשמחת החג. הרמב"ם מסביר בהלכות לולב את מקורה של שמחה זו ואת דרכי ביטויה.

רמב"ם, לולב ח

אף על פי שכל המועדות מצווה לשמוח בהם, בחג הסוכות היתה במקדש שמחה יתרה, שנאמר "ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים". וכיצד היו עושים? ערב יום טוב הראשון היו מתקנים במקדש מקום לנשים למעלה ולאנשים למטה כדי שלא יתערבבו אלו עם אלו. ומתחילים לשמוח ממוצאי יום טוב הראשון, וכן בכל יום ויום מימי חולו של מועד, אחרי שהקריבו תמיד של בין הערביים, מתחילים לשמוח שאר היום וכל הלילה.

והיאך היתה שמחה זו? החליל מכה, ומנגנים בכינור ובנבלים ובמצלתיים וכל אחד ואחד בכלי שיר שהוא יודע לנגן בו, ומי שיודע בפה - בפה. ורוקדים ומספקים ומטפחים ומפזזים ומכרכרים כל אחד ואחד כמו שיודע, ואומרים דברי שירות ותשבחות. ושמחה זו אינה דוחה, לא את השבת ולא את יום טוב.

מצווה להרבות בשמחה זו. ולא היו עושים אותה עמי הארץ וכל מי שירצה, אלא גדולי חכמי ישראל וראשי הישיבות והסנהדרין והחסידים והזקנים ואנשי מעשה, הם שהיו מרקדים ומספקים ומנגנים ומשמחים במקדש בימי חג הסוכות. אבל כל העם, האנשים והנשים, כולם באים לראות ולשמוע.

השמחה שישמח אדם בעשיית המצווה ובאהבת האל שציווה בהן, עבודה גדולה היא. וכל המונע עצמו משמחה זו ראוי להיפרע ממנו, שנאמר "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב". וכל המגיס דעתו וחולק כבוד לעצמו ומתכבד בעיניו במקומות אלו - חוטא ושוטה, ועל זה הזהיר שלמה ואמר "אל תתהדר לפני מלך". וכל המשפיל עצמו ומקל גופו במקומות אלו, הוא הגדול המכובד העובד מאהבה. וכן דוד מלך ישראל אמר "ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני". ואין הגדולה והכבוד אלא לשמוח לפני ה', שנאמר "והמלך דוד מפזז ומכרכר לפני ה'".

שמיני עצרת

שמיני עצרת - ספר התודעה

שמיני עצרת הוא רגל בפני עצמו ואינו קשור לחג הסוכות אלא סמוך לו בלבד. ומשום כך מברכים בו "שהחיינו": האשה - בשעת הדלקת נרות, אחר ברכת "להדליק נר של יום טוב" (ויש שאינן נוהגות לברך "שהחיינו" בהדלקת הנרות), והאיש - בקידוש שהוא עושה אחר תפילת מעריב.

ונקרא "שמיני עצרת" על שם הכתוב: "ביום השמיני עצרת תהיה לכם, כל מלאכת עבודה לא תעשו, והקרבתם עולה אשה ריח ניחוח לה' פר אחד" וגוי (במדבר כט). ולשון חיבה הוא זה (לשון עצרת), כבנים הנפטרים מאביהם והוא אומר להם: "קשה עלי פרידתכם, עכבו עוד יום אחד".

אמר רבי לוי: "בכל חודש וחודש שבקיץ ביקש הקדוש ברוך הוא ליתן לישראל מועד. בניסן - נתן להם הפסח; באייר - נתן להם פסח קטן; בסיוון - נתן להם עצרת; בתמוז - היה בדעתו ליתן להם מועד גדול - ועשו להם את העגל, וביטל תמוז אב ואלול. בא תשרי - ופרע להם: ראש השנה, ויום הכיפורים, והחג. אמר הקדוש ברוך הוא: לאחרים הוא (תשרי) פורע, ושלו - אינו נוטל? נתן לו יומא (יום אחד), שנאמר: ביום השמיני עצרת תהיה לכם".

תפילת גשם

"בחג נידונים על המים". והיה ראוי להזכיר גשמים בתפילת יום טוב הראשון של חג, כשם שמזכירים טל ביום טוב הראשון של פסח, מפני שהתבואות צריכות טל ובפסח נידונים על התבואות; אף על פי כן אין מזכירים גבורות גשמים אלא משמיני עצרת ואילך. כל ימי החג הרי אנו כאילו רומזים לפני הקדוש ברוך הוא שיתן לנו גשמים בעונתם: אנו מרצים לפניו בארבעה מינים הגדלים על המים, ובניסוך המים שאנו מנסכים על המזבח, ובהקפות ערבי נחל שמקיפים בהן את המזבח, אבל בתפילה אין מזכירים גשמים בפירוש. למה?

אמרו חכמינו, לפי שהטל שמבקשים עליו בפסח - סימן ברכה הוא לעולם תמיד, ומתפללים על הטל שירד גם במועד. ואילו הגשמים, אנו מבקשים עליהם שירדו בעונתם ולא שירדו בימי הסוכות. שהגשמים בחג - סימן קללה הם, לפי שאין יכולים לקיים מצוות ישיבת סוכה בשעה שהגשמים יורדים; והרי זה כאילו מראים לישראל מן השמים שאין מצוותם מקובלת לפניו יתברך, וכאילו רומז להם: אי אפשי בשימושכם. וכך אמרו חכמים במשנה: "משלו משל, למה הדבר דומה? לעבד שבא למזוג כוס לרבו - ושפך לו קיתון על פניו".

הואיל והגשמים בחג אינם סימן ברכה, לפיכך אין מזכירים אותם בתפילה עד שמיני עצרת. כיוון שישראל יצאו מסוכותיהם ונכנסו לבתיהם, ולמחרת משכימים ובאים לבתי כנסיותיהם להתפלל, מיד עורכים תפילה לפני הקדוש ברוך הוא ומחברים אותה לתפילת המוסף ומבקשים מלפניו שיפתח את אוצרו הטוב, את השמים, כדי שיפריחו את האדמה אשר תניב תנובתה ותתברך תבואתה.

עצרת תהיה לכם - "לכם" בגימטרייה תשעים, כמניין מים, לפיכך שואלים בה על המים.

דיני משיב הרוח ומוריד הגשם

במוסף של שמיני עצרת מתחילים לומר "משיב הרוח ומוריד הגשם". ובמקום שנוהגים לומר "תפילת גשם" בחזרת הש"ץ של מוסף, אם הכריזו קודם תפילת הלחש לומר "משיב הרוח" - אומרים כבר בלחש, ואם לאו - אין אומרים אלא מתפילת המנחה ואילך.

חולה שמתפלל בביתו ביחידות, וכן בני הכפרים שאין להם מניין במקומם, ממתניים בתפילת המוסף עד שעה שיודעים בוודאי שהתפלל הציבור תפילת מוסף, ואומרים "משיב הרוח" בתפילת המוסף שמתפללים ביחידות.

נוסח הספרדים, שלאחר קריאת התורה וקודם מוסף אומרים פיוטים ומזכירים עניין הגשם, והחזן מתחיל בפיוט "א-ל חי יפתח אוצרות שמים", והקהל עונה: "ישב רוחו יזלו מים" וכו', ומאותה שעה ואילך כבר מזכירים גשמים בתפילה.

ומזכירים "משיב הרוח ומוריד הגשם" בכל התפילות עד תפילת המוסף של יום טוב ראשון של פסח, עד שישמעו מפי החזן: "מוריד הטל".

טעה ולא אמר "משיב הרוח ומוריד הגשם" במקומו, אם נזכר קודם שסיים הברכה "ברוך אתה ה' מחיה המתים" - אומר "משיב הרוח..." ומסיים את הברכה; אם נזכר לאחר שסיים הברכה ולא התחיל "אתה קדוש" - אומר "משיב הרוח ומוריד הגשם" ואינו חוזר לראש; אם נזכר לאחר שהתחיל "אתה קדוש" - חוזר לראש התפילה ומתחיל בברכה ראשונה של שמונה עשרה.

גמר תפילתו ואינו זוכר אם אמר "משיב הרוח", אם לאו; אם עברו עליו שלושים יום - בחזקת שאמר; ואם לאו - בחזקת שלא אמר.

בדורותינו, מנהג הרוב לומר בקיץ "מוריד הטל" (ואין הזכרה זו חובה). מעתה, מי שאמר בחורף "מוריד הטל" כהרגלו בקיץ, ולא הזכיר גשם, וסיים הברכה - אינו חוזר, כיוון ששיבח להקב"ה בטל, שאף הוא חיים לעולם.

סוגיית "לולב הגזול"

מבוא לסוגיה

"ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר, כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל, ושמתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים" (ויקרא כג, מ).
 חכמים דייקו ולמדו מן הפסוק ששלושה דברים פוסלים את ארבעת המינים: יבש פסול - כי אינו "הדר"; שאול או גזול פסולים - כי אינם עונים על הדרישה "לכם, שלכם".
 המדובר הוא כמובן ביום טוב ראשון של סוכות, כיוון שמן התורה רק ביום זה נוהגת מצוות ארבעת המינים בזמן הזה (כשאינן בית המקדש קיים).
 מה הדין ביום טוב שני בחוץ לארץ או בחול המועד? בימים אלה מצוות ארבעת המינים היא מדרבנן. מה הן דרישות החכמים בימים שבהם נוטלים את ארבעת המינים מדרבנן?
 בטבלה הבאה מסוכמים בצד ימין שלושה דברים הפוסלים את הלולב (ושאר המינים) ביום טוב ראשון, ובשמאל - הדין בשאר ימי החג.

ביום טוב שני או בחול המועד (מדרבנן)

פסול בגלל 'הדר'

כשר

? (בעיה זו נדונה בסוגייתנו)

ביום טוב ראשון (מהתורה)

יבש פסול בגלל 'הדר'

שאול פסול בגלל 'לכם'

גזול פסול בגלל 'לכם'

חכמים קבעו אפוא שארבעת המינים צריכים להיות 'הדר' גם בימים שהמצווה לקחתם היא מדרבנן בלבד. רש"י (סוכה כט, ע"ב) מסביר זאת כך: "כיוון דמצווה היא משום זכר למקדש, בעינן (= צריכים אנו) הידור מצווה".

לעומת זאת, דין 'לכם' ביחס ללולב שאול אינו חל על ארבעת המינים בשאר הימים, כאשר המצווה היא רק מדרבנן.

דין ארבעה מינים גזולים ביום טוב שני ובחול המועד - הוא נושא הדין בסוגיה שלפנינו.

סוגיית "לולב הגזול" (סוכה כט, ע"ב - ל, ע"א)

ביאורים והערות	מבנה הסוגיה דברי הגמרא
שהיא נושא הסוגיה	1. פסקה מהמשנה ["לולב הגזול והיבש - פסול"]
- פוסק (התנא) ושונה; כלומר, התנא כתב "פסול" בניסוח כולל, מבלי להבדיל בין מקרים שונים. לא שנא... אין הבדל בין... ל... ביר"ט שני - וס טוב שני של גלויות; הכוונה לכל הימים פרט לראשון.	2. גמרא: פירוש ל-1- (מבוסס על הניסוח הכללי) לגבי זמן תחולת הדין קא פסיק ותני, לא שנא ביר"ט ראשון ולא שנא ביר"ט שני.
בשלמא - מונח תלמודי שמשמעותו: אין קושי בעניין זה (ואחר כך מובא עניין אחר שיש בו קושי). בעינן (= בעי אנן) = צריכים אנן.	3. קושיה על 2 על פי ניתוח טעם הפסול ביבש ובגזול בשלמא יבש - הדר בעינן וליכא. אלא גזול - בשלמא יר"ט ראשון, דכתיב 'לכם' - שלכם. אלא יר"ט שני - אמאי לא?
משום = משמו. האמורא ר' יוחנן מוסר הלכה בשם התנא ר' שמעון בר יוחאי (שחי 2-3 דורות לפניו).	4. תירוץ לקושיה 3- אמר ר' יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: משום דהוי ליה מצוה הבאה בעבירה.
- גזול דומה לפיסח: - כשם שפיסח אין לו תקנה, כלומר אסור להקריבו לעולם. יאוש - ששמענו בעליו מתייאש ואומר: "ווי ליה לחסרון כיס" (עפ"י רש"י).	5. הבאת ראיה מן המקרא לכלל ההלכתי שב-4 שנאמר (מלאכי א, ג): "והבאתם גזול ואת הפיסח ואת החולה"; גזול - דומיא דפיסח; מה פיסח לית ליה תקנתא, אף גזול לית ליה תקנתא, לא שנא לפני יאוש ולא שנא אחרי יאוש;
אמר רחמנא - אמרה תורה. - ואין הקרבן שלו. חפץ גזול שבעליו לא התייאשו ממנו - אין הגזלן בעליו. - לאחר שבעליה של הבהמה התייאשו ממנה, היא הופכת להיות רכושו של אלא לאו - נראה, כלומר עליו להגיע למסקנה...	בשלמא לפני יאוש - "אדם כי יקריב מכם" אמר רחמנא, ולאו דידיה הוא. אלא לאחר יאוש - הא קנייה ביאוש? הגזלן. ומדוע היא פסולה לקרבן? אלא לאו משום דהוי ליה מצוה הבאה בעבירה.
	6. הבאת טעם לכלל שב-4 בדרך של שימוש במשל. ואמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בר יוחאי: מאי דכתיב (ישעיה סא, ח)

"כי אני ה' אוהב משפט, שונא גזל בעולה?" משל למלך בשר ודם שהיה עובר על בית המכס. המכס - תשלום שהיו פקידי המלכות גובים תמורת זכות המעבר מכל מי אמר לעבדיו: תנו מכס למוכסים! אמרו לו: והלא כל המכס שלך הוא! אמר להם: ממני ילמדו כל עוברי דרכים ויבריחו עצמם מן הגזל. אף הקב"ה אמר: "אני ה'.. שונא גזל בעולה", ממני ילמדו בני ויבריחו עצמן מן הגזל! איתמר נמי, אמר ר' אמי: יבש פסול מפני שאין הדר; גזול פסול, משום מצוה הבאה בעבירה. - שלכם.	7. סיוע ל-2, 4 5-1: אף ר' אמי מסביר כך את משנתנו.
ופליגא וכו' - וחולק הוא על ר' יצחק; הסברם של ר' יוחנן ושל ר' אמי חולקים על ר' יצחק. לא שנו = לא אמרו במשנה (שגזול פסול). מתוך שיוצא בשאול - 'דהא ביר"ט שני לא כתיב "לכם" למעוטי' (רש"י) יוצא נמי = יוצא גם כן (ידי חובתו) בלולב גזול. כלומר, ביר"ט שני, שהמצווה בו מדרבנן, שמואל אינו חושש למצווה הבאה בעברה.	8. דעה החולקת על 2 ומסבירה את המשנה בצורה אחרת. פליגא דר' יצחק, דאמר ר' יצחק בר נחמני אמר שמואל: לא שנו אלא ביר"ט ראשון, אבל ביר"ט שני, מתוך שיוצא בשאול יוצא נמי בגזול.
מתיב = משיב, מקשה. במונח זה משתמש התלמוד לציין קושיה ממשנה או מברייתא על דברי אמורא. הא = מכאן משמע ש...	9. קושיה על 8 וראיה ל-2 מתוך דיוק במשנה. מתיב רב נחמן בר יצחק: "לולב הגזול והיבש פסול", הא שאול - כשר.
אימתי = מתי. מתי שאול כשר? אילימא = אי לימא = אם נאמר והאי וכו' = וזה (כלומר, שאול) אינו שלו. אלא לאו = אלא כנראה קתני = (התנא) שונה.	אימתי? אילימא ביר"ט ראשון, הא כתיב 'לכם' - משלכם, והאי לאו דידיה הוא! אלא לאו ביר"ט שני, וקתני "גזול פסול".
רבא מתרץ את דברי ר' יצחק ומראה שאפשר ליישב את המשנה גם לדעתו. אפשר שמשנתנו עוסקת ביר"ט ראשון, ובו גם גזול וגם שאול פסולים.	10. דחיית 9 ע"י הסבר שונה של המשנה אמר רבא: לעולם ביר"ט ראשון, ו'לא מיבעיא' קאמר; לא מיבעיא שאול,

דלאו דידיה הוא.
 אבל גזול -
 אימא סתם גזילה
 יאוש בעלים הוא,
 וכדידיה דמי -
 קא משמע לן.

לא מבעיא = אין צריך לומר; כלומר,
 משנתנו כתבה רק את הדברים שיש
 בהם חידוש (גזול), ולא כתבה את
 הדבר הפשוט (שאול).
 מובן ששאול פסול, שהרי אינו שלו.
 אימא = אמור (הייתי יכול לומר)
 "סתם גזילה מיד, ואע"פ דלא שמעינן
 דמייאש (= שלא שמענו שהתייאש),
 יאוש בעלים הוא, שהרי
 בפניו הוא גזול מידו, ואין כוח
 להצילו" (רש"י). אם כן, היינו חושבים
 שקנהו הגזלן ושלו הוא.
 קא משמע לן = בא להשמיענו, "דעד
 דשמעינן דמייאש לא קני לה, דמימר
 אמר (הנגזל בלבד): השתא הוא דתקיף
 מינאי (= עכשיו הוא חזק ממני) למחר
 תפיסנא ליה בדינא (=מחר אתפוס אותו בדין
 ואשיב לעצמי את שלי)"
 (רש"י). כלומר, אין יאוש עד שנשמע
 בפירוש שהבעלים התייאשו.

טבלת סיכום הסוגיה

1. משנה:

לולב הגזול והיבש - פסול

8. פירוש ב' למשנה:

ר' יצחק: גזול פסול רק ביו"ט ראשון
 וכשר ביו"ט שני.

2. פירוש א' למשנה:

גזול פסול גם ביו"ט
 ראשון וגם ביו"ט שני.

9. קושיה (של ר' נחמן בר יצחק)
 על ידי דיוק במשנה

3. קושיה:
 מדוע פסול ביו"ט שני?

7. מימרא מסייעת:

ר' אמי מפרש כמו
 ר' יוחנן ב- 4.

4. תירוץ

ר' יוחנן: גזול פסול
 ביו"ט שני משום
 מצווה הבאה בעברה.

10. דחיית הקושיה (ע"י רבא):
 הדיוק אינו נכון, וממילא מתבטלת
 הקושיה שהיתה בנויה עליו.

5. ראיה ל-4:

והבאתם גזול ואת הפיסח.

מסקנה: אפשר לפרש את המשנה כמו 2 או כמו 8

6. משל להמחשת הרעיון של "מצווה הבאה בעברה".

פסק ההלכה

שולחן ערוך אורח חיים, סימן תרמ"ה

סעיף ה: לולב שיבשו רוב עליו (או שדרתו) - פסול. ושיעור היבשות - משיכלה מראה ירקות שבו וילבינו פניו.

הגה: ויש אומרים דלא מיקרי יבש אלא כשנתפרך בצפורן מחמת יבשותו. וכן נוהגים במדינות אלו (= במדינות אשכנז), שאין לולבים מצויים.

שולחן ערוך אורח חיים, סימן תרמ"ט:

סעיף ב: וכן שאול (פסול) ביום ראשון משום דבעינן לכם.
סעיף ה: כל אלו שאמרנו שהם פסולים מפני מומים או מפני גזל וגניבה - ביום טוב ראשון בלבד, אבל בשאר ימים - הכול כשר.

הגה: ויש פוסלין בגזול כל ז' ימים והכי נהוג, אבל שאול - יוצא בו. ומותר ליטול לולב של חברו בלא דעת חברו בשאר ימים, דניחא ליה לאינש למיעבד מצווה בממוניה (שנוח לו לאדם שתיעשה מצווה בממונו) והוי כשאול.

חודש מרחשוון

סיכומי הלכות - ספר התודעה

חשוון - מרחשוון

חשוון - הוא החודש השני בשנה, והשמיני למניין החודשים שמתחיל מניסן. חודש זה נקרא בשם 'בול', כמו שנאמר (מלכים א ו): "ובשנה האחת עשרה בירח בול, הוא החודש השמיני, כלה הבית לכל דבריו ולכל משפטו". ונקרא "בול" לפי שבחודש זה העשב בלה בשדה ובוללין לבהמה מהבית, כלומר: מערבבים לה מרעה מן המספוא אשר בבית. ויש אומרים שהוא מלשון "יבול", שבחודש זה מתחילה החרישה והזריעה. ויש אומרים מלשון "מבול", שבחודש זה יורדים על הרוב גשמים הרבה. ובמדרש אמרו, מפני שבחודש זה התחיל המבול, לכך נגזר עליו שיהא בו מטר וגשם למכביר.

ונתקבל השם "חשוון" שעלה עם הגולים מבבל, שכך אמרו חז"ל: 'שמות חודשים עלו מבבל'.

שאלת גשמים

בליל שבעה ימים בחשוון מתחילים בארץ ישראל להתפלל על הגשמים, וכוללים תפילה זו בברכת השנים שבתפילת שמונה עשרה, ואומרים 'ותן טל ומטר לברכה'.

משמיני עצרת ועד ז' בחשוון עדיין אין אנו שואלים גשמים, אלא רק מזכירים גבורות גשמים בברכת תחיית המתים, דרך שבח למקום, שהוא משיב הרוח ומוריד הגשם; ובז' בחשוון, לאחר שכבר הספיק להגיע 'האחרון שבישראל (מעולי הרגלים) לנהר פרת', מתחילים גם לשאול, כלומר להתפלל ולבקש על הגשמים בלשון 'ותן'.

ובחוץ לארץ, שהמים שם מרובים ואין צריכים מטר כל כך, מתחילים בשאלת גשמים שישים יום לאחר תקופת תשרי. ומפני שמחשבים תקופות רק לפי שנות החמה, אין לישאלת גשמים' בחוץ לארץ יום קבוע בלוח שלנו הבנוי על חודשי הלבנה, אבל יש לה יום קבוע בלוח של העמים: בחמישה בדצמבר בשנה פשוטה שלהם - שחודש פברואר מונה עשרים ושמונה יום, ובשישה בדצמבר - אם פברואר של אותה שנה היה של עשרים ותשעה יום.

ושואלים את הגשמים עד ערב פסח, ועד בכלל, בין בארץ ישראל ובין בחו"ל.

שכח ולא אמר 'ותן טל ומטר', אם נזכר קודם שסיים הברכה - אומר במקום שנזכר וגומר הברכה. אם נזכר לאחר שהתחיל 'תקע בשופר' - ממתין עד 'שומע

תפילה' ואומר: "ותן טל ומטר לברכה כי אתה שומע תפילת כל פה" וכו'. נזכר לאחר 'שומע תפילה' ולפני שהתחיל 'רצה' - אומרו שם. לא נזכר גם אז ונזכר קודם סיום תפילתו, שעדיין לא אמר 'יהיו לרצון' - חוזר ל'ברך עלינו את השנה הזאת' וממשיך עד סוף שמונה עשרה. לאחר שאמר 'יהיו לרצון אמרי פי' שבסוף התפילה - חוזר לראש, כלומר, מתפלל שנית כל שמונה עשרה.

סדר תענית גשמים

(מן המשנה במסכת תענית, ונוהגים דינים אלה רק בארץ ישראל)

בשלושה במרחשוון שואלים על הגשמים. רבן גמליאל אומר בשבעה בו - חמשה עשר יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת.

הגיע שבעה עשר במרחשוון ולא ירדו גשמים, התחילו היחידים מתענים שלוש תעניות. אוכלים ושותים מחשכה, ומותרים במלאכה, וברחיצה, ובסיכה, ובנעילת הסנדל, ובתשיש המיטה.

הגיע ראש חודש כסליו ולא ירדו גשמים - בית דין גוזרים שלוש תעניות על הציבור. אוכלים ושותים מחשכה, ומותרים במלאכה, וברחיצה, ובסיכה, ובנעילת הסנדל וכו'.

עברו אלו ולא נענו - בית דין גוזרים שלוש תעניות נוספות על הציבור. אוכלים ושותים מבעוד יום, ואסורים במלאכה, וברחיצה, ובסיכה וכו', ונועלים את המרחצאות.

עברו אלו ולא נענו - בית דין גוזרים עליהם עוד שבע, שהן שלוש עשרה תעניות על הציבור. הרי אלו יתרות על הראשונות, שבאלו מתריעים ונועלים את החנויות. בשני מטים עם חשכה, ובחמישי מותרים (למכור בחנויות) מפני כבוד השבת.

עברו אלו ולא נענו - ממעטים במשא ומתן, בבניין ובנטיעה, באירוסין ובנישואין ובשאלת שלום בין אדם לחברו, כבני אדם הנזופים למקום. היחידים חוזרים ומתענים עד שיצא ניסן. יצא ניסן וירדו גשמים - סימן קללה, שנאמר: "הלוא קציר חטים היום, אקרא אל ה' ויתן קלות ומטר ודעו וראו כי רעתכם רבה" (שמואל א, יב).

סדר תעניות כיצד? מוציאים את התיבה לרחובה של עיר, ונותנים אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין, וכל אחד ואחד נוטל ונותן בראשו. הזקן שבהם אומר לפניהם דברי כיבושין: "אחינו, לא נאמר באנשי נינוה 'וירא אלקים את שקם ואת תעניתם' אלא 'וירא האלקים את

מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה" (יונה ג). ובקבלה הוא אומר (יואל ב):
 "וקרעו לבבכם ואל בגדיכם".

עמדו בתפילה, מורידים לפני התיבה זקן ורגיל, ויש לו בנים, וביתו ריקם,
 כדי שיהא לבו שלם בתפילה, ואומר לפניהם עשרים וארבע ברכות - שמונה
 עשרה שבכל יום, ומוסיף עליהן עוד שש.

ואלו הן: זיכרונות ושופרות, אל ה' בצרתה לי קראתי ויענני, אשא עיני אל
 ההרים וגו', ממעמקים קראתיך ה', תפילה לעני כי יעטוף. רבי יהודה אומר
 לא היה צריך לומר זיכרונות ושופרות, אלא אומר תחתיך: רעב כי יהיה
 בארץ, דבר כי יהיה וגו', אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות,
 ואומר חותמיהן:

על הראשונה הוא אומר: מי שענה את אברהם בהר המוריה, הוא יענה
 אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' גואל ישראל.

על השנייה הוא אומר: מי שענה את אבותינו על ים סוף, הוא יענה אתכם
 וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' זוכר הנשכחות.

על השלישית הוא אומר: מי שענה את יהושע בגלגל, הוא יענה אתכם וישמע
 בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' שומע תרועה.

על הרביעית הוא אומר: מי שענה את שמואל במצפה, הוא יענה אתכם
 וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' שומע צעקה.

על החמישית הוא אומר: מי שענה את אליהו בהר הכרמל, הוא יענה אתכם
 וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' שומע תפילה.

על השישית הוא אומר: מי שענה את יונה ממעי הדגה, הוא יענה אתכם
 וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' העונה בעת צרה.

על השביעית הוא אומר: מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים, הוא
 יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' המרחם על
 הארץ.

כתבו הפוסקים, שבזמן הזה אין נוהגים בסדר תעניות אלה, אפילו לא בארץ
 ישראל.

ממתי מזכירים גשם בתפילה?

בתפילת העמידה אנו מתפללים בשני מקומות שירד גשם: בברכת 'אתה גיבור לעולם ה' - שם מזכירים גבורות גשמים, ובברכת השנים - 'ברך עלינו.. את השנה הזאת' - שם מבקשים על גשמים: 'ותן טל ומטר לברכה'. הסוגיה שלפנינו עוסקת בשאלה מתי מזכירים גשמים בתפילה ומתי מבקשים על הגשם.

מסכת תענית: ב, ע"ב - ג, ע"א

הערות	דברי הגמרא משנה, דף ב, ע"א	מבנה הסוגיה
בברכת 'אתה גיבור' מזכירים 'מוריד הגשם'.	מאימתי מזכירין גבורות גשמים?	1.0 שאלה שהתנאים ישיבו עליה תשובות שונות.
'חג' סתם הוא חג הסוכות.	ר' אליעזר אומר: מיו"ט הראשון של חג.	1.1
	ר' יהושע אומר: מיו"ט האחרון של חג.	1.2
	אמר לו ר' יהושע: הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה בחג, למה הוא מזכיר?	1.3 ר' יהושע מנסה לדחות את דברי ר' אליעזר.
'הזכרת גשמים': משיב הרוח; 'שאלת גשמים' ותן טל ומטר.	אמר לו ר' אליעזר: אף אני לא אמרתי לשאול אלא להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו.	1.3.1 ר' אליעזר מסכים לסברה שהעלה ר' יהושע, אך טוען שאינה סותרת את ההלכה שהוא קבע
סברתו של ר' יהושע ברורה מתוך דבריו לר' אליעזר (1.3), אך דעתו של ר' אליעזר טעונה ביאור.	אמר לו (ר' יהושע): לעולם יהא מזכיר?	1.3.2 ר' יהושע ממשיך להקשות על אף הסברו של ר' אליעזר.
	איבעיא להו, ר' אליעזר מהיכא גמיר לה:	2.0 חיפוש מקור לסברה של ר' אליעזר, לאחר השאלה של ר' יהושע ב-1.3.2
	מלולב גמר לה, או מניסוך המים גמר לה?	2.1 הצגת שתי אפשרויות לפתרון 2.0
	מלולב גמר לה, מה לולב ביום אף הזכרה ביום.	2.2 התוצאות המנוגדות הנובעות מדרכי הפתרון

הקטע בסוגריים מרובעים אינו מגוף הסוגיה, ובא לאמת את הקביעה שניסוח המים נעשה אפילו בלילה.	או דלמא מניסוך המים, גמר לה, מה ניסוך המים מאורתא [דאמר מר 'ומנחתם ונסכיהם' אפילו בלילה] - אף הזכרה מאורתא.	שהוצע ב-2.1. מכאן חיזוק לבעיה שהוצגה ב-2.0
תוצאה מעשית: אין להזכיר משיב הרוח בליל י"ט ראשון אלא מהיום בלבד. הוכחת הגמרא חלשה, שכן ר' אבהו הוא אמורא (דור שני ושלישי לאמוראי ארץ ישראל, ותלמידו של ר' יוחנן), ולכן אין הראיה מדבריו מספקת, והגמרא ממשיכה לחפש את מקורותיו של ר' אבהו.	תא שמע: דאמר ר' אבהו: לא למדה ר' אליעזר אלא מלולב.	3.0 תשובה ל-2.0
"גמרא גמיר לה" - קיבלה מרבו.	איכא דאמרי: ר' אבהו גמרא גמיר לה.	3.1 הסבר אחד למקור דבריו של ר' אבהו.
	איכא דאמר: מתניתא שמיע ליה.	3.2 הסבר שני למקור דבריו של ר' אבהו.
	מאי היא?	3.2.1 חיפוש הברייתא שממנה דייק ר' אבהו בדבריו.
	דתניא: "מאימתי מזכירין על הגשמים?"	4.0
ביו"ט ראשון	ר' אליעזר אומר משעת נטילת לולב.	4.1 הוכחה ל-3.2
ביו"ט אחרון	ר' יהושע אומר משעת הנחתו.	4.2
המשך הברייתא	אמר ר' אליעזר: הואיל וארבעת המינים הללו אינן באין אלא לרצות על המים, וכשם שארבעה מינין הללו אי אפשר בהם בלא מים - כך אי אפשר לעולם בלא מים.	4.3 ר' אליעזר מנמק את דעתו שב-4.1
הוויכוח זה לוויוכוח המופיע במשנה.	אמר לו ר' יהושע: והלא גשמים בחג אינו אלא סימן קללה?	4.3.1 השווה לעיל 1.3, 1.3.1
	אמר לו ר' אליעזר: אף אני לא אמרתי לשאול, אלא להזכיר.	4.3.2
בדבריו אלו מתכוון ר' אליעזר להשיב על	כשם שתחיית המתים מזכיר כל השנה כולה,	4.3.3 ר' אליעזר מוכיח את דבריו, ומזכיר תוצאה

הקושי שהעמיד ר' יהושע במשנה (1.3.2).	ואינה אלא בזמנה - כך מזכירים גבורות גשמים כל השנה, ואינן אלא בזמנן. לפיכך, אם בא להזכיר כל השנה כולה - מזכיר.	הנובעת מכך.
רבי מתייחס רק לשאלה מתי מפסיקים לומר 'משיב הרוח', והוא חולק על ר' אליעזר. רש"י, בדיבור המתחיל 'משעה שפוסק', מסביר כי רבי פוסק כר' יהושע גם בעניין התחלת הזמן של "משיב הרוח".	רבי אומר: אומר אני, משעה שמפסיק לשאלה מפסיק להזכרה.	4.4 רבי חולק על דברי ר' אליעזר ב-4.3.3.
ביום ב' של סוכות מתחילים להזכיר גשם בתפילה.	רבי יהודה בן בתירה אומר: בשני בחג הוא מזכיר.	4.5
	רבי עקיבא אומר: בששי בחג הוא מזכיר.	4.6
הראשון - מתפלל שחרית האחרון - מתפלל מוסף. ר' יהושע זה אינו התנא שבמשנה (1.2), אלא ר' יהושע בן בתירה, כי לדעת ר' יהושע גם הראשון מזכיר.	ר' יהודה משום ר' יהושע אומר: העובר לפני התיבה, ביום טוב האחרון של חג - האחרון מזכיר, הראשון אינו מזכיר. ביום טוב ראשון של פסח - הראשון מזכיר, האחרון אינו מזכיר.	4.7 תשובות לשאלה 4.0
	שפיר קאמר ליה ר' אליעזר לר' יהושע?	5.0 מה יענה ר' יהושע על הראיה של ר' אליעזר ב-4.3.3?
המחלוקת העיקרית בין ר' אליעזר ור' יהושע: לדעת ר' אליעזר צריך לשאול רק בזמן, ולהזכיר אפשר תמיד. לדעת ר' יהושע, גם להזכיר צריך רק בזמן.	אמר לך ר' יהושע: בשלמא תחיית המתים מזכיר, דכולא יומא זמניה. אלא גשמים כל אימת דאתיין זמנייהו היא? והתנן: יצא ניסן וירדו גשמים, סימן קללה הם. שנאמר: "הלא קציר חיטים היום" ? וגו'.	5.1 תשובת הגמרא להצדקת דעתו של ר' יהושע.
ביום ב' של סוכות מתחילים להזכיר גשם בתפילה.	ר' יהודה בן בתירה אומר: בשני בחג הוא מזכיר.	6.0 מובאה מלשון הברייתא 4.5 לצורך בירור המקור.
ר' יהודה בן בתירה דורש צירוף של אותיות מיותרות, דרשה נדירה בש"ס.	מאי טעמיה דר' יהודה בן בתירה? - דתניא: ר' יהודה בן בתירה אומר: נאמר בשני "ונסכיהם", ונאמר בששי "ונסכיה", ונאמר בשביעי "כמשפטם" הרי מ"ם יו"ד מ"ם, הרי כאן	6.1 שאלה על טעם דבריו של רבי יהודה בן בתירה ותשובה לשאלה

	"מים", מכאן רמז לניסוך המים מן התורה.	
6.1.2 שאלה	ומאי שנא בשני דנקט?	הדרשה מתייחסת ליום שני, שישי ושביעי. מדוע מתחילים להזכיר בשני?
6.1.3 תשובה	דכי רמיזי להו בקרא, בשני הוא דרמיזי. הלכך בשני מדכרינן.	ביום השני ישנם 2 תארים במילה "ונסכיהם": י"ד ו-מ"ם.
6.2 המשך המובאה מהברייתא 6.10, המסבירה את דברי ר' עקיבא בברייתא 4.6	ר' עקיבא אומר: בששי בחג הוא מזכיר, שנאמר בששי "ונסכיה" - בשני ניסוכין הכתוב מדבר: אחד ניסוך המים ואחד ניסוך היין.	ר' עקיבא דורש המילה "ונסכיה" הכתובה ביום השישי לשני סוגי נסכים: יין ומים - ומכאן הזכרת הגשם. ר' עקיבא אינו דורש את "ונסכיהם" שאפשר להבינה כהרבה נסכי יין, לקורבנות רבים.
6.2.1 שאלה על עצם הלימוד של ר' עקיבא.	ואימא תרוויהו דחמרא?	אולי שני הניסוכים הם יין?
6.2.2	סבר לה כר' יהודה בן בתירא, דאמר רמיזי מיא.	ר' עקיבא מקבל את דרשת ר' יהודה בן בתירא בדבריו לעיל (6.10).
6.2.3	אי סבר לה כר' יהודה בן בתירא, נימא כוותיה?	ויזכיר ביום ב' של חג.
6.2.4	קסבר ר' עקיבא, כי כתיב ניסוך יתירא - בששי הוא דכתיב.	ר' עקיבא סבור שהביטוי "ונסכיה" הוא המלמד על שני ניסוכים.

חודש כסליו

כסליו הוא השם הבבלי של החודש השלישי, ובמקרא - החודש התשיעי (עזרא י'), כי הוא תשיעי לניסן, ראש החודשים.

חג החנוכה

המקור ההיסטורי המתאר את מלחמות יהודה המכבי הוא ספר חשמונאים. ספר קדום זה, מתקופת בית שני, מתאר את ההתרחשויות של מלחמות המכבים מפיו של צופה בן התקופה. תיאור זה של המלחמה אינו מצוי בתלמוד, שם מודגש עניין הנס והדלקת הנר.

ספר חשמונאים א, ד

הקרב נגד גורגיאס

ויקח גורגיאס חמשת אלפים איש ואלף פרשים בחור, ויסע המחנה בלילה להתנפל על מחנה היהודים ולהכותם פתאום, ובני המצודה היו לו למורי דרך. וישמע יהודה וייסע הוא וגיבוריו להכות את חיל המלך אשר בעמאוס, כל עוד החיל מפוזרים מחוץ למחנה.

ויבוא גורגיאס אל מחנה יהודה בלילה, ולא מצא איש. ויחפש אותם בהרים, כי אמר בורחים הם מפנינו. וכאשר היה יום, נראה יהודה בעמק בשלושת אלפי איש, אולם מגן וחרב לא היה להם כאשר חפצו. ויראו את מחנה הגויים החזק מבוצר, ופרשים סובבים אותו, והם מלומדי מלחמה, ויאמר יהודה לאנשים אשר אתו: 'אל תיראו מהמונם ומעברתם אל תפחדו. זכרו איך נושעו אבותינו בים סוף כאשר רדף אחריהם פרעה וחילו. ועתה נקרא לשמים: אם יחפוץ בנו - יזכור ברית אבות והשמיד את המחנה הזה מפנינו היום, וידעו כל הגויים כי יש פודה ומציל לישראל'.

וישאו הנוכרים את עיניהם ויראו אותם באים לקראתם. ויצאו מן המחנה למלחמה. ויתקעו אשר עם יהודה, ויתגברו ויגפו את הגויים. וינוסו אל העמק, וכל האחרונים כולם נפלו בחרב. וירדפו אחריהם עד גזר ועד ערבות יהודה, ואשדוד ויבנה, ויפלו מהם כשלושת אלפים איש.

וישוב יהודה ויחדל מרדוף אחריהם. ויאמר לעם: "אל תחמדו את השלל, כי המלחמה לנגדנו, וגורגיאס והחיל בהר קרוב לנו. ועתה עמדו בפני אויבינו והילחמו בהם, ואחרי כן תקחו שלל וקוממיות". עוד יהודה מדבר את הדברים האלה, וירא חלק נשקף מן ההר. וירא כי ניגפו וכי שורפים את המחנה, כי העשן אשר עלה הראה את אשר נהיה. וכאשר ראו את כל אלה, ויבהלו מאוד. וכאשר ראו הגויים את מחנה יהודה בעמק נכון לקרב, ויברחו כולם אל ארץ פלישתים. ויהודה שלל ובזז את המחנה, וייקח זהב וכסף רב, ותכלת וארגמן ורכוש רב. ובשובם שרו והיללו לשמים כי טוב כי לעולם חסדו. ותהי תשועה גדולה לישראל ביום ההוא.

המלחמה בבית צור

ומן הנוכרים נמלטו ויבואו ויגידו ללוסיאס את כל הקורות. וכשמעו הכול נבהל, ויחר לו כי לא היה כחפצו בישראל ולא נעשה הדבר אשר ציווה לו המלך. ולתקופת השנה אסף לגדודים שישים אלף איש בחור וחמשת אלפים פרשים להילחם בהם. ויבוא ליהודה ויחנו בבית צור, ויפגשם יהודה בעשרת אלפים איש. וירא את המחנה הכבד, ויתפלל ויאמר: "ברוך אתה מושיע ישראל, המשבית עברת הגיבור ביד דוד עבדך והמוסר מחנה פלישתים בידי יהונתן בן שאול ונושא כליו. הסגר נא את המחנה הזה ביד עמך ישראל, ויבושו בחילם ובפרשיהם. תן להם מורך לב ושבור אומץ חוזקם ורעדו בשברם. הפילם בחרב אוהביך ויהללך כל יודעי שמך בתודה".

ויילחמו אלה עם אלה ויפלו ממחנה לוסיאס כחמשת אלפים איש, ויפלו לפניהם. וכראות לוסיאס את המכה אשר היתה בצבאו ואת האומץ אשר היה ליהודה, כי נכונים הם גם לחיות גם למות בגבורה - וייסע לאנטיוכיה, וירב לאסוף חיל שכירים לעלות עוד הפעם ליהודה.

ויאמר יהודה לאחיו: "הנה ניגפו אויבינו, נעלה לטהר את המקדש ולחנכהו". ויקהל כל המחנה ויעלו להר ציון. ויראו את מקדשנו שומם, והמזבח מחולל, והשערים שרופים, ובחצרות גדלים שיחים כמו ביער או כמו על אחד ההרים, והלשכות חרבות. ויקרעו את בגדיהם ויבכו בכי גדול ויעלו עפר על ראשיהם. ויפלו על פניהם ארצה, ויתקעו בחצוצרות התרועה, ויצעקו אל השמים.

חנוכת המקדש

אז יפקיד יהודה אנשים להילחם עם אשר במצודה עד אשר יטהר את המקדש. ויבחר כוהנים תמימים חפצי תורה, ויטהרו את המקדש ויוציאו את אבני השיקוצים למקום טמא. וייועצו על מזבח העולה המחולל מה לעשות בו, ותיפול להם מחשבה טובה לנתוץ אותו לבל יהיה להם למוקש, כי הגויים טימאוהו. ויתצו את המזבח, ויניחו את האבנים על הר הבית במקום ידוע, עד אשר יבוא נביא להורות עליהן.

ויקחו אבנים שלמות על פי התורה, ויבנו מזבח חדש כתבנית הראשון. ויבנו את המקדש ואת פנים הבית, ואת החצרות קידשו. ויעשו את כלי הקודש חדשים, ויביאו את המנורה ואת מזבח העולה והקטורת ואת השולחן להיכל. ויקטירו על המזבח ויעלו את הנרות אשר במנורה, ויאירו בהיכל. וישימו על השולחן לחם, ויורידו את הפרוכות ויכלו את כל המעשים אשר עשו.

וישכימו בבוקר בעשרים וחמישה לחודש התשיעי, הוא חודש כסליו, בשנת מאה וארבעים ושמונה (שהיא שנת 162 לפנה"ס). ויקריבו קרבן על פי התורה על מזבח העולה החדש אשר עשו. בעת וביום אשר טימאוהו הגויים, בעצם היום ההוא חנך בשירים ובנבלים, בכינורות ובמצלתיים. וייפול כל העם על פניו, ויתפללו ויודו לשמים אשר עשה אתם טוב. ויעשו את חנוכת המזבח שמונה ימים, ויקריבו עולות בשמחה, ויקריבו זבח שלמים ותודה. ויפארו את פני ההיכל בעטרות זהב ובמגינים קטנים, ויחנכו את השערים והלשכות, ויעשו להם דלתות. ותהי שמחה גדולה מאוד בעם, ותסר חרפת הגויים.

ויקיים יהודה ואחיו וכל קהל ישראל להיות ימי חנוכת המזבח נעשים במועדם מדי שנה בשנה, ימים שמונה, מיום עשרים וחמישה לחודש כסליו בשמחה וגיל. ויבנו בעת ההיא את הר ציון מסביב, חומה גבוהה ומגדלים חזקים, לבל יבואו הגויים וירמסום כאשר עשו. ויעמידו שם חיל לשמר, ויבצרו את בית צור לשמרה להיות מבצר לעם בפני אדום.

מצוות נר חנוכה

הסוגיה התלמודית עוסקת בחג החנוכה מנקודת מבט אחת: הדלקת נר חנוכה. הסוגיה במסכת שבת מגדירה את מצוות הדלקת הנר, ובסופה - בתשובה לשאלת הגמרא "מאי חנוכה?" - מוסבר עניין החג, הניצחון על היוונים, ועניין נס פך השמן, שבגללו מדליקים את נרות החנוכה.

מסכת שבת דף כ"א, ע"ב

רש"י נר איש וביתו - נר אחד בכל לילה, ואיש וכל בני ביתו סגי להו בנר אחד. והמהדרין אחר המצוות עושין נר אחד בכל לילה לכל אחד ואחד מבני הבית. כנגד ימים הנכנסין - העתידיים לבוא. ימים היוצאין - שיצאו כבר, וזה שהוא עומד בו נמנה עם היוצאין. פרי החג - מתמעטים והולכים, בקרבנות דפרשת פנחס. מעלין בקודש ואין מורידין - מקרא ילפינן לה במנחות בפרק שתי הלחם (דף צ"ט). מבחוץ - משום פרסומי ניסא, ולא ברשות הרבים אלא בחצרו, שבתיהן היו פתוחין לחצר. דר בעלייה - שאין לו מקום בחצרו להניחה שם. מניחה - מבפנים כנגד חלון הסמוך לרשות הרבים. הסכנה - שהיה להם לפרסיים חוק ביום אידם, שלא יבעירו נר אלא בבית ע"ז שלהם, כדאמרינן בגיטין. נר אחרת - לעשות היכר לדבר. ואי איכא מדורה - אש, לא צריך נר אחרת, לפי שמשתמש לאור המדורה, ויש היכר שהנר של מצווה היא. אדם חשוב - שאינו רגיל להשתמש לאור המדורה. צריך נר אחרת - דאי לא, לא הוי היכר.	גמרא תנו רבנן: מצות חנוכה נר איש וביתו. והמהדרין, נר לכל אחד ואחד. והמהדרין מן המהדרין - בית שמאי אומרים: יום ראשון מדליק שמונה, מכאן ואילך פוחת והולך. ובית הלל אומרים: יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך. אמר עולא: פליגי בה תרי אמוראי במערבא: ר' יוסי בר אבין ור' יוסי בר זבידא. חד אמר: טעמא דבית שמאי כנגד ימים הנכנסין. וטעמא דבית הלל כנגד ימים היוצאין. וחד אמר: טעמא דבית שמאי כנגד פרי החג, וטעמא דבית הלל דמעלין בקודש ואין מורידין. אמר רבה בר בר חנה, אמר ר' יוחנן: שני זקנים היו בצידן, אחד עשה כבית שמאי, ואחד עשה כדברי בית הלל, זה נותן טעם לדבריו כנגד פרי החג, וזה נותן טעם לדבריו דמעלין בקודש ואין מורידין. תנו רבנן: נר חנוכה מצווה להניחה על פתח ביתו מבחוץ. אם היה דר בעלייה, מניחה בחלון הסמוכה לרשות הרבים. ובשעת הסכנה מניחה על שולחנו ודיו. אמר רבא: צריך נר אחרת להשתמש לאורה, ואי איכא מדורה לא צריך. ואי אדם חשוב הוא, אף על גב דאיכא מדורה, צריך נר אחרת.

מאי חנוכה? דתנו רבנן:
 בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון, מאי חנוכה - על איזה נס קבעוה?
 דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון. בל"ה בכסליו ימי החנוכה שמונה הם,
 שכשנכנסו יוונים להיכל, שאין להספיד ואין להתענות בהם.
 טמאו כל השמנים שבהיכל.
 וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום,
 בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן,
 שהיה מונח בחותמו של כוהן גדול,
 ולא היה בו אלא להדליק יום אחד.
 נעשה בו נס, והדליקו ממנו שמונה ימים.
 הלשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים לא שאסורין במלאכה, שלא נקבעו אלא לקרות
 בהלל והודאה. הלל ולומר על הנסים בהודאה.

הלכות חנוכה - ספר התודעה

נס חנוכה

בימי בית שני, כשפשטה מלכות יוון על ישראל, גזרו גזרות לבטל את הדת: שלא ילמדו תורה, שיאכלו חזיר, ושיבטלו מקווה ומילה ושבת ועבודת הקרבנות בבית המקדש. והיו ישראל בצרה גדולה.

וכאשר נתנו אבותינו אל לבם למסור את נפשם לקיים את התורה, ריחם עליהם ה' אלוקי אבותם והקים להם את בני חשמונאי החסידים, שקמו להילחם ביוונים וניצחום. ונכנסו לבית המקדש, וטיהרו את הבית מכל טומאת עבודה זרה שהכניסו שם הגויים.

וכשבאו לחדש את עבודת בית המקדש, לא מצאו שמן טהור להדליק במנורה, כי אם פך שמן שהיה בו כדי להדליק לילה אחד. ונעשה להם נס, והדליקו ממנו שמונה ימים, עד שעשו להם שמן טהור חדש. הערב שבו חידשו את הדלקת המנורה היה אור ליום כ"ה בכסליו. ולזכר הנס שהגביר אותם הקב"ה על השונאים, ולזכר שמחתם שחזרו לקיים את התורה במסירות נפש, ולזכר הנס שעשה להם - שהספיק השמן שמונה ימים במקום יום אחד - קבעו בית דינם של חשמונאים את שמונת הימים שמיום כ"ה בכסליו ואילך, לימי חנוכה - להודות ולהלל ולהדליק נרות בבתים.

התפילה בחנוכה

שמונה ימים אלה אומרים "על הנסים" בתפילה ובברכת המזון. ואם לא אמר - אין מחזירים אותו. ואומרים "הלל" שלם בתפילת שחרית, ומברכים על ההלל כל ישראל, גם מי שאינו מברך על אמירת הלל בראש חודש. וקוראים בתורה להזכיר חנוכה המזבח.

במה מדליקים נרות חנוכה?

מצווה מן המובחר להדליק נרות חנוכה בשמן זית זך ובפתילות של צמר גפן, מפני שאורם זך, והוא זכר לנר המנורה שהדליקוהו בשמן זית. אבל גם כל שאר השמנים והפתילות שאורם זך ואינו מהבהב - כשרים להדלקה. וכן כשר הנר שעושים משעווה, מחלב או מפרפין.

הנר שנותן בו השמן והפתילה צריך שיהא מהודר, משל מתכת או משל זכוכית, מצוחצח ונקי. נר של חרס אינו כשר להדלקה אלא פעם אחת, בעודו חדש. הדליק בו פעם אחת, נעשה מאוס ואינו כשר להדלקה למחרת.

פתילה שהדליק בה לילה אחד, מותר מן הדין להדליק בה גם למחר, וכן הדין במותר השמן או בשיירי נר השעווה והפרפין, שמותר להשתמש בהם לנר חנוכה של מחר.

במה מדליקים - מקורות

שמן זית - שבת כג, ע"ב רוקח ועוד; רמ"א תרעג, א זכר לפך השמן - מאירי שבת ועוד צמר גפן - חיי אדם קנד נר שעווה וכו' - טושו"ע ורמ"א תרע"ג, א הנר שנותן בו השמן - טושו"ע שם ג, באה"ט בשם סדה"י, ומשני"ב שם פתילה שהדליק בה לילה אחד - שם ד, ממסכת סופרים כ (וע' מאירי, כלבו, ד"מ)

מקום ההדלקה

מדליקים נרות בבתים, במקום שייראו לעוברי דרכים כדי לפרסם את הנס. ובימי אבותינו, שלא היו בבתים חלונות פונים לרשות הרבים, תיקנו להדליק בפתחי בתיהם או בפתחי חצריהם הפונים לרשות הרבים. וכיום נוהגים רוב ישראל להדליק בחלונות הפונים לרחוב, ובזה מתקיימת תקנת חז"ל. היו בביתו הרבה חלונות וכולם פונים לרחוב - מדליק בחלון אחד בלבד. אבל אם החלונות פונים לשני רחובות שונים - מדליק בשניהם, שהעוברים ברחוב אחד אינם יודעים שהדליק בחלון הפונה לרחוב השני.

עיקר התקנה היתה להדליק בכל ערב משמונה הימים האלה נר אחד לכל משפחה. חזרו והוסיפו למהדרין במצוות, כפי מנהג כל ישראל, להדליק בערב הראשון נר אחד ובכל ערב מוסיף נר והולך עד שהוא מדליק שמונה נרות בערב השמיני. בני ספרד ועדות המזרח מדליקים מנורת חנוכה אחת לכל בני הבית, ובני אשכנז המהדרים מדליקים מנורת חנוכה לכל זכר מבני הבית. ואף על פי שגם נשים היו באותן הגזרות, בכל זאת לא נהגו להדליק מנורה בנפרד אלא כשאין אנשים בבית.

כיצד מדליקים

לילה ראשון מדליק נר אחד, ומוסיף בכל לילה נר אחד, ובלילה השמיני מדליק שמונה נרות (זוהי דעת בית הלל, וכן הלכה. ונתנו סימן בדבר: חנוכה - ראשי תבות - ח נרות והלכה כבית הלל).

היתה לו מנורה קבועה עם שמונה נרות, בלילה הראשון מדליק את הנר הקיצוני שבצד ימין. למחרת מוסיף עליו שכנו משמאל ומדליק אותו תחילה, ופונה לימין ומדליק זה של אתמול. וכן בכל לילה, שמוסיף תמיד מצד שמאל ובו מדליק תחילה, והולך ומדליק משמאל לימין.

וטעם הדבר, מפני שהנר הנוסף הוא חביב יותר, כי הוא זכר להתגברות הנס שנראתה באותו היום, לכן מדליק בו תחילה. וכן הוא כלל בכל דבר של מצווה, שכל פינות (פניות) שפונים, אין פונים אלא לצד ימין.

הנרות יהיו דולקים בשורה אחת שווה, לא אחד גבוה ואחד נמוך, אחד נכנס ואחד יוצא, ולא בעיגול. אם אין דבר המפסיק בין נר לנר ונראים כמדורה - לא יצא ידי חובתו. וכן צריך שיהיה רווח מספיק בין נר לנר כדי שלא תאחז להבה של זה בשל זה, וכדי שחומו של נר זה לא ימיס את השעווה או החלב של זה.

כיצד מדליקים - מקורות

מוסיף והולך - שבת כא, ע"א, טושו"ע תרעא, ב; אבודרהם סדר ההדלקה וטעם הדבר - טושו"ע תרעו, ה כל פינות - יומא טז, ע"ב בשורה ובשווה וכ"י - טושו"ע ורמ"א תרעא, ד; משני"ב שם

ברכות ההדלקה

בלילה הראשון, קודם שמדליק מברך שלוש ברכות: 'ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם.. להדליק נר של חנוכה; בא"י אמ"ה שעשה נסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה; בא"י אמ"ה שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה' - ומדליק. ובשאר הלילות מברך שתי הברכות הראשונות בלבד ואינו מברך 'שהחיינו'. נאנס ולא הדליק נר חנוכה בלילה הראשון - מברך 'שהחיינו' בפעם הראשונה שהוא מדליק.

נוהגים להדליק בכל לילה נר אחד נוסף על נרות חנוכה, והוא הנקרא 'שמש', כלומר נר זה מותר להשתמש בו, לראות לאורו, להדליק ממנו לאחרים וכיוצא באלה, ואילו נרות חנוכה אסור להשתמש לאורם כל זמן שהם דולקים למצווה. לפיכך מדליקים את השמש, כדי שלא יבוא להנות מן המצווה אלא ממנו בלבד. וקובעים מקום מיוחד לנר השמש, ולא יעמוד בשורה אחת עם שאר הנרות כדי שיהא ניכר שזו אינו מן המצווה. וראוי להקפיד שיהא גם אור אחר בבית חוץ מן הנר הנוסף.

נוהגים שאין מדליקים מנר לנר, כלומר, אין משתמשים בנר חנוכה, אפילו להדליק ממנו לנר אחר באותה מנורה, אלא מדליק את כולם בנר השמש או בנר אחר.

בשעת ההדלקה צריכים שיהיו כל בני הבית נאספים, לפרסום הנס. אחר שהדליק הנר הראשון, בעוד הוא מדליק שאר הנרות, אומר "הנרות הללו" וכו'. גמר להדליק - שרים פזמוני חנוכה, איש איש כמנהגו.

ברכות ההדלקה - מקורות
 הברכות - טושו"ע תרעו, א אור נוסף - טושו"ע תרעג, א; וע"ש במשנ"ב ובאה"ל נוהגים שאין מדליקין מנר לנר - רמ"א תרעד, א נאספים בני הבית - חיי אדם קנד, כ. ועי' משנ"ב תרעב סק"י
 'הנרות הללו' - תרעו, ד; רש"ל, מובא במשנ"ב שם

שעת ההדלקה

זמן הדלקת נר חנוכה מיד בצאת הכוכבים, ואולם בדיעבד כל הלילה כשר להדלקה, כל זמן שבני ביתו נעורים. ורבים נוהגים כמנהג הגר"א - להדליק נר חנוכה עם שקיעת החמה ולפני מעריב. נאנס ולא הדליק עד שעה מאוחרת מאוד, והכול ישנים ואי אפשר להקיצם וכבר אין פרסום הנס - מדליק ואינו מברך. עבר הלילה ולא הדליק - אין לו תשלומים, ומדליק למחר כשאר כל אדם.

חצי שעה קודם זמן הדלקת הנר, אסור לאכול אכילת קבע ולשתות כל משקה משכר. ומשהגיע זמן ההדלקה - אפילו ללמוד תורה אסור עד שידליק נר חנוכה, ומיד כשיצאו הכוכבים מתפלל מעריב ומדליק. ויש אומרים שמתפלל ערבית לפני צאת הכוכבים או לאחר ההדלקה, שהדלקה בזמנה עדיפה.

הנרות חייבים לדלוק חצי שעה, לפיכך צריך בשעת ההדלקה ליתן שמן שיספיק כדי חצי שעה. והמדליקים עם שקיעת השמש צריכים ליתן שמן כדי הדלקה לחמישים דקות לפחות, דהיינו חצי שעה אחרי צאת הכוכבים.

הדליק הנרות ולא נתן בהם שמן כדי מחצית השעה, אפילו הוסיף שמן בשעת ההדלקה - לא יצא ידי חובת מצוותו, אלא מכבה ומדליק פעם שנייה (ללא ברכה). לפי שעיקר מצוות נר חנוכה בשעה שהוא מדליק, וכבר משעת ההדלקה צריך שיהא בנר שיעור שמן לחצי שעה.

נתן שמן יותר מן השיעור - מותר לכבות את הנרות אחר חצי שעה כדי שישאר להדלקה של מחר או ליהנות ממנו הנאה אחרת, וראוי להתנות מלכתחילה שיוכל ליהנות מן המותר. ויש אומרים שאין לכבות את הנרות אלא בשעת הדחק. שאריות הפתילות בלילה האחרון - אסור ליהנות מהן אלא עושה להן מדורה ושורפן; אבל אם התנה עליהן מלכתחילה - מותר.

נר שכבה בתוך זמן שיעורו - ראוי להדליקו שנית, ואינו מברך עוד פעם. ואם לא חזר והדליקו - יצא ידי חובתו.

נר חנוכה - כל זמן שהוא דולק, אפילו לאחר חצי שעה, אסור להשתמש לאורו, וכן אסור לטלטלו ממקומו, אלא מכבה אותו תחילה ואחר כך עושה בו שימוש.

בערב שבת מדליקים תחילה נר חנוכה ואחר כך נר שבת, וצריך שייתן הרבה שמן בנר כדי שידלקו חצי שעה לאחר צאת הכוכבים.

במוצאי שבת עושים תחילה הבדלה על היין ואחר כך מדליקים. ויש אומרים להיפך, וכל אחד נוהג כמנהג אבותיו. ובבית הכנסת, המנהג שמדליקים נרות חנוכה קודם ואחר כך מבדילים.

שעת ההדלקה - מקורות

מיד בצאת הכוכבים - טושו"ע ריש, סי' תרעב בדיעבד - שם, סעיף ב ובאחרונים חצי שעה קודם הזמן - אחרונים. ע' משנ"ב שם סקי; ושעה"צ אות יד יתפלל מעריב וידליק - ע"ש משנ"ב סקא ובבאה"ל. וי"א - מהרב מרדכי אליהו שליט"א (וע"ש בשע"ת) מנהג הגר"א - שם, וכ"ה דעת כמה מהראשונים, ע' בבאה"ל שם הנרות צריכים שיהו - שו"ע תרעב, א ב ובאחרונים
הדליק הנרות ולא נתן בהם שמן - תרעה, ב ובמשנ"ב שם נתן שמן יותר מהשיעור - תרעב, ב; מג"א תרעז, י ועוד - הובאו במשנ"ב תרעב, ז. וי"א - מהרב מ' אליהו שליט"א שאריות הפתילות - תרעז, ד (ומותר השמן העודף מכשיעור דינו כדלעיל - משנ"ב שם) נר שכבה - תרעג, ב וברמ"א שם; משנ"ב סק"ז בשם אחרונים נר חנוכה... - רש"ל; מג"א תרע"ב סעי' ב (ודלא כמשמעות הלשון בשו"ע), דה"ח - מובא במשנ"ב ושעה"צ שם בערב שבת - תרעט במוצאי שבת - תרפא, ב משנ"ב ובאה"ל שם (ע' ס' האשכול).

מי חייב להדליק?

הכל חייבים בנר חנוכה, אנשים ונשים. וקטן בן תשע, אם אין מדליקין עליו - אף הוא חייב בהדלקת הנר.

בן אצל אביו מדליק בפני עצמו, וייתן כל אחד נרותיו במקום מיוחד. ונהוג בקהילות הספרדים שאינו מדליק, אלא ראש המשפחה מדליק עבור כל המשפחה.

אורח שנמצא בבית, אם יש לו מקום מיוחד בבית - מדליק בפני עצמו (ויש אומרים שאם מדליקים עליו בביתו - ידליק ללא ברכה), ואם לאו - משתתף בפרוטות עם בעל הבית ויוצא ידי חובתו בהדלקת בעל הבית. ואם יש לו נר - ראוי שידליק בעצמו.

בבית הכנסת מדליקים נר חנוכה בין מנחה למעריב ומברכים על ההדלקה. הדליק נרות בבית הכנסת ובירך - בא לביתו, חוזר ומדליק בברכה (וכן יש להדליק כל מקום שמתאספים שם אנשים בקביעות, משום פרסום הנס). המדליק בבית הכנסת מניח נרות חנוכה בכותל דרום.

מקום שמדליקים בו כמה אנשים, חייבים לתת רווח ניכר בין נרות של זה לנרות של זה כדי שיהא ניכר כמה נרות מדליק כל אחד.

מצוות נר חנוכה, מצווה חביבה היא עד מאוד. וצריך אדם להיזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח הא-ל והודיה לו על הנסים שעשה לנו. אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה - שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק.

"אם אין לו אלא פרוטה אחת, ולפניו קידוש היום (של שבת) והדלקת נר חנוכה - מקדים לקנות שמן להדליק נר חנוכה לפני היין לקידוש היום. הואיל ושניהם מדברי סופרים - מוטב להקדים נר חנוכה שיש בו זיכרון הנס" (רמב"ם, סוף הלכות חנוכה).

מי חייב להדליק - מקורות
הכל חייבים - טושו"ע תרעה, ג ורמ"א שם; תרעז, ב וע"ש במשנ"ב בן אצל אביו - מחלוקת המחבר והרמ"א, תרעא, ב אורח - תרעז, א; מג"א ומשנ"ב בבית הכנסת - רמ"א תרעא, ז כל מקום שמתאספים - נלמד מהא דביהכני"ס. ועי' שו"ת מנח"י ח"ו ושבה"ל ח"ד סה, שאין לברך על הדלקה זו. 'וטוב להתפלל שם ערבית ולהדליק לפני התפילה' - הרב מרדכי אליהו שליט"א רוח נכר - רמ"א תרעא, ב מצות נר חנוכה... - רמב"ם, סוף הלכות חנוכה

הדלקה בבית הכנסת

מדליקים בבית הכנסת לפני תפילת ערבית ומברכים על ההדלקה, וחוזר כל אחד ומדליק בביתו, ואין יוצאים בנרות שהדליקו בבית הכנסת. ואף על פי כן יש אומרים שמי שבירך בבית הכנסת בלילה הראשון - לא יחזור ויברך "שהחיינו" בביתו. בבוקר בשחרית חוזרים ומדליקים בבית הכנסת, ואין מברכים.

חודש טבת

חודש טבת - ספר התודעה

חודש טבת הוא העשירי במניין החודשים שאנו מונים מניסן, וכך הוא נקרא במקרא - 'החודש העשירי'. השם 'טבת', כשמות שאר החודשים, עלה עם ישראל מבבל, והוא נזכר במגילת אסתר (פרק ב): 'בחודש העשירי, הוא חודש טבת'.

ראש חודש טבת, פעמים הוא של יום אחד ופעמים של שני ימים, שהרי כבר נאמר כי כסליו, קודמו, פעמים שהוא מלא ופעמים שהוא חסר. אם כסליו מלא - ראש חודש טבת שני ימים: הראשון - יום מילואו של כסליו לשלושים יום, והשני הוא האחד בטבת. ואם כסליו חסר - ראש חודש טבת יום אחד בלבד, האחד בחודש. חודש טבת עצמו - לעולם חסר, דהיינו של עשרים ותשעה יום, ולכן יהיה ראש חודש שבט שלאחריו רק יום אחד.

חודש של צער

בחודש טבת שלוש תעניות זו אחר זו, על שלוש פורעניות שבאו על ישראל בימים שמונה, תשעה ועשרה בטבת. התעניות של ח' וט' בטבת נקראות תעניות צדיקים, ואין מתענים בהן אלא יחידים בלבד; ואילו התענית של עשרה בטבת - תענית לכל הציבור.

בשמונה בו, תענית צדיקים, שבו תורגמה התורה ליוונית על פי גזרת תלמי מלך יוון, והיה אותו היום קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל, לפי שלא היתה התורה יכולה להיתרגם כל צורכה.

בתשעה בו, תענית צדיקים, שבו מתו עזרא הסופר ונחמיה בן חכליה, שהעלו את ישראל מבבל ופרנסו אותם בכל צורכיהם, ובמותם חשכו עיניהם של ישראל שבאותו הדור, ואבדו מהם הרבה דברים שהיו ראויים לקבל משני פרנסים טובים אלה, ולא היתה תמורה לאבדה זו.

בעשרה בו, תענית ציבור, שבו סמך נבוכדנצר מלך בבל על ירושלים ושם עליה מצור שלוש שנים, עד שהובקעה העיר בתשעה לחודש תמוז בשנה השלישית לתחילת המצור.

דיני תענית

התעניות של צום גדליה, עשרה בטבת, שבעה עשר בתמוז, וכן תענית אסתר, מותרים ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל וכו'. אינם אסורים בדברים אלה אלא יום כיפור ותשעה באב בלבד. אבל לרחוץ את הפה במים בשחרית - אסור בכל תענית ציבור. ובמקום צער יש להתיר, וייזהר שלא יבלע. וכל שכן שאסור לקחת בפה שום מאכל, אפילו לטעימה בלבד ועל מנת לפלוט אחרי כן.

חולה, אף על פי שאין בו סכנה, וכן המעוברות והמניקות שהתענית קשה עליהן, וכן הקטנים - פטורים מלהתענות בתעניות אלה של עשרה בטבת, תענית אסתר, י"ז בתמוז וצום גדליה, ואינם חייבים לצום ביום אחר לכשיבריאו, כיוון שבדין הם אוכלים. מקילים בתענית אסתר, שהיא מנהג, יותר מבארבעת הצומות שהם מצוות עשה מדברי הנביאים.

כל הצומות שהם לאבל על חורבן בית המקדש עתידיים להיבטל לימות המשיח. ולא עוד אלא שהם עתידיים להיות ימים טובים, ימי ששון ושמחה, שנאמר (זכריה ח): 'כה אמר ה' צבאות, צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי, יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים, והאמת והשלום אהבו'.

נהוג בקהילות ספרד, שבשבת קודם עשרה בטבת וכן בשבת שקודם שבעה עשר בתמוז, אחר ההפטרה, מכריז שליח הציבור: 'אחינו בית ישראל שמעו, צום העשירי (ול"ז בתמוז - צום הרביעי) יהיה יום פלוני - יהפוך אותו הקדוש ברוך הוא לששון ולשמחה, כדכתיב: "כה אמר ה' צבאות, צום הרביעי" וגו'.

התפילה בתענית ציבור

בתענית ציבור, אם יש בבית הכנסת עשרה (ויש אומרים: שבעה) שמתענים ומשלימים, אומר שליח הציבור בשחרית ובמנחה 'עננו' לאחר שסיים ברכת 'ראה נא בענינו' וקודם שהתחיל 'רפאנו' (סימן לדבר: 'ה' צורי וגואלי' [תהלים יט] וסמוך לו: 'יענך ה' ביום צרה'), וקובע את 'עננו' ברכה לעצמה ומסיים בה: 'ברוך אתה ה' העונה (לעמו ישראל) בעת צרה'. ושאר כל אדם אומרים אותה בישמע קולנו, ואינו מסיים אותה בברכה לעצמה אלא מסיים 'בכל עת צרה וצוקה'.

הכוהנים נושאים כפיהם במנחה של תענית ציבור. היה שם כוהן אחד בלבד ואין בדעתו להשלים תעניתו - עולה לדוכן ואינו חושש. אבל אם כבר אכל, אינו עולה במנחה.

בשחרית אומרים סליחות בתענית ציבור, וקוראים בתורה בפרשת 'ויחל' בשחרית ובמנחה. ואין קוראים לעלות לתורה אלא למי שמתענה ומשלים תעניתו. היה שם כוהן שאינו מתענה, עליו לצאת מבית הכנסת כדי שלא יקראוהו לעלות. ואם קראו לעלות למי שאינו מתענה, כיוון שקראוהו הרי הוא עולה ומברך משום כבוד התורה, שלא ייראה כאילו מסרב לעלות. ויש אומרים מותר אפילו לכתחילה.

יום הקדיש הכללי

הרבנות הראשית לישראל קבעה את יום עשרה בטבת כיום לאמירת קדיש, לכל מי שקרוביו נרצחו בשואה ויום מותם אינו ידוע.

חודש שבט

דיני החודש - ספר התודעה

שבט

חודש שבט הוא האחד-עשר במניין החודשים שמתחיל מניסן. ואילו בספירה הרגילה - כשאנו מונים שנים וחודשים בתוך השנה - הרי הוא חמישי לתשרי, שבו מתחילה השנה. ובמקרא הוא נקרא תמיד החודש האחד-עשר, ככתוב: "ויהי בארבעים שנה בעשתי-עשר חודש" וגוי' (דברים א), וכן "ביום עשרים וארבעה לעשתי-עשר חודש הוא חודש שבט" וגוי' (זכריה א, ז).

ט"ו בשבט

חמישה-עשר בשבט הוא אחד מארבעה ראשי השנה שיש בכל שנה ושנה, ואלה הם: אחד בניסן, אחד באלול, אחד בתשרי, וט"ו בשבט. כל אחד מארבעה אלה הוא ראש השנה לעניינו:

אחד בניסן - ראש השנה למניין שנות מלכי ישראל ולסדר הרגלים שבשנה.

אחד באלול - ראש השנה למעשר בהמה. שכל הבהמות הנולדות עד אחד באלול נחשבות על השנה שיצאה ומתעשרות לעצמן, והנולדות אחריו נחשבות על השנה החדשה ומתעשרות לעצמן, ואין מעשרים מן הנולדות בשנה זו על הנולדות בשנה אחרת. רבי אליעזר ורבי שמעון אומרים: באחד בתשרי. (מעשר בהמה אינו כשאר מעשרות אלא יש עליו קדושת קרבן, לפיכך אינו נוהג בזמן הזה.)

אחד בתשרי - ראש השנה לדין, וכל באי עולם עוברים לפניו ביום זה כבני מרון. וכן הוא ר"ה למניין שמיטות ויובלות, ולמניין שנות ערלה בנטיעות חדשות, ולמעשר תבואות וירקות.

חמישה עשר בשבט - ראש השנה לאילן. למאי נפקא מינה? למעשרות.

הואיל והמעשרות אינם שווים בכל שנה (השנה הראשונה שאחר שנת השמיטה, והשנייה, והרביעית, והחמשית - שנות מעשר שני הן; והשנה השלישית והשישית - שנות מעשר עני הן, מלבד מעשר ראשון שיש בכל השנים), והואיל ואין מעשרים מפירות שנה אחת על פירות שנה אחרת - איזהו היום שבו יוצאת שנה אחת ונכנסת שנייה? חילוקי דינים וזמנים יש בעניין זה בין ירקות ותבואות ופירות האילן; לזה ראש השנה שלו, ולזה ראש השנה שלו; ופירות האילן - ראש השנה שלהם בט"ו בשבט.

וכן לעניין ערלה ורבעי נגמרת השנה בט"ו בשבט ולא באחד בתשרי. ויש אומרים שגם לעניין פירות שביעית, הפירות שחנטו עד ט"ו בשבט של שנה שמינית - דינם כשל שביעית. חנטו פירותיהם קודם ט"ו בשבט, הרי פירות אלה לכשיבשילו - על

פירות אשתקד ייחשבו; חנטו לאחר ט"ו בשבט - על פירות השנה ייחשבו. וחנטה זו שאמרנו, לאו פריחה היא אלא תחילת הפרי וקודם שגדל שליש מגודלו המלא.

יש מפירות האילן שאין שעת החנטה קובעת בהם אלא זמן לקיטתם או זמנים אחרים, ולעולם תחילת שנתם בט"ו בשבט.

וקבעו חכמים את יום חמישה עשר בשבט כיום גבול בין שנה לחברתה, כיוון שביום זה כבר יצאו רוב גשמי השנה ועלה השרף באילנות, וכל חנטה של פירות שהאילן יוציא מכאן ואילך - ברכת השנה החדשה תהא.

בט"ו בשבט כבר אגורים דשנה ושמנה של האדמה בתוכה, ממה שגשמי החורף הפרוה, וכל נטיעות שנוטעים מט"ו בשבט ואילך - הן בחזקת שייקלטו יפה ויוציאו פירות.

ט"ו בשבט - מקורות

משנה ריש ראש השנה וגמרא שם (כדעת בית הלל) ראש השנה לאילן - רמב"ם פ"ה מהל' תרומות הי"א, פ"א מהל' מע"ש הי"ב; שו"ע יו"ד שלא, נז קכה וכן לעניין ערלה ורבעי - ר"ה י; רמב"ם הל' מע"ש ונטע רבעי ט, ט; שו"ע יו"ד רצד, ד (ועי' ר"ן ר"ה שם ושו"ע שם סעיף ה - מחלוקת הפוסקים אם תמיד הולכים אחר ט"ו בשבט או רק בנטיעה שהקלנו עליה בתחילתה, להחשיב מ"ד יום כשנה) וי"א גם לענין שביעית - שלי"ה שער האותיות ק ועוד (ועי' תו"כ בהר פ"א ובר"ש משאנץ; ערוך 'בנות שבע'; רבינו חננאל ר"ה טו, ב. והרבה מן הפוסקים חולקים - כ"ד הרמב"ם והגר"א וכ"פ בחזו"א ובמנח"ש. ועי' רש"י ריש ר"ה ובאחרונים ובדף טו, ע"א, שפ"א סוכה לט, ב, בית ישי א) חנטו פירותיהם... יש מפירות האילן - עי' מעשרות פ"א; רמב"ם מע"ש א, ב מעשר פ"ב; תוס' ר"ה יב, ב, ד"ה התבואה ומאירי שם וקבעו חכמים - ראש השנה יד, א ורש"י ותוס' שם, ירושלמי שם א, ב (ועי' טו"א שם; בית ישי א)

קצת דינים בברכת הפירות

מה מברך ומתי מברך?

האוכל מפירות האילן, בין שלא בתוך הסעודה ובין בתוך הסעודה, מברך עליהם תחילה "בורא פרי העץ", ואין ברכת "המוציא" שבתחילת סעודה פוטרת את הפירות אלא אם אוכלם עם הפת לשם ליפות הפת. אבל אם אוכלם לעצמם - מברך עליהם אפילו באמצע הסעודה.

היו לפניו הרבה מינים של פירות האילן - מברך על הפרי החשוב בעיניו מכולם ופותר בברכה זו את כל שאר המינים.

שבעת המינים

היו ביניהם ממיני פירות שנוכרים בתורה לעניין שבח הארץ - זיתים, תמרים, ענבים, תאנים או רימונים - מברך עליהם ופותר את שאר הפירות, אף על פי שחביב עליו יותר מין אחר של פירות מאלה שלפניו, ואפילו אם הפירות מהמין האחר שלמים הם והפירות ממין שבעה אינם שלמים.

בין הפירות שזכרו בתורה לעניין שבח הארץ - כל הקודם למילה "ארץ" קודם לברכה. סדר הכתוב כך הוא (דברים ח): "ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון" - והפסיק מלהזכיר שאר הפירות והמשיך - "ארץ זית שמן ודבש". הרי כשמזכיר הכתוב שבחה של הארץ בפסקה הראשונה, מונה את הגפן (ענבים) - שלישי, תאנה - רביעי, רימון - חמישי. וכשמזכיר שבחה של הארץ בפסקה השנייה, מונה זית - ראשון, ודבש (תמרים) - שני. לפיכך, גם סדר הקדימה בברכת הפירות האלה כך הוא: זית - ראשון, תמרים - שני, ענבים - שלישי, תאנה - רביעי, רימון - חמישי. משום כך, אם היו לפניו תמרים ושאר פירות - מברך על התמרים ופוטר את השאר; לא היו לו תמרים אלא ענבים ושאר פירות - מברך על הענבים; וכן אם לא היו לו ענבים אלא תאנים ושאר פירות - מברך על התאנים; וכן הרימון - שהוא האחרון בשבח הארץ - קודם בברכה לכל שאר הפירות שלא נשתבחה בהם הארץ.

מברך על מה שמונח לפניו

אין מברכים לא על אוכל ולא על משקה עד שיביאוהו לפניו. בירך ואחר כך הביאוהו לפניו - צריך לברך פעם נוספת, כיוון שבשעה שבירך לא היה לברכה על מה לחול. אבל היו האוכלים והמשקים מונחים במקום אחר, וידע בשעת ברכה

כי ייגש לשם וימצאם במקומם - יצא בדיעבד באותה ברכה שבירך עליהם קודם שהיו לפניו.

בירך על פירות שלפניו ואחר כך הביאו לו עוד פירות מאותו המין, או פירות ממין אחר אלא שברכתם כברכת הראשון, אין צריך לברך. ויש חולקים בדין זה ואומרים שדווקא אם היו הפירות האחרונים מאותו המין - רק אז אין צריך לברך. וטוב להיזהר לכתחילה להיות דעתו על כל מה שיביאו לו. אורח שהיה סועד על שולחן בעל הבית, אפילו הביאו לו כל פעם מינים חדשים, כיוון שבירך פעם אחת - פוטר את כל המינים שברכתם הראשון, כי האורח מברך על כל מה שיגישו לו בזמן הסעודה.

ברכת "שהחיינו"

היה לפניו פרי חדש שלא אכלו עוד בעונה זו - מברך עליו ברכת "שהחיינו" לאחר הברכה "פרי העץ", כיוון שברכת העץ תדירה, ותדיר ושאינו תדיר - תדיר קודם. ויש מקדימים "שהחיינו" קודם לברכת העץ, כיוון שמעיקר הדין מתחייבים בברכת "שהחיינו" משעת ראיית הפירות החדשים, ומפני שהחיוב בא ראשון - לכן מברכים אותה תחילה.

שכח ואכל ולא בירך "שהחיינו", שוב אינו מברך.

אין מברכים "שהחיינו" על פרי שגדל בהרכבת שני מינים (מכיוון שזו עבירה).

היו לפניו הרבה מינים חדשים שצריך לברך עליהם "שהחיינו" - כשם שפוטר ב"פרי העץ" את כולם, כך פוטר את כולם ב"שהחיינו" אחת.

הביאו לפניו כמה מיני פירות, ויש ביניהם פירות שכבר אכלם בעונה זו ואינו צריך לברך עליהם "שהחיינו" וגם פירות שצריך לברך עליהם "שהחיינו" - אם אותו פרי שצריך לברך עליו "שהחיינו" הוא גם קודם לברכה, כגון שהוא אחד מן המינים שנזכרים בתורה, או פרי אחר שהוא חשוב מכל המינים - מברך עליו "פרי העץ" ו"שהחיינו", ופוטר את כולם משתי הברכות. אבל אם אינו קודם לברכה, כגון שהיו לפניו ענבים שכבר אכל בעונה זו ותאנים שלא אכל עדיין - מברך על הענבים פרי העץ, ופוטר את כולם מברכה זו, וכשהוא בא לאכול אחר כך התאנים - מברך "שהחיינו" בלבד ופוטר את המינים הטעונים "שהחיינו". ויש נוהגים להקדים אפילו בברכת "פרי העץ" את המין הזה שמברך עליו "שהחיינו". ויש שמברכים "שהחיינו" קודם על ראיית הפרי החדש, ואחר כך מברכים "פרי העץ" על המין המשובח, ואוכלים.

ברכה אחרונה

גמר לאכול את הפירות, אם בתוך הסעודה - מברך ברכת המזון ופוטר את הכול מברכה אחרונה. ואם אכל את הפירות שלא בתוך הסעודה - על הפירות

שכתובים בתורה מברך עליהם לאחרונה "ברכה אחת מעין שלוש" ("על הארץ ועל פירותיה", ובחול"ל - "על הארץ ועל הפירות"), ועל שאר הפירות - "בורא נפשות". ואם אכל גם ממינים אלה וגם ממינים אלה - מברך ברכת "מעין שלוש" ופוטר את שאר הפירות מ"בורא נפשות", שגם הם בכלל ברכת "על העץ", שגם הם פרי העץ.

קצת דינים בברכת הפירות - מקורות
 פירות שבתוך הסעודה - ברכות מא; טושי"ע או"ח קעז, א היו לפניו מינים הרבה - ריא, א (החשוב בעיניו) - החביב עליו בדרך כלל) פירות שנשתבחה בהם אי"י - שם ובמג"א ומשנ"ב
 כל הקודם ל"ארץ" - שם ד אין מברכין... עד שיביאוהו לפניו - רו, ה ובפוסקים שם הביאו לו אח"כ עוד פירות - שו"ע ורמ"א שם ובנו"כ אורח - קעט, ה ובאחרונים, דלא כט"ז פרי חדש - רכה, ג; באה"ט סק"ו ופמ"ג, וע"ש במשנ"ב ושעה"צ (ורי שו"ת משיב טעם לא, א) שכח ולא ברך 'שהחיינו' - אחרונים, מובאים במשנ"ב שם סק"יג פרי שגדל בעברה - באה"ט רכה, ז בשם הלק"ט. ויש חולקין - ע"ש בבאה"ל הרבה מינים חדשים - קיצושי"ע נט, יד; שעה"צ שם טז הביאו לפניו כמה מיני פירות... - גמר לאכול, אם בתוך הסעודה - קעז, א שלא בתוך הסעודה - רו; רח, י יג

תרומות ומעשרות

מקורות מן התורה

תרומה גדולה

כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן, ראשיתם אשר יתנו לה' לך נתתים (במדבר יח, יב).

וזה יהיה משפט הכוהנים מאת העם... ראשית דגןך תירושך ויצהרך וראשית גז צאנך תיתן לו, כי בו בחר ה' אלקיך מכל שבטך, לעמוד לשרת בשם ה' הוא ובניו כל הימים (דברים יח, ג-ה).

מעשר ראשון

ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה, חלף עבודתם אשר הם עובדים את עבודת אוהל מועד... כי את מעשר בני ישראל אשר ירימו לה' תרומה נתתי ללוויים לנחלה, על כן אמרתי להם בתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה (במדבר יח, כא-כד).

תרומת מעשר

וידבר ה' אל משה לאמור: ואל הלוויים תדבר ואמרת אליהם, כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר אשר נתתי לכם מאתם בנחלתכם, והרימותם ממנו תרומת ה' מעשר מן המעשר. ונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגורן וכמליאה מן היקב. כן תרימו גם אתם תרומת ה' מכל מעשרותיכם אשר תקחו מאת בני ישראל, ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן. מכל מתנותיכם תרימו את כל תרומת ה', מכל חלבו את מקדשו ממנו. ואמרת אליהם, בהרימכם את חלבו ממנו ונחשב ללוויים כתבואת גורן וכתבואת יקב. ואכלתם אותו בכל מקום, אתם וביתכם, כי שכר הוא לכם חלף עבודתכם באוהל מועד. ולא תשא עליו חטא בהרימכם את חלבו ממנו, ואת קודשי בני ישראל לא תחללו ולא תמותו (במדבר יח, כה-לב).

מעשר שני

עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה. ואכלת לפני ה' אלקיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם, מעשר דגןך תירושך ויצהרך, ובכורות בקרך וצאנך, למען תלמד ליראה את ה' אלקיך כל הימים. וכי ירבה ממך הדרך כי לא תוכל שאתו, כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה' אלקיך לשום שמו שם, כי יברכך ה' אלקיך - ונתת בכסף, וצרת הכסף בידך והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלקיך בו. ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך - בבקר ובצאן, וביין ובשכר, ובכל

אשר תשאלך נפשך - ואכלת שם לפני ה' אלקיך ושמחת אתה וביתך (דברים יד, כב-כו).

מעשר עני

מקצה שלוש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא, והנחת בשעריך. ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך, והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך, ואכלו ושבעו, למען יברכך ה' אלקיך בכל מעשה ידך אשר תעשה (דברים יד, כח-כט).

מצוות הפרשת תרומות ומעשרות כוללת סדרה של פעולות, חלקן נעשות על ידי החקלאי המגדל את הפירות, וחלקן על ידי הלוי המקבל את המעשר הראשון. יש מן המתנות הניתנות לכהן, יש הניתנות ללוי, יש הניתנות לעני, ויש שהבעלים עצמו אוכל אותן בירושלים, בזמן בית המקדש. המקורות הבאים מתוך ספר החינוך מגדירים את המצוות השונות הקשורות בתרומות ומעשרות, המצוות המיוחדות לארץ ישראל ולגידוליה.

מקורות מספר החינוך

ספר החינוך רפד: שלא לאכול טבל

שלא לאכול טבל, בין ישראל בין כוהן, והוא הדבר שלא ניטלו ממנו תרומה ומעשרות, שנאמר "ולא יחללו את קודשי בני ישראל את אשר ירימו לה", ובא הפירוש המקובל על זה (סנהדרין פג, ע"א), שבאוכל טבל הכתוב מדבר.

ועניין הכתוב לומר, שלא יחללו הקודשים בעודם מעורבים עם החולין, וזהו לשון "את אשר ירימו" - שהוא לשון עתיד, כלומר שעדיין לא הורמו.

...ונוהג איסור זה של טבל בכל ישראל, בזכרים ובנקבות, ואפילו בכוהנים ולוויים, אף על פי שהם האוכלים התרומות, ואפילו בדגן שלהם. וכן נוהג האיסור בכל מקום, כלומר: שאסור לאכול הטבל של פירות ארץ ישראל בכל מקום. אבל חיוב תרומות ומעשרות מן הפירות, ידוע הוא שלא חייבתנו התורה בהן אלא בארץ ישראל, ובזמן שישראל שם, שנאמר בתרומה "בבואכם" (במדבר טו, יח), ודרשו ז"ל (כתובות כה, ע"א): "ביאת כולכם ולא ביאת מקצתכם", כן פסק הרמב"ם ז"ל.

... והעובר על זה, ואכל כזית מן הטבל קודם שהפרישו ממנו תרומה גדולה וכן קודם שהפרישו ממנו תרומת מעשר - חייב מיתה בידי שמים. ואם אכל כזית טבל, שניטלה ממנו תרומה גדולה ותרומת מעשר אבל עדיין לא הפרישו ממנו מעשרות, ואפילו לא נשארו בו אלא מעשר עני - חייב מלקות. ואם הוא טבל של

דבריהם, כלומר דבר שאין חיוב התרומה והמעשרות בו אלא מדרבנן, כגון כל שאר פירות חוץ מדגן ותירוש ויצהר, ואפילו בזמן שישראל בארץ, או אפילו דגן תירוש ויצהר של ארץ ישראל ובזמן הזה - מכים אותו מכת מרדות. ומשקים היוצאים מפירות שהם טבל - אסורים כמותם.

ספר החינוך תקז: להפריש תרומה גדולה לכהן

נצטוונו להפריש תרומה מן הדגן והתירוש והיצהר, וניתן אותה לכהן, והיא הנקראת "תרומה גדולה". ועל זה נאמר "ראשית דגןך תירושך ויצהרך... תתן לו". ואמרו ז"ל (חולין קלז, ע"ב), כי מדין התורה אין לה שיעור, אלא אפילו חיטה אחת פוטרת כרי גדול. אבל חכמים אמרו להפריש יותר, ואמרו: מי שיש לו עין בינונית - מפריש חלק אחד מחמישים. וסמכו הדבר על לשון "תרומה", כלומר תרי ממאה, דהיינו אחד מחמישים.

משורשי המצווה

לפי שהדגן והתירוש והיצהר הם עיקר מחייתם של בריות, והעולם כולו לקדוש ברוך הוא, על כן ראוי לאדם לזכור את בוראו על הברכה אשר ברכו, ולהפריש קצת ממנו לשמו ברוך הוא, ויתננו למשרתיו - שהם הכהנים העסוקים תמיד במלאכת שמים - טרם תיגע בו יד אדם ויהנה ממנו כלל.

ומן היסוד הזה אמרו ז"ל (חולין קלז, ע"ב), שאפילו חיטה אחת פוטרת את הכרי, כי זכירת האדנות על הדבר - אין הפרש בין רב למעט. אמנם רבותינו זיכרונם לברכה הוסיפו בדבר לתת בו שיעור ראוי כדי שיתעורר לב האדם בעניין יותר, כי בהיות האדם בעל חומר - לא ישית אל לבו על הדבר המועט כמו על המרובה שימלא עיניו. ויעידו עליו יותר תנועותיו, כדרך טבע האדם והרגלו, שישמח במאכל רב.

ונוהגת מצוות התרומה (גם מצוות המעשרות) מן התורה בארץ ישראל ובזמן שישראל שם.

וכן כתב הרמב"ם ז"ל בסוף פרק ראשון דהלכות תרומות, וזה לשונו: התרומה בזמן הזה, אפילו במקום שהחזיקו עולי בבל, ואפילו בימי עזרא - אינה מן התורה אלא מדבריהם, שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל ובזמן שהיו שם כל ישראל. שנאמר, "כי תבואו" (במדבר טו, ב) - ביאת כולכם, כמו שהיו בירושה ראשונה וכמו שהם עתידים לחזור בירושה שלישית, ולא כמו שהיו בירושה בימי עזרא, שהיתה ביאת מקצתם, ולפיכך לא היתה מן התורה. וכן הדין נראה לי במעשרות, שאין חייבים בהם בזמן הזה אלא מדבריהם, כתרומה. והראב"ד ז"ל תפס עליו בעניין זה, וזה לשונו: אמר אברהם: לא כיוון להלכה יפה, דהא קיימא לן כרבי יוחנן, דאמרינן ביבמות (פא, ע"א): תרומה בזמן הזה -

דאורייתא, כלומר בארץ ישראל. והוא עצמו, נראה שכך כתב בתחילת הספר. ואם איתא להא מלתא - בחלה הוא דאיתא [=ואם יש דין דרבנן - בחלה יש].

ספר החינוך שצה: מצוות מעשר ראשון

נתחייבו בני ישראל לתת חלק אחד מעשרה חלקים מזרע הארץ ללווים, שנאמר "כי את מעשר בני ישראל אשר ירימו לה' תרומה נתתי ללוויים", ונאמר בסדר "אם בחקותי" (ויקרא כז, ל): "וכל מעשר הארץ... לה' הוא", וזהו הנקרא "מעשר ראשון".

משורשי המצווה

לפי ששבט הלוי בחר ה' יתברך בו בתוך אחיו לעבודתו תמיד במקדש, על כן היה מחסדו עליהם לתת להם מחייתם דרך כבוד, כי כן יאה למשרתי המלך שתהיה ארוחתם מזומנת להם על ידי אחרים שיכינוה להם, ולא יצטרכו הם ליגע בדבר זולתי בעבודת המלך היקרה. ואף על פי שהם היו שנים עשר שבטים, ולפי חלוקה שווה היה ראוי שיטלו חלק אחד משנים עשר - גם זה היתרון להם לכבודם, כי מהיותם מבית המלך - ראוי שיהיה חלקם יתר על כולם, ויתרון גדול הוא שיבוא להם חלק העשירי נקי מכל הוצאות הקרקע.

והמחיה משרתי האל בממונו - ברכת השם יתברך תנוח עליו בכל אשר יש לו. וזהו אמרם ז"ל (אבות פ"ג, מ"ג): "מעשרות - סייג לעושר". גם אמרו ז"ל (תענית ט, ע"א), שאסור לאדם לחשוב בלבבו ולומר "אנסה אם ייטיב השם לי בהתעסקי במצוותי", ועל כיוצא בזה נאמר "לא תנסו את ה' אלקיכם" (דברים ו, טז), זולתי במצווה זו שמוותר לנסות אם יברכהו האל בעשותו אותה ובהיותו זריז עליה. ומפורש הוא על ידי הנביאים, שנאמר "הביאו את כל המעשר אל בית האוצר... ובחנוני נא בזאת אמר ה'" (מלאכי ג, י).

מדיני המצווה

אמרו ז"ל (יבמות פה, ע"ב), שהמעשר הזה אשר ללוויים הוא חולין גמור, ומותר לאוכלו כל אדם, בין לוי בין ישראל, ואפילו בטומאה. שנאמר: "ונחשב לכם תרומתכם" - כלומר המעשר, שהוא מורם מתרומת ישראל לכם - "כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב". ודרשו זיכרוןם לברכה: מה גורן ויקב "חולין לכל דבר", אף מעשר ראשון שניטלה תרומתו - "חולין לכל דבר". פירוש "שנטלה תרומתו" - אחר שהרימו הלוויים מעשר מן המעשר שלהם ונתנוהו לכוהנים, זהו הנקרא "תרומתו". וכל מקום שנאמר במעשר "קודש" או "פדייה" - אינו אלא במעשר שני.

וכן מעניין המצווה מה שאמרו, שאין מעשרים מן החדש על הישן, ולא מן הישן על החדש, ולא ממין על שאינו מינו, ולא מן החיוב על הפטור, ולא מן הפטור על החיוב; ואם עישר - אינו מעושר.

וכן מעניין המצווה מה שאמרו זיכרונם לברכה, שאין אדם חייב להפריש מעשר מן התורה אלא הגומר פירותיו לאכלם לעצמו; אבל הגומר למכרם בשוק - פטור מן התורה, שנאמר "עשר תעשר וגו' ואכלת" (דברים יד, כב); וכן הלוקח (הקונה) אחר שנגמרה מלאכתם, כלומר שנמרחו (=שנסתיימה מלאכתם) ביד מוכר - פטור מן התורה וחייב מדבריהם, שנאמר "תבואת זרעך" (שם) - כלומר שנגמרה מלאכתם ברשותך.

ואין חיוב מעשר חל בפירות עד שיגיעו לעונת המעשר, שנאמר "מזרע הארץ מפרי העץ" (ויקרא כז, ל), כלומר עד שיעשה פרי. וכן התבואה - עד שתהא תבואה, שנאמר "תבואת זרעך".

ומכאן למדו ז"ל: עונת המעשרות היא משיגיעו הפירות להזריע ולצמוח, הכול לפי מה שהוא. כיצד? התאנים - משתיעשנה רכות וראויות לאכלן; התפוחים והאתרוגים - משיתעגלו; וכן לכל פרי ופרי קבעו עונתו למעשר. כלומר, שקודם זמן זה הקבוע להם - אוכלים מהם כל הצריך, לפי שאינם בתורת מעשר כלל; אבל אחר זמן זה - אין אוכלים מהם אלא עראי, עד שיקבעו להם גורנם למעשר. ואחר שגורנם קבוע למעשר - אסור לאכול מהם אפילו אכילת עראי. ואיזהו גורנם למעשר? התבואה - משימרח, כלומר שימרח פניה ברחת כדרך שעושים בני אדם אחר שעושים ממנה כרי.

ונוהגת בזכרים ובנקבות, בישראלים ובכוהנים ובלוויים. ואף על פי שכוהנים ולוויים נוטלים המעשר מישראל - הם חייבים לעשר את הפירות שלהם בקרקעותיהם, ואיסור טבל חל עליהם עד שיעשרו אותם, שנאמר "כן תרימו גם אתם". ובא הפירוש עליו: "אתם" - הלוויים; "גם אתם" - לרבות הכוהנים. אבל אחר שיעשרו אותם, אם רצו - אוכלים הם בעצמם את המעשר, או יתנו אותו לכוהן אחר.

ומצווה זו של מעשר וגם מצוות התרומה - אינה נוהגת מן התורה אלא בארץ ישראל לבדה, ובזמן שיהיו שם כל ישראל; כן פסק הרמב"ם ז"ל.

ספר החינוך שצו: מצוות הלוויים לתת מעשר

נצטוו הלוויים להפריש "מעשר" מן המעשר שהם נוטלים מישראל ולתת אותו לכוהנים, שנאמר "ואל הלוויים תדבר וגו', והרמותם ממנו תרומת ה' מעשר מן המעשר", ונקרא בכל מקום בגמרא "תרומת מעשר", וכינו לשון זה על דרך הכתוב שאמר "תרומת השם"; וביאר הכתוב שהוא ניתן לכוהנים, כמו שנאמר "ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן". והזהיר הכתוב להפריש זה המעשר מן הטוב והנבחר, שנאמר "מכל חלבו את מקדשו ממנו", מלמד שאם יוציאוהו מן הרע - יהיה עליהם חטא.

משורשי המצווה

הקדמה: אין ספק כי את כל שבט הלוי הבדיל השם מעדת ישראל לעבודתו תמיד. ואמנם בשבט עצמו נבחר אחד להיות לכולם לראש ולקצין ולשר - הוא זרעו לעולם, והוא קודש מקודש בשבט לעמוד ולשרת פני ה' תמיד. ושאר כל השבט ניתן תחתיו לסייע בעבודה, כמו שכתוב "ויאמר ה' אל אהרן, אתה ובניך ובית אביך אתך תשארו את עוון המקדש", כלומר כל השבט יקבל את שמירת המקדש. "ואתה ובניך אתך תשארו את עוון כהונתכם", כלומר שיעקר העבודה - דהיינו הכהונה - עליכם היא. וכתוב בתריה (= וכתוב אחריו) "וגם את אחיך מטה לוי שבט אביך הקרב אתך ויילו עליך וישרתוך", כלומר - אתה העיקר ולא הם. וכן כתוב במקום אחר (במדבר ג, ט): "ונתת את הלוויים לאהרן ולבניו נתונים נתונים המה לך".

ועל כן, בהיות הכהנים עיקר הבית בעבודת אלוקינו - זכו בעשרים וארבע מתנות שניתנו להם. ושאר שבטו, שהוא נבחר עמו לסייע על ידו, זכו גם כן לחיות בטובה מבלי יגיעה, עם מעשר הפירות שנוטלים מכל ישראל. ולמען ידעו הלוויים ויתבוננו כי כל חלקם בטובה וחלק אחיהם היא סיבת העבודה לשם - נצטוו לתת חלק העשירי מכל אשר יטלו מבני ישראל למשרתים הגדולים. ובכך יתנו אל לבם כי יש גבוהים עליהם, וגבוה מעל כולם הוא שומר הכול יתעלה. גם יש בזה זכות וכבוד ומעלה ללוויים, לבל ייגרע שמם ממצוות מעשר בחלקם בתבואות.

היכן ומתי חייבים במעשרות

הרב ש' מן ההר

קדושת ארץ ישראל

אין ארץ ישראל קדושה מעצמה, שנתחייב בה בחובות התלויות בה, אלא מלך ישראל ובית הדין מצווים לקדש אותה לשם כך.

לאחר שכבשו ישראל את הארץ במשך שבע שנים, וחילקו אותה במשך שבע שנים נוספות, קידש יהושע את הארץ ומאז התחילו לנהוג בה קדושה ולקיים את המצוות התלויות בארץ: תרומות ומעשרות, שמיטים ויובלות.

משחרב הבית הראשון, ונכבשה הארץ מידי ישראל ובטלה בעלותם עליה - בטלה קדושת הארץ ויושביה היו פטורים מכל המצוות התלויות בארץ, וכל שכן שהגולים היו פטורים במקום גלותם ממצוות אלה.

כשחזרו ישראל ובנו את הבית השני בימי עזרא, חזרו וקידשו את הארץ קדושה שלא היתה תלויה בעצמאות מדינית או בבעלות ממלכתית. נמצא, שקדושה שנייה זו קדושה לשעתה ולעתיד לבוא, ולא בטלה עם חורבן הבית השני. וכל

שנות הגלות, עד היום הזה, כל יהודי שיש לו בעלות אזרחית על אדמה בארץ ישראל - פירותיה חייבים בתרומות ובמעשרות.

אדמת ארץ ישראל שבבעלות גוי, יש אומרים שקדושתה לעניין תרומות ומעשרות נתבטלה ופירותיה כאילו גדלו בחו"ל; ויש אומרים שהואיל והיא מן האדמה שנתקדשה על ידי עזרא, אין קדושתה בטלה לעולם, אלא שעבודת הגוי בפירות וגמר עבודתו בהם היא הפוטרת את הפירות מתרומות וממעשרות. אבל אם קנה יהודי את הפירות וגמר את המלאכה בהם - הפירות חייבים בתרומות ובמעשרות.

קדושת עזרא - תוקפה ותחומיה

יש אומרים שעזרא קידש קדושה שהיא מן התורה, אבל רוב הפוסקים סוברים שאין הארץ יכולה להתקדש לתרומות ומעשרות מן התורה אלא בזמן שרוב ישראל יושבים בה; ונמצא חיוב תרומות ומעשרות בימי בית שני וגם בזמן הזה - רק מדרבנן.

עזרא לא קידש את כל הארץ, שהיתה כבושה בידי עולי מצרים, כי אם את החלק שהחזיקו בו עולי בבל, ואילו את החלקים האחרים השאיר בפטור.

דוד המלך כבש את סוריה, את ארם צובא, את ארם נהריים ואת ארם דמשק, ונתחייבו יהודים שיש להם אדמה במקומות אלה להפריש בהם תרו"מ.

הנביאים הנהיגו שגם בבבל ינהגו כך, וחכמי בית שני חייבו גם את מצרים, ובדורות שאחרי כן חייבו גם את עמון ואת מואב בהפרשת תרומות ומעשרות.

כל הארצות האחרות, הרחוקות מארץ ישראל, פטורות מהפרשת תרומות ומעשרות מדרבנן. אף על פי שכיום אין מקום שחובת הפרשת תרו"מ חלה בו מדאורייתא, מכל מקום - עיקר המצווה הוא בארץ ישראל. ובהרבה עניינים מחמירים בה כאילו היתה מצווה דאורייתא.

יש אומרים שהארצות הסמוכות לארץ, שהוזכרו למעלה, חובת הפרשת תרומות ומעשרות עדיין נוהגת בהם, ויש אומרים שנתבטלה התקנה. אך בכל ארץ ישראל המוחזקת כיום בידינו, בין שהחזיקו בה עולי בבל ובין שלא החזיקו בה, מפרישים בה תרומות ומעשרות.

עקרונות הפרשה

הרב ש, מן ההר

תרומות ומעשרות מהתורה ומדרבנן

נצטוונו מן התורה להפריש תרומות ומעשרות, ולתת אותם לכוהנים וללוויים. מצווה זו היא מן המצוות התלויות בארץ, שאינן נוהגות מן התורה אלא בארץ ישראל.

מן התורה, אין מפרישים אלא מדגן תירוש ויצהר. דגן - היינו חיטה ושעורה ותולדותיהן: שיפון, כוסמת ושיבולת שועל. תירוש - הוא יין. יצהר - שמן זית. מדרבנן חייבים על כל גידולי קרקע שהם מאכל אדם.

מה חייב במעשרות

כלל אמרו במעשרות: "כל שהוא אוכל ונשמר וגידולו מן הארץ - חייב במעשרות". "אוכל" - מאכל אדם, להוציא צמחי תרבות אחרים; בין שהם משמשים מאכל בהמה ובין שהם משמשים לצורך אחר - הם פטורים. "נשמר" - פרט להפקר, שאם הפקיר את פירות שדהו ופירות גנו, פטורים הם מתרומות ומעשרות (מטעם זה פטורים פירות שביעית מתרומות ומעשרות, שהרי הם הפקר). "וגידולו מן הארץ" - להוציא פטריות, שאינן צמחים במובן זה.

סדר הפרשות

סדר הפרשת תרומה כך הוא: מקודם הוא מפריש תרומה, אחר כך מעשר ראשון, ואחר כך מעשר שני או מעשר עני.

תרומה גדולה

תרומה גדולה ניתנת לכוהן, ונאכלת לכוהנים ולבני ביתם - אחד זכרים ואחד נקבות, ואפילו לעבדי כוהנים; אבל לזרים היא אסורה. התרומה נאכלת רק לטהורים, ובזמן הזה - שכולנו טמאי מת ואיננו יכולים ליטהר - התרומה אסורה באכילה לכולם, ואינה מותרת לכוהנים אלא בהנאה, דהיינו להאכילה לבהמותיהם, ולהסיקה כדי לבשל בה ולהתחמם כנגדה. וכן מותר לכוהנים לערב תרומה בחולין ולבטלה ברוב, ולזרוע את התערובת; ואם זרעו תרומה בלי לבטלה מקודם, גם גידולי תרומה - תרומה.

מן התורה אין לתרומה שיעור: חיטה אחת פוטר את כל הערמה; וכן אם רוצה לעשות את כל הערמה תרומה - עושה, כולה מתקדשת בקדושת תרומה. ובלבד שישיר משהו שייפטר על ידי הפרשה זו, שאם לא שיר - אין כאן תרומה שהרי לא הפריש דבר מדבר.

חכמים תיקנו שלושה שיעורים לתרומה: מי שיש לו עין טובה נותן אחד מארבעים, עין בינונית - אחד מחמישים (2%), ועין רעה - אחד משישים. ובזמן הזה, שאין הכוהן אוכל את התרומה, נותנים לכתחילה משהו, כדין תורה.

מעשר ותרומת מעשר

אחרי שהפריש את התרומה - מפריש מן הנשאר אחד מעשרה למעשר ראשון, הוא חלקו של הלוי.

ממעשר זה מפרישים מעשר - מעשר מן המעשר - הניתן לכוהן. דין המעשר מן המעשר להיות קדוש כקדושת תרומה, ולכן הוא נקרא גם 'תרומת מעשר'. חלקו של הלוי הוא אפוא תשעה אחוזים, וחלקו של הכוהן - שניים למאה תרומה ואחד למאה תרומת מעשר. חלקו של הלוי, לאחר שהופרש ממנו תרומת מעשר הוא חולין, ומותר לזרים, ואין בו כל קדושה.

מעשר שני ומעשר עני

אחרי שהופרש מעשר ראשון, מפרישים מן הנשאר מעשר שני, וזה בשנים א' וב' מן השמיטה; ובשנה השלישית מפרישים במקום זה מעשר עני. ושוב בשנים ד' וה' - מעשר שני, ובשנה השישית - מעשר עני.

מעשר שני שייך לבעלים, וחייב להעלות אותו לירושלים ולאכול אותו בירושלים בטהרה ובקדושה. וכי ירחק ממנו המקום ויקשה עליו להעלותו לירושלים - יפדה את המעשר בכסף, יוסיף חומש (25%), יעלה את הכסף לירושלים, ושם ישהה עד שיוציא את הכסף על מאכל ומשתה.

מעשר שני אסור לאוכלו בטומאה, ולכן בזמן הזה אסור מעשר שני באכילה ובהנאה. אך הואיל והקדש שווה מאה שחיללו על שווה פרוטה - מחולל, יכול אדם בזמן הזה לחלל את כל מעשר שני שלו על פרוטה ולשחוק את הפרוטה ולקלקלה; כי קדושת מעשר שני נתבטלה מן הפירות שנפדו, והיא חלה על הפרוטה - לאסור את הנאתה מחוץ לירושלים. יש המתירים לפדות פירות מעשר שני מרובים על פירות חולין מועטים, במקום לחללם על פרוטה.

דין מעשר עני הוא - להינתן לעניים. פירות שלא הופרשו מהם מתנות נקראים "טבל", והם אסורים באכילה.

מעשרות כוהן לוי ועני

גם הכוהן והלוי חייבים בהפרשת תרו"מ, אבל אינם חייבים לתת את המתנות שלהם לאחרים. אלא הכוהן זוכה בתרומתו ובמעשר ראשון ובתרומת מעשר, והלוי זוכה במעשר ראשון בלבד.

כוהן ולוי שקנו פירות בלתי מעושרים, אם קנו לפני שנתחייבו במעשרות - הם מעושרים וזוכים במתנותיהם, ואם קנו אחרי שנתחייבו הפירות במעשרות - לא

זכו במתנותיהם וחייבים להוציא את המתנות לכוהנים וללוויים אחרים. אין דין העני במעשר עני כדין הכוהן והלוי במתנותיהם, שאין העני זוכה במעשר עני מפירות שצמחו בשדהו אלא נותן את המעשר לעני אחר.

עונת המעשרות

אין הפירות חייבים בתר"מ אלא כשהוא קוטף אותם בזמן שהם ראויים לאכילה לכל הפחות בשעת הדחק, וזה נקרא "הגיעו לעונת המעשרות". היו ראויים לאכילה גם כשהם קטנים - אעפ"י שאין דרך רוב בני אדם לקטוף אותם עד שיגדלו, חייבים גם קטנים, כגון המלפפונים, הפלפל הירוק והבצל הירוק. הגיעו לעונת המעשרות ועדיין הם מחוברים לקרקע, והפריש מהם תר"מ בהיותם מחוברים - לא חלה הפרשה וכאילו לא אמר כלום; בין אם הפריש מן המחובר על המחובר, ובין אם הפריש מן המחובר על התלוש, ובין אם הפריש מן התלוש על המחובר.

תלש את הפירות - רשאי לאכול מהם בלי הפרשה עד שיגמור את כל מלאכתם ויכניסם אל תוך ביתו. ואם בדעתו למכור אותם, מתחייב כשגמר את כל מלאכתם בגורן; וזהו שקראו חכמים "מירוח", והוא גמר מלאכה למעשר.

הפריש מיד אחרי שתלש, אף על פי שלא נתחייב עדיין בתרומות ובמעשרות - חלה הפרשתו ונפטרו הפירות.

הואיל ואין הפירות מתחייבים בתר"מ אלא אחר גמר מלאכה, אם גמר גוי מלאכה של פירות שגדלו באדמת א"י - אף על פי שהפירות קדושים לתרומות ומעשרות - אינו חייב להפריש מהם, שהרי הם כאילו לא נגמרה מלאכתם. יתרה מזו: דינם כפירות פטורים, שאם הפריש מהם אין תרומתם תרומה.

ראש השנה למעשרות

הואיל ונשתנו השנים אחת מן השנייה, שיש שנים שחייבים להפריש בהן מעשר שני, ובשנים אחרות חייבים להפריש מעשר עני, וכן אין לעשר מפירות שנה אחת על חברתה, יש צורך לקבוע מתי חל ר"ה לפירות. ברוב הפירות הולכים בזה אחרי עונת המעשרות: שאם הבשילו הפירות והגיעו לעונת המעשרות לפני ראש השנה, נתחייבו לפי סדר מעשרות של השנה הקודמת, ואין מעשרים מהם על הפירות שהבשילו והגיעו לעונת המעשרות אחרי ראש השנה. א' בתשרי הוא ר"ה לכל פרי העץ.

קביעת עונת המעשרות לעניין זה היא דבר מסובך ושנוי במחלוקת רבה, ולכן צריך לעשות שאלת חכם בכל צמח וצמח. בפרי שאינו יודע בבירור מאיזו שנה הוא - יפריש מעשר שני ומעשר עני כאחד.

איסור טבל

מדרבנן חייבוהו שלא יאכל אכילת קבע לפני שהפריש תרו"מ, אעפ"י שעדיין אינו חייב להפריש; אבל כל הנאה אחרת, אפילו של כילוי, כגון להאכיל טבל לבהמתו ולזרוע טבל לפני גמר מלאכה - מותר גם מדרבנן. נגמרה מלאכתם, נאסרו הפירות באיסור טבל מן התורה, ואסורים אפילו באכילת ארעי ובכל הנאה שיש בה כילוי הפירות.

מצוות הפרשה ומצוות נתינה

תרומות ומעשרות מצוותם בהפרשה ומצוותם בנתינה. כל זמן שאינו בא לאכול, אינו מחויב להפריש את המתנות. אין תרומות ומעשרות דומות למצווה כהנחת תפילין וכקריאת שמע, שחייב לעשותם בכל יום. בא לאכול מן הפירות, נתחייב להפריש. והרי הדבר דומה למצוות שחיטה, שמי שיש לו בהמה אינו חייב לשחוט אותה כדי לקיים מצוות שחיטה, אך כשהוא בא לאכול את בשרה - נתחייב לשחוט.

מי שהפריש את כל תרומותיו ומעשרותיו, הותרו פירותיו לאכילה, ומעכשיו נתחייב לתת את המתנות שהפריש לכהנים וללוויים. אם לא נתן אותם לבעליהם - עבר על מצוות נתינה וגזל את הכהנים ואת הלוויים, אך פירותיו מתוקנים ומותרים באכילה. וכן אם אבדו המתנות אחרי הפרשתם, לא חזרו פירותיו לטבלם.

דמאי

בזמנו של יוחנן כוהן גדול התרבו עמי הארץ שלא רצו להפריש מעשרות. הם דימו בטעות שאיסור טבל חל רק על פירות שלא הופרשה מהם תרומה, ולאחר שהפריש תרומה חשבו שאין פירותיהם טבל אף שלא הפרישו ולא נתנו את שאר המעשרות. נמצא שנכשלו ישראל באכילת טבל משום שלא הפרישו מעשרות, אף על פי שהפרישו תרומה. עמד יוחנן כוהן גדול ותיקן, שכל הקונה מעם-הארץ יפריש מעשר ראשון משום ספק, וממנו תרומת מעשר, ואחר כך יפריש מעשר שני ויפדה אותו, או יפריש מעשר עני. וכל זה כדי לקיים מצוות הפרשה, לתקן את פירותיו שלא יישארו באיסורם. אבל אינו חייב לתת אותם לבעליהם מפני שהדבר ספק, שמא הופרשו כבר המתנות, וכל ספק חיוב דיני ממונות - פטור, שהמוציא מחברו עליו הראיה. פירות אלה של עם הארץ, שאין אנו מאמינים לו שהפריש, נקראים "דמאי".

הפרשת תרומות ומעשרות בזמן הזה

בזמן הזה נוהגים רוב ישראל שמפרישים תרומות ומעשרות כדי להתיר פירותיהם לאכילה, ואינם נותנים אותם לבעליהם אלא מאבדים את התרומה ואת תרומת המעשר, שהם אסורים לישראל באכילה ובהנאה של כילוי, ואת מעשר הלוי מעכבים לעצמם, שהרי מעשר זה מותר לזרים. ולמה אין נותנים להם מתנותיהם? לפי שאין להם עדויות ברורות על ייחוסם. ופדיון הבן שהוחזקו בו הם ואבותיהם - שהיו נוהגים בו בחוצה לארץ - נוטלים מתוך חזקת כהונה,

אבל תרומות ומעשרות שלא הוחזקו בהם - אומרים להם 'הביאו ראיה וטלו'. וטענה זו מספיקה בקושי לתרומות ומעשרות, אך בוודאי אינה מספיקה למעשר עני.

דרך הפרשה למעשה

יהודה איזנברג

הפרשה בזמן שכוהנים אוכלים תרומה

בזמן שבית המקדש היה קיים, והכוהנים היו טהורים, הפרישו הבעלים תרומה גדולה כ-2% מן הפירות ונתנוה לכוהן (כמות זו נקבעה ע"י חכמים, שכן מדין תורה אין שיעור לתרומה גדולה). ממה שנשאר הפרישו 10% מעשר ראשון ונתנוהו ללוי (והלוי, או אפילו הבעלים עצמם, הפרישו עשירית מ-10% אלה, כלומר 1% מכלל הפירות, ונתנו לכוהן כתרומת מעשר). המשיכו הבעלים והפרישו עשירית מהנשאר ונתנו לעני - בשנה שלישית ושישית לשמיטה, או שהפרישו למעשר שני - בשנה ראשונה, שנייה, רביעית וחמישית לשמיטה. את המעשר השני לקחו לירושלים ואכלוהו בטהרה. ואם רחק מהם הדרך - פדו את המעשר בכסף (הוסיפו חומש, כלומר 25%), לקחו את הכסף לירושלים וקנו בו אוכל ואכלוהו בטהרה.

הפרשה בזמן הזה

בזמן הזה, שאין כוהנים אוכלים את התרומה הגדולה ואת תרומת המעשר בגלל טומאתם, אין הבעלים נותנים את המעשרות לכוהן, שהרי אין הכוהן יכול לאוכלם. גם הלוי אינו מקבל את המעשר הראשון, על אף שמעשר זה מותר לזרים ויכול להיאכל בטומאה, מפני שאין לנו לוי שיכול להוכיח כי אמנם לוי הוא. משום כך הפרשה בזמן הזה נעשית כולה בידי הבעלים: הוא מפריש את החלקים האסורים באכילה וכן את המעשר הראשון המותר באכילה.

החלקים האסורים באכילה הם תרומה גדולה ותרומת מעשר. זר האוכלם, או כוהן האוכלם בטומאה, חייב מיתה בידי שמים. החלקים המותרים באכילה הם מעשר ראשון (לאחר שנפדה) ומעשר עני.

הכמות של החלקים האסורים באכילה היא מעט יותר מ-1%. ה"מעט" יהיה תרומה גדולה, שאין לה שיעור מהתורה, וכיום - שאין נותנים אותה לכוהן - מפרישים כל-שהוא; והאחוז האחד יהיה תרומת מעשר. כמות זו מוציאים מן הפירות החוצה.

וזוה סדר ההפרשה על פי הנוסח המקובל, כפי שקבע בעל ה"חזון איש": בטבל ודאי מברך: "בא"י אמ"ה אשר קידשנו במצוותיו וציוונו להפריש תרומות ומעשרות". ואומר:

"יותר מאחד ממאה שיש כאן הרי הוא תרומה גדולה בצד צפונ":

"כאן" - בחלק שהוצא מן הפירות. יותר מ-1% שיש כאן, יהיה תרומה גדולה בצפונ. לא די באמירה שיותר מ-1% יהיה תרומה גדולה, צריך גם לקבוע את המקום שבו תחול קדושת תרומה גדולה. מקום זה אנו קובעים "בצפון" (כמובן, אפשר לקבוע את מקום התרומה הגדולה "למעלה" או "מימין" או בכל דרך אחרת, ובלבד שיקבעו לה מקום).

"אותו אחד ממאה שיש כאן ועוד 9 חלקים כמותו בצד צפון של הפירות, הרי הוא מעשר ראשון":

מהחלק שהוצא החוצה, "יותר מאחד ממאה", נקבע כבר ש'יותר' הוא תרומה גדולה. עכשיו נשאר 1% שטרם נקבע מה הוא. מוסיפים ל-1% זה 9% נוספים "כמותו", ויש לנו 10% שהם מעשר ראשון. גם כאן לא די באמירה "האחד ממאה ועוד 9 חלקים כמוהו יהיו מעשר ראשון", אלא יש לקבוע מקום לתשעת החלקים הנוספים. אנו קובעים את המקום "בצפונם של הפירות", וגם כאן אפשר היה לקבוע את המקום "למעלה", "מימין" או בכל דרך אחרת.

בשלב זה הופרשו כבר תרומה גדולה ומעשר ראשון. המעשר הראשון נמצא בשני מקומות: 9 חלקים ממנו נמצאים עם הפירות במקום שנקבע להם, וחלק אחד הוצא מן הפירות החוצה, עם התרומה הגדולה.

"אותו אחד ממאה שעשיתיו מעשר ראשון - עשוי תרומת מעשר":

ה"אחד ממאה" הוא ה-1% שהוצא החוצה. אחרי שהוסיפו לו 9 כמוהו וקבעו את העשירית להיות מעשר ראשון - אפשר להפרישו ולקבועו תרומת מעשר.

בשלב זה הופרשו מעשרות אלה: תרומה גדולה, מעשר ראשון ותרומת מעשר. תרומה גדולה ותרומת מעשר הוצאו מן הפירות, והם אסורים באכילה. תשעת החלקים הנותרים של המעשר הראשון - המותרים באכילה - נשארו עם הפירות. עדיין לא הופרש: מעשר שני (בשנים 1,2,4,5, לשמיטה) או מעשר עני (בשנים 3,6, לשמיטה).

"מעשר שני בדרומו":

אם הפירות הם טבל ודאי, והנם בוודאי מהשנים החייבות במעשר שני, מברך: "בא"י אמ"ה אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על פדיון מעשר שני".

"ומחולל הוא וחומשו על פרוטה במטבע שייחדתי לחילול מעשר שני":

אין מוציאים את פירות המעשר השני מכלל הפירות, מפני שבזמן הזה מחללים אותם תמיד, שהרי אי אפשר לאוכלם בטהרה בירושלים. לכן קובעים להם מקום 'בדרומו' ומחללים אותם על מטבע.

וזה סדר החילול: מדין תורה חייב הבעלים המחלל את קודשיו להוסיף חומש (25%) על הסכום שהעריך בו את קודשיו. דין תורה נוסף קובע, שחילול מעשר שני בכל סכום שהוא - תופס, והפירות יצאו לחולין. בזמן הזה, שאין אפשרות לאכול מעשר שני בטהרה, נוהגים לכתחילה בדין שהיה תופס בדיעבד: פודים תמיד את המעשר השני בפרוטה אחת. הדין הקובע שבעלים הפודה את קודשיו מוסיף חומש - נשאר בתוקפו, ועל כן מחללים "הוא וחומשו על פרוטה".

כדי להקל על הפדיון מייחדים מטבע גדולה (מטבע דווקא, שכן כתוב "וצרת הכסף בידך", ולמדו חכמים: כסף שיש לו צורה, היינו מטבע), ובכל פדיון מחללים על פרוטה אחת מתוך המטבע. ערכה של פרוטה שווה ערך ל-1/40 גרם כסף (ערך הפרוטה משתנה לפי מחיר הכסף בשוקי העולם). לאחר שחיללו על המטבע כמספר הפרוטות שיש בה, הפכה המטבע כולה להיות קדושה בקדושת מעשר שני. לאחר החילול מחללים את המטבע על אגורה אחת, ומשמידים את האגורה.

בשנים 3 ו-6 לשמיטה מפרישים מעשר עני:

"מעשר עני בדרומו":

אם הפירות הם טבל ודאי, אין מסתפקים בקביעת מקום למעשר עני אלא מוציאים אותו החוצה ונותנים אותו לעני.

הדינים ביחס למעבר השנים ולקביעה אם פרי חייב במעשר שני או במעשר עני מסובכים ביותר, ועל כן מוטב להפריש תמיד גם מעשר שני וגם מעשר עני.

ערלה ונטע רבעי

שתיים מן המצוות התלויות בארץ קשורות בגילו של העץ המניב את הפירות: מצוות ערלה ומצוות נטע רבעי. מצוות ערלה קובעת גיל מינימום, שרק אחריו מותר לאכול מפירות העץ: רק בשנה הרביעית הפירות מותרים, ולפני כן הם אסורים. בשנה הרביעית יש בפירות קדושה מיוחדת, על כן בזמן שבית המקדש היה קיים היה צריך להעלות אותם לירושלים ולאכול אותם שם בטהרה. היום, שהדבר אינו אפשרי, פודים את הפירות ואין משתמשים בכסף הפדיון.

וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל

וערלתם ערלתו את פרו.

שלוש שנים יהיה לכם ערלים, לא יאכל.

ובשנה הרביעית יהיה כל פרו קודש הילולים לה'.

ובשנה החמישית תאכלו את פרו להוסיף לכם תבואתו,

אני ה' אלהיכם. (ויקרא יט, כג-כה)

ספר החינוך רמז: מצוות נטע רבעי

נטע רבעי כולו קודש, פירוש: כל הפירות היוצאים באילן בשנה הרביעית לנטיעתו הם קודש, כלומר הם נאכלים על ידי הבעלים בירושלים (כמו מעשר שני), וזו היא קדושתן, שנאמר "ונטעתם כל עץ מאכל... ובשנה הרביעית יהיה כל פרי קודש הילולים לה". ופירוש "הילולים" הוא שיאכלוהו הבעלים בירושלים, וזהו ההילול. ולזה יקראו חכמים בכל מקום "נטע רבעי".

ובספרי (נשא, פס' ו) דורש, שנטע רבעי הוא לבעלים, מדכתיב "ואיש את קודשיו לו יהיו" וגו' (במדבר ה, י), ומה שאמרו שם "איש את קודשיו" וגו' - משך כל הקודשים ונתנם לכוהנים, ולא שייר מהם אלא תודה ושלמים ופסח ומעשר בהמה ומעשר שני ונטע רבעי - שיהיו לבעלים.

משורשי המצווה

רצה האל להיות האדם מתעורר להלל השם ברוך הוא בתחילת מבחר פירות אילנותיו, כדי שינוח עליו נועם השם וברכתו ויתברכו פירותיו. כי האל הטוב חפץ בטוב בריותיו, ולכן ציוונו להעלותם ולאכול

אותם במקום שבחר מימי קדם לעבודתו ברוך הוא, "כי שם ציווה ה' את הברכה" (תהלים קלג, ג). ומבחר פירות האילן הם היוצאים בשנה הרביעית.

ועוד יש תועלת לאדם בהיותו מצווה לאכול במקום ההוא קצת פירותיו, כגון זה ומעשר שני וגם מעשר בהמה, כי מתוך כך יקבע מושבו או מושב קצת מבניו באותו המקום ללמוד תורה שם, כי שם מורי התורה ועיקר החכמה.

והרמב"ן זיכרוננו לברכה כתב בפירושו טעם מצווה זו: כדי לכבד השם מראשית כל תבואתנו, ולא נאכל מהם עד שנביא כל פרי שנה אחת הילולים לה'. והנה אין הפרי בתוך שלוש שנים ראוי להקריבו, לפי שהוא מועט, גם שאין נותן בפרי טעם או ריח טוב, גם כי רוב האילנות לא יוציאו פירות כלל עד שנה רביעית לנטיעתם, ולכך נמתין לכולם. והמצווה הזאת דומה לביכורים.

ועוד כתבנו, כי אמת הדבר עוד, שהפרי בתחילת נטיעתו, עד השנה הרביעית, רב הלחות ודביק מאוד, מזיק לגוף ואיננו טוב לאכילה, כדג שאין לו קשקשת. והמאכלים הנאסרים בתורה הם רעים גם לגוף.

מדיני המצווה

מה שאמרו זיכרונם לברכה, שהרוצה לפדות נטע רבעי פודהו כמו מעשר שני, שהוא נפדה, כלומר פודה הפירות בכסף ומעלה הכסף לירושלים. ואם פודהו לעצמו - מוסיף חומש, שכן הוא הדין במעשר שני, מדכתיב ביה (= מאחר שכתוב בו): "ואם גאול יגאל איש ממעשרו" (ויקרא כז, לא). אבל הפודה מעשר שני לאחרים - אין מוסיף חומש.

והפדיון הוא שאומר "פירות אלו יהיו מחוללין על כסף זה", והרי הם מחוללים בכך, ומעלה הכסף ואוכלו בירושלים. ואמר שמואל בגמרא (קידושין יא, ע"ב), שהקדש שווה מנה, שחיללו על שווה פרוטה - מחולל, אבל לא בפחות משווה פרוטה, שאין לו דין כסף לשום דבר; והוא הדין לפירות רבעי. ויתר כל פרטיה מבוארים בפרק אחרון ממעשר שני (הלכות מעשר שני ונטע רבעי, פ"ט).

ונוהגת מצווה זו בזמן הבית בארץ, בזכרים ובנקבות, אבל לא בחוצה לארץ. ויש מרבתינו שהורונו, השם ישמרם ויחיים, שחיוב מצווה זו הוא אפילו עכשיו בארץ ואפילו בחוצה לארץ נוהג כרם רבעי מדרבנן. ולפי זה צריך כל אדם עכשיו לפדות פירות כרם רבעי שלו על שווה פרוטה או יותר. גם אמרו שמברכין על הפדייה, ואחר כך משליך הפדיון לים המלח, כלומר למקום האבד כדי שלא תיהנה בו בריה, לפי שהוא קדוש היום מדרבנן, ואחר כך אוכל פירות כרמו. אבל נטע רבעי אינו נוהג כלל בחוצה לארץ, אפילו מדרבנן.

והעובר על מצווה זו ולא העלה הפירות או פדיון לירושלים בזמן הבית, או שלא פדאם בארץ כדעת קצת מפרשים אפילו עכשיו - ביטל "עשה" זה ולא חפץ בברכה; ומקיימה - יהיה ברוך.

דיני ערלה ונטע רבעי

הרב ש' מן ההר

עץ מאכל - בשלוש השנים הראשונות אחר נטיעתו אסורים פירותיו באכילה ובהנאה. פירות אלו נקראים "ערלה".

בשנה הרביעית לנטיעת העץ, פירותיו קדושים כקדושת מעשר שני: נאכלים בירושלים, כשהאוכל טהור והפירות טהורים, ונפדים כשירחק המקום ולא יוכלו לשאתם. וכל שאר דיני קדושת מעשר שני עליהם, ללא הבדל כלל.

אין איסור משום ערלה אלא הפרי וקליפתו וכל הנמצא בתוכו. שכן כך אמרה תורה: "וערלתם ערלתו את פרי" - 'את' בא לרבות את הטפל לפרי. אבל עלים וקנוקנות ופריחים, וכל שכן זמורות - אין בהם איסור ערלה כלל. פרי שבשל לפני

זמנו על ידי שידפון, כל שנשר הפרח ונתגלתה צורת הפרי - אסור משום ערלה, שהרי חל עליו איסור ערלה משעת חנטה.

חנטה היא בשעה שנושרים עלי הפרח ונראה הפרי בתחילתו (לפי "כפתור ופרח"). כל צמח שהוגדר כעץ מאכל בעניין איסור כלאיים או בדיני ברכות, נוהג בו איסור ערלה. ולכן, בננות - שברכתם בורא פרי האדמה - אין בהם דין ערלה.

פירות ערלה אסורים בארץ מן התורה, וכל האוכל מהם כזית לוקה. ובחוץ לארץ הלכה למשה מסיני שאסורים הם. וכל האוכל ערלת חו"ל אינו לוקה, שאין לוקים אלא על דבר שאיסורו מפורש בתורה. ועוד הבדל יש בין ערלה של א"י לזו של חו"ל, שספק ערלה בארץ אסור כדין כל ספק דאורייתא, וערלה של חו"ל - ספקה מותרת. שכך נאמרה הלכה: ודאה [של ערלה] - אסורה: ספקה - מותרת. ואסורה ערלה בין בזמן הבית בין בזמן הזה, בין בנטיעות של ישראל ובין בנטיעות של נוכרי. נטע רבעי ספק אם נוהג בחו"ל, ולכן פודה את כל הפירות בלי ברכה.

אחד הזורע גרעין, ואחד הנוטע ייחור, ואחד המבריך - היינו כופף ענף, תוחב אותו באדמה שישריש ויגדל עץ נוסף, ואחד המרכיב - כולם דין אחד להם, שהעץ הגדל פירותיו ערלה. במה דברים אמורים? בארץ ישראל, אבל בחוצה לארץ אין במבריך ובמרכיב דין ערלה, לפי שנחלקו חכמים במבריך ובמרכיב, והרי הדבר ספק; וספק ערלה - בארץ אסורה, ובחוצה לארץ מותרת.

עץ שניטע שלא לשם אכילת פירות

הנוטע עץ שלא לשם פירותיו אלא לצורך אחר, כגון שנטעו לקורות או לגדר, אין הפירות הגדלים בו אסורים משום ערלה. נטעו לגדר (כגון צבר), ואחר כך חשב עליו למאכל - הפירות שליקט לפני כן מותרים, ומה שלא ליקט - אסורים; ומונה למפרע מעת נטיעתו. ולא עוד אלא שכל פרי שחנט בהיתר, אף על פי שהוסיף הרבה על העץ - אחרי שחשב עליו למאכל נשאר בהיתרו. (כך לדעת הרב צ"פ פרנק, בהערותיו "הר צבי" על יורה דעה. אבל הגאון בן איש חי והרה"ג ר' שמעון אגסי מבגדד כתבו שהפרי חוזר ונאסר גם אם נלקט בהיתר.)
חשב על העץ אחרי שעברו שלוש שנות ערלה, כיוון שאין לו ערלה אין לו גם נטע רבעי.

תחילת מניין השנים בנוטע, בזורע ובמבריך

הנוטע והזורע מתחילים למנות שנות הערלה מעת הנטיעה ומעת הזריעה. המבריך אינו מונה מעת שהבריך אלא מעת שגידל שורשים חזקים כל כך שהענף החדש ניזון מן השורשים החדשים.

המרכיב, בין שהרכיב על גבי עץ מאכל ובין שהרכיב על אילן סרק, שהיא הרכבה אסורה (שו"ע ומפרשים), ובין שנטע נטיעה לקורות והרכיב עליה (ר"ן ואו"ז וכפתור ופרח), אינו מונה משעת הרכבה אלא משעת נטיעת הכנה.

אילן שנקצץ או שנעקר

אילן שנקצץ עד פחות מטפח סמוך לאדמה וחזר וגדל - חייב בערלה, ומונים לו משעת קציצה. וכן עץ שעוקרים אותו ונוטעים אותו במקום אחר, מונים לו משעת נטיעתו השנייה. עקרו אותו עם גוש אדמה שיכול לחיות ממנו גם אם לא יטעו אותו מחדש - לא נתבטלה הנטיעה הראשונה. אילן שאינו גבוה טפח חייב בערלה לעולם משום מראית עין, מפני שהוא נראה כאילו הוא בן שנה. במה דברים אמורים? בעצים בודדים; אבל אם כל המטע כך - מותר, מפני שיש לו פרסום.

מכאן למדת, שמי שנוטע כיום עצי פרי בארץ חייב להיות זהיר מאוד שלא ייכשל באיסור ערלה. שהרי אדם פונה כיום למשתלה ומקבל ממנה ייחורי עצים מגודלים בני שנתיים-שלוש, והוא עוקרם ממקום נטיעתם הראשונה ונוטע אותם מחדש, ומתוך שהם מגודלים - הם מניבים פרי בשנה השלישית או השנייה לנטיעתם, והרי פירותיהם ערלה.

חשבון שנות ערלה ורבעי

א' בתשרי הוא ראש השנה לנטיעות שלא מלאו להם שלוש שנים. 30 יום בשנה נחשבים לנטיעה כשנה, ו-14 יום נמשך זמן קליטת הנטיעות. לכן, נטיעה שנסתיימה קליטתה 30 יום לפני ראש השנה, היינו שניטעה לכל המאוחר ביום ט"ז באב (לדעת הרב ק' כהנא, לפי החזון-איש) - משנכנס א' בתשרי מלאה לה שנה, ובא' בתשרי לשנה הבאה מלאו לה שנתיים, ושוב לאחר שנה בא' בתשרי מלאו לה שלוש שנים. ואף על פי שיש לה עכשיו שלוש שנים לפי חשבון זה, לא יצאו פירותיה מכלל ערלה אלא בחנטה שאחרי ט"ו בשבט, של השנה החדשה הרביעית הזאת. לפי שעד עכשיו היתה זאת נטיעה, וראש השנה שלה הוא א' בתשרי, ועכשיו יצאה מכלל נטיעה ונכנסה לכלל אילן, וראש השנה לאילנות הוא ט"ו בשבט. והפירות שיחנטו אחרי ט"ו בשבט של השנה הבאה, יצאו מכלל נטע רבעי לחולין.

נטע את העץ מיום י"ז באב ואילך ועד א' בתשרי, אינו מונה את הימים שעד א' בתשרי, כאילו נטע רק בא' בתשרי. ומונה מא' בתשרי שלוש שנים שלמות לערלה מיום ליום. וכן הנוטע מא' בתשרי עד ט"ו בשבט מונה שלוש שנים מיום ליום, ואינו צריך להחמיר למנות 14 יום לקליטה, ולא לחכות עד ט"ו בשבט, כיוון שלא הקלנו עליו בתחילת מניינו למנות חלק שנה כשנה שלמה.

נמצאו שלושה מניינים לערלה: 1. הנוטע מט"ז בשבט עד ט"ז באב - מניינו מסתיים בט"ו בשבט;

2. הנוטע מא' בתשרי עד ט"ו בשבט - מניינו מסתיים כעבור שלוש שנים, מיום ליום;
3. הנוטע מיום י"ז באב עד כ"ט באלול - מניינו מסתיים בא' בתשרי אחרי שלוש שנים, ונמצא זה מונה מניינו יותר משלוש שנים (רמב"ם ורש"י). יש אומרים, שגם במקרה שנטע אחרי י"ז באב - איסור ערלה לפירות החנוטים נמשך עד ט"ו בשבט גם אם לא הקלנו עליו בתחילה (ר"ן וטור וכ"נ גם מן הרא"ש).

חודש אדר

חודש אדר - ספר התודעה

אדר

חודש אדר הוא האחרון בחודשי השנה למניין שמונים מניסן, והוא 'החדש השנים עשר' שנזכר במקרא (דברי הימים א כז; אסתר ט). ואף על פי שלפעמים השנה מעוברת, ונוסף אדר שני, שהוא חודש שלושה עשר לפי סדר חודשים, לא נקרא אדר שני אלא חודש שנים עשר אף הוא.

ארבע פרשיות

ארבע שבתות יש בשנה, שאף על פי שאין בהן לא רגל ולא ראש חודש, לא חנוכה ולא פורים, אף על פי כן קוראים בהן בשתי פרשיות ומוציאים בהן שני ספרי תורה. ואם יש באחת מהן גם ראש חודש - קוראים בשלוש פרשיות ומוציאים שלושה ספרי תורה.

ארבע שבתות אלה הן: השבת האחרונה של שבט (אם השנה פשוטה ולא מעוברת) ושלוש שבתות של אדר - ברוב השנים; או כל ארבע השבתות בחודש אדר, א - במיעוט השנים, כמו שיתבאר להלן.

שנה מעוברת, שיש בה אדר ראשון ואדר שני, אין מחשבים לעניין זה אלא אדר הסמוך לניסן; לכן הפרשה הראשונה מארבע פרשיות אלה אינה חלה בשבט אלא בשבת האחרונה של אדר ראשון.

בארבע שבתות אלה קורים בפרשת השבוע שבעה אנשים, והשמיני - שהוא מפטיר - קורא בפרשה אחרת ובספר אחר, ומפטיר בנביא מעין אותה הפרשה שקרא בה הוא ולא מה שקראו שבעה קודמיו.

ומה הם קוראים למפטיר בשבתות אלה? בשבת אחת קוראים בסדר 'כי תשא' מעניין מחצית השקל, והיא הנקראת 'פרשת שקלים'. באחת קוראים בסוף סדר 'כי תצא' - "זכור את אשר עשה לך עמלק", והיא הנקראת 'פרשת זכור'. באחת קוראים בסדר 'חקת' מעניין פרה אדומה, והיא הנקראת 'פרשת פרה'. ובאחת קוראים בסדר 'בא' - "החודש הזה לכם ראש חודשים", והיא הנקראת 'פרשת החודש'.

פרשת שקלים

בזמן שבית המקדש היה קיים, מצוות עשה על כל אדם מישראל ליתן מחצית השקל בכל שנה ושנה, להקריב מהם כל קרבנות הציבור בבית המקדש, עולות התמיד והמוספים והנסכים והמנחות והקטורת וכו'. וצריך להביא הקרבנות בכל השנה מן התרומה של אותה שנה ולא של שנה אחרת.

פרשת זכור

שבת שלפני פורים מוציאים בבית הכנסת שני ספרי תורה, אחד - שקוראים בו בפרשת השבוע שבעה קרואים, ואחד - שקוראים בו מפטיר: "זכור את אשר עשה לך עמלק" שבסוף פרשת כי-תצא מספר דברים. וקוראים אותה 'שבת זכור' על שם הקריאה הזו; ומפטירין אחר כך בנביא (שמואל א טו): "פקדתי את אשר עשה עמלק".

מצוות עשה מן התורה על כל ישראל לשמור בלב איבה ושנאה לעמלק ולזרעו, ולזהזכיר בפה את רשעותו, ונספר זאת לבנינו ולדורותינו מה עשה לנו אותו רשע בדרך בצאתנו ממצרים, עד אשר נאבד את זכרו מן העולם ונמחה את שמו שלא יישאר לו שריד ופליט, לא נפש אחת זכר או נקבה, ולא שום דבר אחר שנקרא על שמו. וזה הוא מה שכתוב בתורה: "זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים וגו', תמחה את זכר עמלק מתחת השמים, לא תשכח"; ודרשו חכמים: 'זכור' - בפה; 'לא תשכח' - בלב.

וכדי לקיים מצוות עשה זו של זכירת רשעותו של עמלק בפנינו ושמירת האיבה אליו בלבנו, תקנו חכמים לקרוא פרשה זו בציבור מתוך הספר, פעם אחת בכל שנה, בשבת שקודם הפורים כדי לסמוך מחיית עמלק למחיית המן שהיה מזרעו. וחובה לשמוע את הקריאה.

מנהג קהילות ספרד, לאחר תפילת שחרית ולפני קריאת התורה בפרשת "זכור" אומרים בציבור פיוט של רבי יהודה הלוי - 'מי כמוך, ואין כמוך'.

פרשת פרה

השלישית שב'ארבע פרשיות' היא 'פרשת פרה' שקוראים בשבת הסמוכה ל'פרשת החודש' ואין מפסיקים בין שתי פרשיות אלה הן באות זו אחר זו. אם ראש חודש ניסן חל בשבת - קוראים 'פרשת פרה' בשבת האחרונה של אדר; ואם ראש חודש ניסן חל באמצע השבוע - קוראים 'פרשת החודש' בשבת האחרונה של אדר, ובשבת שקודמת לה - 'פרשת פרה'.

בי"שבת פרה" מוציאים בבית הכנסת שני ספרי תורה. באחד קוראים שבעה אנשים בפרשת השבוע, ובשני קוראים מפטיר בפרשת פרה אדומה שבסדר 'זאת חוקת התורה' מספר במדבר.

עניין קריאה זו קודם ניסן, כדי להזכיר ולהודיע לכל מי שנטמא במת להיטהר מטומאתו כדי שיוכל להקריב קרבן פסח במועדו. והקדימו לזרז על כך קודם ניסן, לפי שהרחוקים מירושלים התחילו לצאת מעריהם כבר בראש חודש ניסן לעלות לירושלים.

פרשת החודש

השבת האחרונה של חודש אדר היא הרביעית והאחרונה מ'ארבע פרשיות'. ונקראת 'פרשת החודש' על שם הקריאה שקוראים בה למפטיר בפרשת "החודש הזה לכם ראש חודשים" מסדר בוא בספר שמות.

מוציאים בשבת זו שני ספרי תורה. באחד קוראים שבעה אנשים בפרשת השבוע מספר ויקרא, ובשני קורא מפטיר מספר שמות כנ"ל, ומפטירים בנביא מספר יחזקאל (פרק מה) 'בראשון באחד לחודש' וגו' מעניין היום.

במה דברים אמורים? שראש חודש ניסן אינו חל בשבת. אבל אם חל בשבת - קוראים "פרשת החודש" בשבת שהיא ראש חודש ניסן, ומוציאים בשבת זו שלושה ספרי תורה: באחד קוראים בפרשת השבוע - שישה קוראים, בשני קוראים בקרבן ראש חודש מפרשת פנחס - שביעי, ובספר השלישי - "החודש הזה לכם ראש חודשים" מספר שמות - מפטיר. ומפטירים בנביא מספר יחזקאל כנ"ל.

תענית אסתר

בי"ג באדר - תענית אסתר, זכר לתענית שהתענו מרדכי ואסתר וכל ישראל באותו יום שלושה עשר, אשר שיברו אויבי היהודים לשלוט בהם ולהשמדם, ונהפוך הוא - אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם. נקהלו היהודים בעריהם וגו' (אסתר ט). ומצינו, שכל שעה שנקהלו היהודים לעשות מלחמה באויבי ה' ובאויבי ישראל, היו עושים תענית ביום התקהלם ומבקשים מה' שיפיל אויביהם לפנייהם במלחמה. ואף משה רבנו כשבא לעשות מלחמה בעמלק היה מתענה. והתענית - להראות שלא בכוח יגבר אנוש ולא בגבורת מלחמתם, אלא במה שנושאים עיניהם בתפילה לשמים, ומן השמים מרחמים עליהם ונותנים בהם כוח לנצח במלחמה. וכן ישראל שבאותו הדור, בשעה שנקהלו לשלוח יד במבקשי נפשם היו מתענים. ולזכר אותה תענית של יום היקהלם נקבעה תענית לדורות, כדי לזכור תמיד שהבורא יתברך שמו רואה ושומע תפילת כל איש בעת צרתו כאשר יתענה וישוב אל ה' בכל לבבו, כמו שעשה לאבותינו בימי מרדכי ואסתר.

מחצית השקל

נוהגין שבי"ג באדר בשעת המנחה נותנים שלוש מחציות של מטבע הנהוגות באותו המקום, והכסף ניתן לעניים לעשות בו מה שירצו. וזה לזכר מחצית השקל

שהיו ישראל שוקלים בזמן שבית המקדש היה קיים, והיו משמיעין עליה בכל שנה מראש חודש אדר.

מצוות הפורים

מצוות היום

ארבע הן המצוות המיוחדות לפורים ושנצטוונו עליהם מפי הקבלה על ידי סנהדרין ונביאים, ואלו הן: מקרא מגילה, משתה ושמחה, משלוח מנות איש לרעהו, ומתנות לאביונים.

חייב אדם לסעוד סעודה אחת בפורים ביום, ואסור בתענית, ואינו יוצא ידי חובה במה שאכל בלילה. חייב אדם לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין "ארור המן" ל"ברוך מרדכי".

וכן תיקנו חכמים לקרוא בתורה מעניין היום בפרשת 'ויבוא עמלק' שבסוף 'בשלח', ולהזכיר נס פורים בתפילה ובברכת המזון לכן מוסיפים בהן 'על הנסים: בימי מרדכי ואסתר' וכו'.

אין אומרים הלל בפורים, וכמה טעמים לדבר: טעם ראשון, שקריאת המגילה היא הילולו של היום. טעם שני: שאין אומרים הלל על נס שאירע בחוצה לארץ. והרי אומרים הלל על נס של יציאת מצרים? אלא כדתניא: עד שלא נכנסו ישראל לארץ הוכשרו כל הארצות לומר שירה; משנכנסו לארץ - נפסלו כל הארצות, ולא הוכשרה לומר שירה אלא ארץ ישראל בלבד.

ועוד אמרו בגמרא טעם שלישי, לפי שבהלל אומרים "הללוהו עבדי ה'" - עבדי ה' ולא עבדי פרעה; אבל כאן, אחרי נס פורים, עדיין עבדי אחשוורוש אנו.

פורים פרזות ומוקפין

בי"ד ובט"ו באדר ימי הפורים: בי"ד בכל ערי פרזות, ובט"ו בערים מוקפות חומה (כל מקום אחר דינו - כעיר פרזות). ולמה חילקו חכמים בתקנת פורים בין עיר פרזות לעיר מוקפת חומה? מפני שכשנקהלו בי"ג באדר להילחם בשונאיהם, הכו כל הקמים כנגדם בערי פרזות, ולא מצאו השונאים מקום להתחבא ולהתבצר ונהרגו כולם בי"ג באדר, ובי"ד באדר נחו מאויביהם ועשו אותו יום טוב; אבל בערים מוקפות חומה מצאו להם השונאים מקום להתחבא ולהתבצר מאחורי החומות, ולא הספיקו להכות את כל השונאים. ואחרי שביקשה אסתר מלפני המלך, ניתנה לישראל הרשות להילחם גם ביום י"ד עד שביערו את כל השונאים, ולא נתפנו לעשות יום טוב עד היום הט"ו. ואף על פי שלא כתוב במגילה על שאר הערים המוקפות שנלחמו בהן בי"ד ונחו בט"ו, כי אם על שושן הבירה, דין אחד להן, ודינן כשושן.

שורת הדין היתה לקבוע תקנה זו על כל הערים שהיו מוקפות חומה בזמן אחשוורוש, אבל אילו כך, כל ערי ישראל היו חוגגות ביום י"ד, כדין ערי פרזות, לפי שכל ערי ישראל היו חרות בזמן נס פורים. לכן תיקנו חכמים שבאותו דור לתלות דין פרזות ודין מוקפים בזמנו של יהושע, כלומר ראוי היה נס פורים ומחיית עמלק להיות בזמנו של יהושע, ותיקנו כאילו קרה הנס בימי יהושע.

נמצא, שכל עיר שהיתה מוקפת חומה בימי יהושע עושה פורים ביום ט"ו, ואם לא היתה מוקפת חומה בימי יהושע, אף על פי שהיתה מוקפת חומה בימי אחשוורוש - עושה פורים ביום י"ד. אלא ששושן הבירה, שבה קרה הנס, עושה בט"ו. ערים שספק אם היו מוקפות חומה בימי יהושע אם לא, עושות שני ימים - י"ד וט"ו - פורים לכל דבר. ביום י"ד קוראים את המגילה ומברכים עליה, שהולכים אחרי רוב העולם, ובט"ו קוראים בלי לברך. ישנן בארץ ישראל הרבה ערים מסופקות שחייבות לנהוג פורים שני ימים: טבריה, מירון, בית שאן, חיפה, קיסריה, יפו, לוד ובאר שבע, שכל אלה ספק אם הן בנויות כיום בדיוק במקום שבו הן היו בנויות בזמנו של יהושע. אך אין נוהגים בשום מקום פורים יותר מיום אחד: בכל מקום בי"ד, ורק בירושלים בט"ו; ובשושן שבפרס עדיין נוהגים בט"ו.

מקרא מגילה

חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולחזור ולשנותה ביום. כל הלילה כשר לקריאת המגילה, עד שיעלה עמוד השחר; וכן כל היום - מהנץ החמה ועד שקיעתה, ובדיעבד אם קרא המגילה קודם הנץ החמה ולאחר שעלה השחר, יצא.

הכול חייבים בקריאת המגילה, אחד אנשים ואחד נשים. ומצווה מן המובחר לקרותה בציבור ובבית הכנסת. אפילו היו עמו הרבה אנשים - לא יקראה בביתו אלא הולכים לבית הכנסת, משום 'ברוב עם הדרת מלך' ויש יותר פרסום הנס.

המגילה

חייב אדם לשמוע קריאת המגילה מתוך מגילה כשרה, כתובה בדיו על קלף. ואם החסיר אפילו מילה אחת - לא יצא ידי חובה וחייב לחזור ולשמוע מאותה מילה עד הסוף לפי הסדר. הקורא את המגילה שלא על הסדר - לא יצא. אבל מותר להגיד מילים בודדות מן המגילה, שאינן עניין שלם, בעל פה, אם הוא שומע רובה מתוך מגילה כשרה. לכן יחזיק אדם חומש בעת הקריאה, ולפני שיגיע החזן למילה "המן" יקרא מתוך החומש כמה מילים כדי שלא יפסיד כלום משמיעת קריאתה.

מגילה שיש בה טעויות ומלים מחוקות, אם לא חסר בה עניין שלם - כשרה לקריאה.

זמן קריאת המגילה

ט"ו באדר - שושן פורים - שחל בשבת, בירושלים קוראים את המגילה ב"ד, אומרים על הנסים בט"ו, ועושים סעודת פורים ומשלוח מנות ומתנות לאביונים בט"ז. ולמה אין קוראים את המגילה בט"ו? גזרו חכמים שאין קוראים את המגילה בשבת, כשם שגזרו שאין תוקעים בשופר ואין נוטלים לולב בשבת. וכל זה גזרה, שמא יוציא יחיד את המגילה או את השופר או את הלולב, ויעביר אותם ד' אמות ברשות הרבים. על קריאה בספר תורה לא גזרו; משום שקריאה בתורה היא מצווה המוטלת רק על הרבים, והיא מתקיימת רק ברבים, ואין היחיד המתפרץ בא לידי תקלה, שעד שירצה להוציא, יזכירו לו אחרים. אבל שופר ולולב ומגילה נמצאים בידי היחיד, ואם ישכח שהיום שבת - לא ימצא מי שיזכיר לו. שורת הדין היתה שתידחה קריאת המגילה ליום ט"ז, כמו שנדחות שאר מצוות פורים ליום ט"ז, אבל בקריאת המגילה נאמר "ולא יעבור" - שלא יעברו בה לקרוא אותה אחרי י"ד וט"ו.

בן עיר שאינה מוקפת חומה, שקוראים בה ב"ד, ולא היתה בידו מגילה ב"ד, קורא בט"ו ואינו מברך, מפני שכבר עבר זמן קריאה לרוב העולם. אבל אם לא נודמנה לו מגילה עד אחרי ט"ו - שוב אין לו מצוות קריאה, שהרי נאמר "ולא יעבור".

ברכות המגילה

הקורא את המגילה מברך שלוש ברכות לפני הקריאה וברכה אחת אחר הקריאה, ומתכוון להוציא כל הקהל ידי חובתם. והשומעים עונים אמן ומתכוונים לצאת ידי חובתם, אבל אין אומרים "ברוך הוא וברוך שמו" מפני הפסק ברכה.

לפני הקריאה מברך :

"אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על מקרא מגילה";
 "שעשה נסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה";
 "שהחיינו וקיימנו" וכו'.

לאחריה הוא מברך :

"הרב את ריבנו" וכו'.

ואומרים אחר זה נוסח 'אשר הניא', ו'שושנת יעקב' לבסוף. שכך אמרו חכמים בגמרא: חייב אדם לומר "ארור המן" ו"ברוך מרדכי" וכו' "וגם חרבונה זכור לטוב". ובקריאת המגילה ביום אין אומרים 'אשר הניא', ולמנהג ספרדים אין אומרים "שהחיינו"

בן עיר או בן כרך שיצא חוץ למקומו

בן עיר שבמקומו קוראים את המגילה ב"ד, שיצא לכרך שקוראים שם בט"ו, או להיפך - חילוקי דינים שונים יש בהם בזמן חיוב קריאתם וחילוקי דעות בין

הפוסקים. לכן ראוי לכל אדם היוצא ממקומו בייג באדר שלא על מנת לחזור בו ביום, שיעשה שאלת חכם כיצד לנהוג במקרא מגילה ובשאר מצוות היום.

על הנסים

יש שאומרים: הואיל וסעודת פורים היא מצוות עשה מן הקבלה, לפיכך הזכרת הנס בברכת המזון חובה גמורה היא, יותר מבחנוכה. שאם שכח בחנוכה ולא הזכיר "על הנסים" בברכת המזון אין מחזירים אותו. לפי שהסעודה לא היתה חובה, לכן גם הזכרת הנס בברכת המזון - אינה חובה גמורה; אבל בפורים, שחייב לסעוד לפחות סעודה אחת של מצווה, חייב להזכיר את הנס בברכה שהוא מברך אחר סעודתו. ואם שכח ולא אמר 'על הנסים' בברכת המזון אפילו פעם אחת - מחזירים אותו לברך עוד פעם. אבל אם הזכיר את הנס בסעודה אחת - שוב אין מחזירים אותו.

ויש אומרים: אין מחזירים על 'על הנסים' כלל, גם אם לא הזכירו אפילו פעם אחת, לפי שעיקר המצווה היא על שתיית יין שאין בה 'על הנסים'. ועוד, שאף בתפילה, שהיא חובה, אם שכח ולא הזכיר בה 'על הנסים' וגמר תפילתו - אינו חוזר ומתפלל. אלא שבכל עניין כשיגיע ל"הרחמן" שבברכת המזון יאמר: "הרחמן הוא יעשה לנו נסים ונפלאות וכו' בימי מרדכי ואסתר" וכו'.

התחיל בסעודת פורים מבעוד יום ונמשכה סעודתו בלילה, אומר 'על הנסים' בברכת המזון בלילה, לפי שהולכים אחר תחילת סעודה. אבל הספרדים אינם נוהגים כן, ואין הם אומרים "על הנסים" אלא מבעוד יום.

ושאר דיני 'על הנסים' שבתפילה - כדינים שבחנוכה.

מתנות לאביונים

מצוות עשה מן הקבלה (=מדרבנן) שיתן אדם בפורים לפחות שתי מתנות לשני אביונים, דהיינו, מתנה אחת לכל אחד. ואפילו עני המחזור על הפתחים חייב במצווה זו.

ויוצאים ידי חובה בכל מתנה שהיא, בין בממון ובין במאכל או במשקה, ואפילו בבגד או בכסות. וכשנותן כסף או מאכל, צריך להקפיד לכתחילה שתהא מתנתו מתנה חשובה, שיוכל לקנות ממנה לחם כדי שיעור סעודה לפחות. ובדיעבד יוצא אפילו בפרוטה אחת או בשווה פרוטה לעני אחד, ולשני עניים - שתי פרוטות.

משלוח מנות איש לרעהו

מצוות היום - לשלוח מנות איש לרעהו, לפחות שתי מנות לאיש אחד. והכול בכלל מצווה זו, אחד אנשים ואחד נשים.

לא נקרא מנות, אלא דבר שראוי לאכילה או לשתייה מיד, בלא תיקון ובלא בישול, כגון בשר ודגים מבושלים, או מיני מאפה, פירות, מיני מתיקה, יין ושאר

משקאות. וכל המרבה לשלוח מנות לרעים הרי זה משובח, אלא שמוטב להרבות במתנות לאביונים מלהרבות במשלוח מנות, ולהרבות בסעודתו.

אפילו עני שבישראל חייב במשלוח מנות, ואם אין לו - מחליף סעודתו עם חברו ויוצאים שניהם ידי חובתם.

אין יוצאים ידי מצוות משלוח מנות, לא בכסף ולא בבגדים ולא בתכשיטים, אלא במיני מאכל ומשקה בלבד.

טוב להקפיד שיהא במנות אלה משום כבוד לרעהו, ולא ישלח לו דבר פעוט שהוא מזולזל בעיני המקבל.

זמן מקרא מגילה

חג הפורים מיוחד במינו בכך שאין לו תאריך קבוע בכל מקום: בערים המוקפות חומה קוראים את המגילה ביום ט"ו באדר, ובערים פרזות קוראים ביום י"ד באדר. הסוגיה הבאה עוסקת בבירור התאריכים המדויקים שבהם קוראים את המגילה.

מסכת מגילה ב, ע"ב

כרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר וכו':
מנהגי מילי?

אמר רבא, דאמר קרא "על כן היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות" וגו'.
מדפרזים בארבעה עשר, מוקפים - בחמישה עשר.

ואימא פרזים בארבעה עשר, מוקפין כלל לא?
- ולא ישראל נינהו?! ועוד, "מהודו ועד כוש" כתיב.

ואימא פרזים בארביסר, מוקפין בארביסר ובחמיסר, כדכתיב "להיות עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר [בן] בכל שנה"?

- אי הוה כתב 'את יום ארבעה עשר וחמשה עשר' - כדקאמרת. השתא דכתיב "את יום ארבעה עשר, ואת יום חמישה עשר", אתא 'את' ופסיק: הני בארבעה עשר, והני בחמישה עשר.

ואימא פרזים בארביסר, מוקפין אי בעו בארביסר אי בעו בחמיסר? אמר קרא 'בזמניהם', זמנו של זה לא זמנו של זה.
ואימא בתליסר? - כשושן.

אשכחן עשייה, זכירה מנלן? אמר קרא "והימים האלה נזכרים ונעשים", איתקש זכירה לעשייה.

מבנה הסוגיה	דברי הגמרא	הערות
1 פסקה מהמשנה בדף ב' עמוד א', שעליה דנים בגמרא.	"כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן-נון קורין בחמשה עשר וכו'.. מנהגי מילי?	מוקפין - שהיו מוקפים, ואפילו שעכשיו אינם מוקפים.
2 חיפוש מקור מקראי ל-1	אמר רבא: דאמר קרא (אסתר ט יא) "על כן היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות וגו'"	פירוש א' לפסוק: כיוון שהפסוק קובע שפרזים ב-ד, מכאן שמוקפים ב-טו.
3 תשובה ל-2.	מדפרזים בארבעה-עשר, מוקפין בחמישה-עשר.	
4 ניסיון לדחות דברי רבא - במס' 3 - ע"י פירוש אחר לפסוק.	ואימא פרזים בארבעה-עשר, מוקפים כלל לא?	פירוש ב' לפסוק
5 דחיית 4 מצד הסברה דחיית 4 מצד הכתוב	ולא ישראל נינהו? ועוד: מ"הודו ועד כוש" כתיב?	
6 ניסיון לדחות את דברי רבא שבמס' 3.	ואימא פרזים בארביסר, מוקפין בארביסר וחמיסר? כדכתיב "להיות עושים את יום ארבעה-עשר לחודש אדר ואת יום חמישה-עשר בו בכל שנה ושנה" (אסתר ט, כא).	פירוש ג' לפסוק
7 דחיית 6.	אי הוה כתב "את יום ארבעה-עשר וחמשה-עשר" כדקאמרת. השתא דכתיב "את יום ארבעה עשר ואת יום חמשה עשר" - אתא "את" ופסיק, הני בארבעה עשר, והני בחמישה-עשר.	צורת הכתיבה של הפסוק מוכיחה כי כל אחד קורא במועד מיוחד לו.
8 ניסיון לדחות את 3.	ואימא פרזים בארביסר, מוקפין: אי בעו בארביסר, אי בעו בחמיסר?	פירוש ד' לפסוק: אולי מוקפים קוראים ביום י"ד או ט"ו?
9 דחיית 8.	אמר קרא "בזמניהם" - זמנו של זה לא זמנו של זה.	"בזמניהם" - לכל מקום זמן משלו.
10 ניסיון לדחות את 3.	ואימר בתליסר?	פירוש ה' לפסוק. תליסר = 13.
11 דחיית 10.	כשושן.	כל הפירושים האחרים לפסוק נדחו, ונשאר פירוש רבא שבמס' 3.
12 ניסיון חדש לדחות את 3.	אשכחן עשייה, זכירה מנלן?	דחייה בדרך חדשה: שמא הפסוק שהובא אינו עוסק בקריאת מגילה?
13 דחיית 12. (מסקנה: דברי רבא במס' 3 לא נדחו).	אמר קרא "והימים האלה נזכרים ונעשים" - איתקש זכירה לעשייה..	היקש - השוואת שני עניינים שהובאו יחד בפסוק.

סיכום הסוגיה

(1) משנה: קוראים ב-ט"ו.

(2) מניין?

(3) רבא: פרזים ב-ל"ד,

מכאן שמוקפים ב-ט"ו.

(6) אולי מוקפים (8) אולי מוקפים (10) אולי ב-ל"ד + ט"ו? ב-ל"ד או ב-ט"ו? מוקפים ב-ל"ג?

ניסיונות (4) אולי מוקפים לפרש אינם קוראים? הפסוק שלא כרבא.

(7) כתוב "את יום (9) כתוב (11) כשושן. 14 ואת יום 15" "בזמניהם" - זמנים קבועים

דחיית (5) א. הם יהודים; הניסיונות ב. כתוב "מהודו ועד כוש"

(12) מצאנו עשייה

(= מקרא מגילה).

זכירה מניין?

(13) "נזכרים ונעשים" -

היקש.

מסקנה: הוכחת רבא במס' 3 לא נדחית.

מוקפות חומה - ממתי?

במשנה שהובאה בראשית הסוגיה הקודמת נאמר, כי הזמן הקובע אם עיר היא מוקפות חומה הוא מצבה בימי יהושע בן נון. ואילו במשנה המובאת בסוגיה זו אומר רבי יהושע בן קרחה, כי הזמן הקובע הוא מצב העיר בימי אחשוורוש. הגמרא משווה את הדעה שבמשנה לדעתו של רבי יהושע בן קרחה, ומסבירה את סיבת המחלוקת ביניהם.

מסכת מגילה ב, ע"ב (המשך)

מתניתן דלא כי האי תנא.

דתניא: רבי יהושע בן קרחה אומר: כרכין המוקפין חומה מימות אחשוורוש, קורין בחמישה עשר.

מאי טעמא דרבי יהושע בן קרחה? כי שושן. מה שושן מוקפת חומה מימות אחשוורוש, וקורין בחמישה עשר, אף כל שמוקפת חומה מימות אחשוורוש קורין בחמשה עשר.

ותנא דידן מאי טעמא? - יליף "פרזי" "פרזי". כתיב הכא "על כן היהודים הפרזים", וכתיב התם "לבד מערי הפרזי הרבה מאד". מה להלן מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, אף כאן מוקפת חומה מימות יהושע בן נון. בשלמא רבי יהושע בן קרחה לא אמר כתנא דידן, דלית ליה "פרזי" "פרזי". אלא תנא דידן מאי טעמא לא אמר כר' יהושע בן קרחה? מאי טעמא? דהא אית ליה "פרזי" "פרזי"!
 הכי קאמר: אלא שושן, דעבדי כמאן? לא כפרזים ולא כמוקפין?
 אמר רבא, ואמרי לה כדי, שאני שושן הואיל ונעשה בה נס.

מבנה הסוגיה	דברי הגמרא	הערות
14 הבאת בריתא הנוגדת את האמור במשנתנו, מס' 1.	מתניתין דלא כי האי תנא. דתניא, רבי יהושע בן קרחה אומר: כרכין המוקפין חומה מימות אחשוורוש קורין בחמישה עשר. מאי טעמא דרבי יהושע בן קרחה? כי שושן: מה שושן מוקפת חומה מימות אחשוורוש, וקורין בחמשה עשר, אף כל שמוקפת חומה מימות אחשוורוש קורין בחמשה-עשר.	עניין חדש: הבאת דעה החולקת על משנתנו וקובעת את זמן הקפת החומה מימי אחשוורוש.
15 מתן טעם למס' 14.	מאי טעמא דרבי יהושע בן קרחה? כי שושן: מה שושן מוקפת חומה מימות אחשוורוש, וקורין בחמשה עשר, אף כל שמוקפת חומה מימות אחשוורוש קורין בחמשה-עשר.	
16 מתן טעם ל-1.	ותנא דידן - מאי טעמא? יליף "פרזי" "פרזי". כתיב הכא (אסתר ט) "על כן היהודים הפרזים"; וכתיב התם (דברים ג) "לבד מערי הפרזי הרבה מאד". מה להלן מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, אף כאן מוקפת חומה מימות יהושע בן נון.	לימוד שהזמן הקובע לעניין מוקפות חומה הוא יהושע בן נון. הלימוד בדרך של גזרה שווה - השוואת 'פרזי' במגילת אסתר ובספר דברים. לפי רש"י יש למחוק את המלים 'מוקפות חומה', שהרי מדובר בפרזים.
17 הסבר מדוע רבי יהושע בן קרחה ב-14 אינו מקבל את 16.	בשלמא רבי יהושע בן קרחה לא אמר כתנא דידן, דלית ליה "פרזי" "פרזי". אלא תנא דידן, מאי טעמא לא אמר כרבי יהושע בן קרחה? - "מאי טעמא"?! דהא אית ליה "פרזי" "פרזי"!	
18 שאלה: מדוע 1 חולק על 14?	הכי קאמר: אלא שושן דעבדי כמאן? לא כפרזים ולא כמוקפין?	
19 דחייה: 1 כמו 16.	אמר רבא, ואמרי לה כדי, שאני שושן הואיל ונעשה בה נס.	כדי = סתם; יש המביאים חכם. (מהרש"ל ב"מ, ב:א)
20 תיקון השאלה ב-18 וניסוחה מחדש.		
21 תשובה ל-20.		

סיכום הסוגיה

(14) משנתנו חולקת על ר' יהושע בן קרחה:

משנתנו:	ר' יהושע בן קרחה:
מימי יהושע בן נון	מימי אחשוורוש

(16) טעם משנתנו:	(15) טעם ר' יהושע בן קרחה:
פרזים = פרזים	מוקפות כמו שושן

(18-19) שאלה	(17) ר' יהושע בן קרחה אינו לומד גזרה שווה: פרזי = פרזי ודחייתה

(20) שושן, כמי עושים?

(21) בשושן היה נס.

חודש ניסן

שמות החודש

ניסן

שלושה שמות לחודש זה: 'ראש חודשים' (= 'החודש הראשון'), 'חודש האביב' ו'ניסן'. התורה קראתו 'החודש הראשון', כי הוא נמנה בה ראשון לכל חודשי השנה, וכן היא קוראת לו 'חודש האביב' מפני שבו פורח ומתחדש הצומח והחי ובו ניתנים חיים ועושר לעולם; ואילו 'ניסן' הוא השם הבבלי שהעלו ישראל עמם מבבל, ואף הוא נקרא על שם האביב, כי 'ניסן' משורש 'ניצן', על שם 'הניצנים נראו בארץ' (שיר השירים ב). והחכמים האחרונים מצאו רמז של נוטריקון בשם אביב, ואמרו: אביב - אב י"ב, כלומר הראש לכל שנים-עשר החודשים.

רמב"ן (לשמות יב, ב): מצווה למנותו ראשון.

וטעם "החודש הזה לכם ראש חודשים" - שימנו אותו ישראל חודש ראשון, וממנו ימנו כל החודשים - שני, ושלישי, עד תשלום השנה בשנים-עשר חודש - כדי שיהיה זה זיכרון לנס הגדול (של יציאת מצרים), כי בכל עת שנזכיר החודשים יהיה הנס נזכר. ועל כן אין לחודשים שם בתורה אלא יאמר 'בחודש השלישי', ואומר 'יהי בשנה השנית בחודש השני נעלה הענן', ובחודש השביעי באחד לחודש וגו', וכן כולם. וכמו שתהיה הזכירה ביום השבת במנותנו ממנו - אחד בשבת ושני בשבת כאשר אפרש - כך הזכירה ביציאת מצרים במנותנו החודש הראשון והחודש השני והשלישי לגאולתנו. ואין המניין הזה לשנה שהרי תחילת שנותינו מתשרי, דכתיב 'וחג האסיף תקופת השנה' וכתוב 'בצאת השנה; אם כן, כשנקרא לחודש ניסן 'ראשון' ולתשרי - שביעי, פתרונו: ראשון לגאולה ושביעי אליה. וזה טעם 'ראשון הוא לכם', שאיננו ראשון בשנה אבל הוא ראשון לשם שנקרא לו לזיכרון גאולתנו.

עליה לרגל

שלוש פעמים בשנה חייבים לעלות לרגל לירושלים: בחג הפסח, בחג השבועות ובחג הסוכות. בזמן שבאים לבית המקדש מביאים קרבנות מיוחדים - עולה ושלמים. העלייה לרגל היתה מאורע משמח. אנשי ירושלים קיבלו את העולים בסבר פנים יפות, והעולים גמלו לתושבי ירושלים על האירוח.

רמב"ם, הלכות חגיגה א

ראייה חגיגה ושמחה

שלוש מצוות "עשה" נצטוו ישראל בכל רגל משלוש רגלים, ואלו הן: (1) הראייה, שנאמר "ייראה כל זכורך", (2) החגיגה, שנאמר "תחוג לה' אלהיך", (3) השמחה, שנאמר "ושמחת בחגך".

הראייה האמורה בתורה היא שנראה פניו בעזרה ביום טוב הראשון של החג, ויביא עמו קרבן עולה, בין מן העוף בין מן הבהמה. ומי שבא לעזרה ביום ראשון ולא הביא עולה, לא דיו שלא עשה מצוות עשה אלא עבר על לא-תעשה, שנאמר "לא ייראו פני ריקם". ואינו לוקה על לאו זה שהרי לא עשה מעשה.

החגיגה האמורה בתורה היא שיקריב שלמים ביום טוב הראשון של חג בבואו להיראות, והדבר ידוע שאין השלמים אלא מן הבהמה.

ושתי מצוות אלו, הראייה והחגיגה, אין הנשים חייבות בהן.

והשמחה האמורה ברגלים היא שיקריב שלמים יתר על שלמי חגיגה, ואלו הם הנקראים "שלמי שמחת חגיגה", שנאמר "וזבחת שלמים ואכלת שם, ושמחת לפני ה' אלקיך"; ונשים חייבות במצווה זו.

שווי הקרבנות

הראייה והחגיגה אין להן שיעור מן התורה, שנאמר "איש כמתנת ידו" וגו'. אבל מדברי סופרים, שלא יהא קרבן עולת ראייה פחות משווה מעה כסף, ולא שלמי חגיגה פחות משווה שתי כסף. ומצווה להביא כפי עושרו, שנאמר "כמתנת ידו".

שלמי שמחה לא נתנו בהן חכמים שיעור. בעת שיעלה אדם לירושלים לחוג, אם היו בידו קרבנות הראייה - יביאם, או יעלה עמו כסף לקנות בו הקרבן. ואם אין בידו כסף - לא יביא שווה כסף, אפילו היה בידו שווה כמה זהובים. אסור לו לעלות ריקם בלא כסף ובלא קרבן. ולמה אסרו שיעלה בידו שווה כסף? גזרה שמא לא ימצא למכור או שמא ימצאו המעות סיגים [= פגומים, מזויפים].

זמן הקרבה

מי שלא הקריב ביום טוב הראשון עולת ראייתו ושלמי חגיגתו, הריהו מקריבן בשאר ימות הרגל, שנאמר "שבעת ימים תחוג לה' אלהיך". מלמד, שכולם ראויים לחגיגה וכולם תשלומי ראשון הם. ומצווה להקדים ולהקריב בראשון. לא הקריב בראשון - בין שוגג בין מזיד - יקריב בשני. וכל המאחר הרי זה מגונה, ועליו נאמר "נוגי ממועד אספתי" (צפניה ג, יח).

עולי הרגל בירושלים

באבות דרבי נתן (א, פרק לה) מצויים כמה תיאורים המבהירים את חייהם של עולי הרגל בירושלים:

עשרה נסים נעשו לאבותינו בירושלים:

לא ניזוק אדם בירושלים מעולם,
 ולא נפגע אדם בירושלים,
 ולא נכשל אדם בירושלים מעולם,
 ולא נפלה דלקה בירושלים מעולם,
 לא היתה מפולת בירושלים מעולם,
 לא אמר אדם לחברו 'לא מצאתי תנור לצלות פסחים בירושלים',
 מעולם לא אמר אדם לחברו 'לא מצאתי מיטה שאישן עליה בירושלים',

מעולם לא אמר אדם לחברו 'צר לי המקום שאלין בירושלים'.

על התנהגותם של עולי הרגל עם אנשי ירושלים שאירחו אותם אנו קוראים:

רבי יהודה אומר: שכר המיטות והמצעות לא היו לוקחים בה. עורות קדושים מה היו עושים בהם? נותנים אותם לבעלי אושפיזין (= בעלי הבית).

רבי שמעון בן גמליאל אומר: אכסנאים היו מערימים ונוטלים עורות כבשים מצוירים, ששוים ארבעה וחמישה סלעים, ונותנים לאנשי ירושלים, ובה היו בעלי הבתים משתכרים. דהיינו: היה נוהג קדום, לא להשכיר חדרים לעולים לרגל אלא לתת להם בחינם, ואף דמי שימוש במצעים לא לקחו. ולא עוד אלא שבעלי הבתים היו נותנים לאורחים את החדרים הפנימיים, הטובים. עולי הרגל, שהיו אסירי תודה לאנשי ירושלים, היו משאירים להם את עורות הקרבנות שהקריבו. ויש שהיו מביאים אתם עורות מעובדים ששוויים רב, והיו משאירים אותם לבעלי הבית במקום העורות של הקרבנות, וכל זה מתוך הכרת טובה על האירוח של אנשי ירושלים.

על בית המקדש מסופר באבות דרבי נתן:

עומדים צפופים ומשתחווים רווחים. בזמן שישראל עולים להשתחוות לאביהם שבשמים, כשהם יושבים - יושבים דחוקים, ואין כל בריה יכולה להושיט אצבע ביניהם; וכשהם משתחווים - משתחווים לרווחה.

בדיקה, ביטול וביעור

על איסור חמץ כתוב בתורה "בל יראה" ו"בל ימצא". איסור זה מחייב לבער את החמץ מן הבית לפני הפסח. סילוק החמץ מן הבית כולל כמה פעולות: בדיקת חמץ, ביטול חמץ וביעור חמץ. מהו היחס בין האיסור שבתורה לבין בדיקת חמץ וביטול חמץ? האם איסור "בל יראה" ו"בל ימצא" מחייב גם בדיקה וגם ביטול?

משנה פסחים א, א

אור לארבעה עשר בודקים את החמץ לאור הנר.
כל מקום שאין מכניסים בו חמץ, אין צריך בדיקה.

ברטנורא:

אור לארבעה עשר - ליל שלמחרתו יהיה י"ד. וקורא התנא ללילה "אור", כדרך שקוראים לעיוור "סגי נהור", ולישנא מעליא נקט. לאור הנר - ...ותקנו הבדיקה בלילה, מפני שבליילה כל העם מצויים בבתיהם, ואור הנר יפה לבדיקה בלילה יותר מביום, דשרגא בטיהרא למאי מהניא (שנר באור יום, למה מועיל)? ומיהו, אם לא בדק בליל י"ד ובודק בי"ד שחרית, צריך שיבדוק נמי לאור הנר.

מדוע בודקים חמץ?

בהסבר דין בדיקת חמץ יש מחלוקת עקרונית בין רש"י לתוספות (פסחים ב, ע"א):

שיטת רש"י:

הבדיקה היא כדי שלא יעבור על "בל יראה" ועל "בל ימצא".

שיטת התוספות:

רבי יצחק, מבעלי התוספות, שואל: בגמרא (פסחים ו, ע"ב) נאמר: "הבודק צריך שיבטל"; מכאן שצריך ביטול. ואילו מדאורייתא די בביטול בלבד. מדוע אפוא הצריכו חכמים בדיקה ולא הסתפקו בביטול מן התורה?

תשובתו: אף על פי שמן התורה ביטול בלבד מספיק, חכמים החמירו וחייבו לבדוק את החמץ ולבערו כדי שלא יבואו לאוכלו.

והטעם שהחמירו כאן יותר מבשאר איסורי הנאה, שלא הצריכו לבערם, הוא משתי סיבות:

(א) חמץ מותר כל השנה ואסור רק בפסח, ואנשים אינם בדילים מן החמץ. ואין החמץ דומה לאיסור בשר בחלב וערלה וכלאי הכרם, שאיסורם איסור עולם ואנשים אינם אוכלים אותם אף פעם.

(ב) מיוחד הוא איסור חמץ, שהחמירה בו תורה ב"בל יראה" ו"בל ימצא" שאינם קיימים באיסורים אחרים. לכן החמירו חכמים לבדוקו ולבערו אפילו לאחר שביטלו, משום שחששו שמא יבוא לאוכלו.

הסבר רבנו נסים:

מדאורייתא מספיק אחד מן השניים - בדיקה או ביטול - מכיוון שבדיקה לבדה מועילה. [כדאמרין עלה בגמרא (פסחים ז, ע"א): לאור הנר מנא לן? ופשיטנא ליה מקראי. אלמא דבדיקה נמי מדאורייתא היא.] וכל שבדק - מן התורה אינו צריך לבטל.

לכן, אפשר לומר שחובת הבדיקה היא מן התורה, כדי שלא יעבור ב"בל יראה". ומה שהצריכו חכמים ביטול אחר בדיקה אינו אלא מדרבנן, שמא ימצא בפסח עוגה יפהפיה וייתן דעתו עליה ולא יבטלנה. כדאיתא בגמרא דף ו, ע"ב (ראה להלן).

סיכום הדעות:

לדעת רש"י (לפי ביאור הר"ן), מדין תורה חייב לבדוק, כדי שלא יעבור ב"בל יראה" וב"בל ימצא". ואם ביטל - פטור מבדיקה. חכמים הצריכו לבדוק גם אם ביטל, כדי שלא ייכשל באיסור חמץ אם ימצא עוגה.

לשיטת התוספות, מדין תורה חייב לבטל את החמץ, ואילו חיוב הבדיקה הוא רק מדרבנן. חכמים חייבו לבדוק את החמץ נוסף לביטולו, משתי סיבות:

(א) כדי שלא יבוא לידי אכילה, כיוון שלא בדלים מהחמץ כל השנה.
(ב) כיוון שהתורה החמירה באיסור חמץ שלא לעבור עליו ב"בל יראה" וב"בל ימצא".

מדרבנן	מהתורה	רש"י
חייב לבדוק גם אם ביטל	חייב לבדוק אם לא ביטל	תוספות
חייב לבדוק נוסף לביטול	חייב לבטל	

זמן בדיקת חמץ

בדיקת חמץ נעשית בלילה, ערב י"ד בניסן. איסור חמץ מתחיל רק ביום י"ד בניסן, בשעה השישית מתחילת היום. הגמרא דנה בשאלה מדוע מקדימים כל כך את הבדיקה, על אף שיש עוד שעות רבות שהחמץ מותר בהן.

פסחים ד, ע"א

1. ציטוט מהמשנה	אור לארבעה עשר בודקים את החמץ לאור הנר.
2. שאלה על המשנה ב-1.	והשתא דקיימא לן דלכולי עלמא "אור" אורתא הוא, מכדי בין לרבי יהודה ובין לרבי מאיר חמץ אינו אסור אלא משש שעות ולמעלה,
	ונבדוק בשית!
	הכול מסכימים שאורתא = ערב (ליל י"ד בניסן). מחלוקת ר' מאיר ור' יהודה במשנה ד, א.
	ונבדוק בשית - נבדוק חמץ בתחילת שש, וקודם איסורו יבערנו. למה להקדים את הבדיקה

- כל כך?
3. נסיון לתרץ את 2 וכי תימא זריזין מקדימין למצות?
4. שאלה חדשה: נבדוק מצפרא! דכתיב "וביום השמיני ימול בשר ערלתו" (ויקרא יב, ג). ותניא: נבדוק מהבוקר, שזריזים מקדימים, אם בגלל תרוץ 3 - כשם שאברהם השכים למול את יצחק, שנאמר "וישכם אברהם בבוקר, ולא המתין עד הנץ החמה."
5. תירוץ על 3-4. אמר רב נחמן בר יצחק: בשעה שבני אדם מצויין בבתיהם, ואור הנר יפה לבדיקה. אור הנר יפה לבדיקה בלילה.
6. הלכה נוספת. אמר אביי: הלכך האי צורבא מרבנן לא לפתח בעידניה באורתא דתליסר דנגהי ארבסר, דלמא משכא ליה שמעתיה, ואתי לאימנועי ממצווה. תלמיד חכם לא יתחיל ללמוד בלילה יציאת שלושה עשר, שהוא כניסת ארבעה עשר, (ליל בדיקת חמץ), שמא יימשך לימודו ויבוא להימנע ממצוות בדיקה.

שלחן ערוך אורח חיים סימן תלא

א. בתחילת ליל י"ד בניסן בודקים את החמץ לאור הנר, בחורים ובסדקים, בכל המקומות שדרך להכניס שם חמץ. ב. יזהר כל אדם שלא יתחיל בשום מלאכה, ולא יאכל עד שיבדוק. (משנה ברורה: וטעימה בעלמא שרי, והיינו פת כביצה ולא יותר, או פירות אפילו הרבה.) ואפילו אם יש לו עת קבוע ללמוד - לא ילמד עד שיבדוק, ואם התחיל ללמוד מבעוד יום - אין צריך להפסיק. רמ"א: ויש אומרים שצריך להפסיק, וכן נראה לי עיקר.

שלחן ערוך אורח חיים סימן תלב

א. קודם שיתחיל לבדוק יברך: '...אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על ביעור חמץ'. רמ"א: ואם התחיל לבדוק בלא ברכה - יברך כל זמן שלא יסיים בדיקתו. ויזהר שלא ידבר בין הברכה לתחילת הבדיקה. וטוב שלא ידבר בדברים אחרים עד שיגמור כל הבדיקה, כדי שישים אל לבו לבדוק בכל המקומות שמכניסים בו חמץ.

ב. בברכה אחת יכול לבדוק כמה בתים, ואם בעל הבית רוצה - יעמיד מבני ביתו אצלו בשעה שהוא מברך, ויתפזרו לבדוק איש איש במקומו על סמך ברכה שבירך בעל הבית.

הבודק צריך שיבטל

לאחר בדיקת חמץ יש גם לבטל אותו. אנו מכירים ביטול זה בנוסח "כל חמירא..." הסוגיה הבאה עוסקת בשאלה מדוע יש צורך בשניים - בדיקה וביטול? הרי לאחר בדיקת חמץ שורפים את החמץ שנמצא.

פסחים ו, ע"ב - ז, ע"א

1. מימרה של רב יהודה בשם רב.	אמר רב יהודה אמר רב: הבודק צריך שיבטל.	צריך שיבטל בלבו סמוך לבדיקה מיד, ואומר "כל חמירא דאיכא בביתא הדין ליבטיל" (כל חמץ שיש בבית זה יתבטל).
2. חיפוש טעם ל-1:	מאי טעמא?	מדוע לבטל, הרי מבער את החמץ?
3. ניסיון ליישב את 2 ודחיית הניסיון.	אי נימא משום פירורין, הא לא חשיבי.	
4. ניסיון לדחות את 3 וביטול הניסיון:	וכי תימא, כיון דמינטר להו אגב ביתיה חשיבי - והתניא: סופי תאנים, ומשמר שדהו מפני מקשאות ומפני מדלעות, בזמן שבע"ה מקפיד עליהן, אסורין משום גזל וחייבין במעשר.	אם תאמר, כשהוא נועל ביתו, משמר כל מה שבתוכו, הלכך חשיבי. והתניא - בעל הבית ששומר שדהו בגלל ענבים ולא בגלל תאנים, או בגלל מקשאות ומדלעות ולא בגלל ענבים, למרות שכל השדה נשמר- איסור גזל וחייב מעשרות תלויים בהקפדתו של בעל הבית. (וכאן אינו מקפיד לשמור את החמץ!)
	בזמן שאין בעל הבית מקפיד עליהן, מותרין משום גזל ופטורין משום מעשר.	מכאן ששימור שאינו בכוונה אינו נחשב שימור.
5. תשובת רבא ל-2.	אמר רבא: גזירה שמא ימצא גלוסקא יפה, ודעתיה עילויה.	גזרה שמא ימצא עוגה יפה, ודעתו עילויה - חשובה היא בעיניו וחס עליה לשורפה, ומשהה אפילו רגע אחד, ונמצא עובר ב"בל יראה" וב"בל ימצא". אבל אם ביטלה - אינו עובר, שהרי כתוב "תשביתו", והוא ביטל והשבית.
6. תמיהה על 5	וכי משכחת ליה, לבטליה!	מדוע חייב לבטל מראש, אם ימצא - יבטל.
7. תירוץ 6	דילמא משכחת ליה לבתר איסורא, ולא ברשותיה קיימא, ולא מצי מבטיל. דאמר רבי אלעזר: שני דברים	לאו ברשותיה - אינו שלו

אינן ברשותו של אדם, ועשאו הכתוב כאילו ברשותו, כאילו הן ברשותו - להתחייב עליהן. ואלו הן: בור ברשות הרבים, בור ברשות הרבים - הפותחו חייב וחמץ משש שעות ולמעלה. בנזיקין למרות שהבור הפקר, שהרי ברשות הרבים הוא.

זמן ביטול חמץ

זמן ביטול חמץ הוא מיד לאחר בדיקת חמץ. הסוגיה הבאה עוסקת בשאלה מדוע מקדימים גם את ביטול החמץ, ומדוע אי אפשר לבדוק את החמץ בערב (בהתאם להסבר בסוגיה הקודמת) אבל לבטלו בבוקר, לפני זמן איסור חמץ.

8. שאלה. וניבטליה בארבע! וניבטליה בחמש!
למה הוצרכו לבטל בלילה? יתקנו חכמים לבטל קודם זמן האיסור!
9. תשובה ל-8. כיוון דלאו זמן איסורא הוא, ולא זמן ביעורא הוא, דילמא פשע ולא מבטל ליה. אם יקבעו חכמים לבטל בשעה 4-5, שמא ישכח ויפשע ולא יבטל. אבל בליל י"ד, בזמן הבדיקה - יזכור.
10. המשך הבירור לגבי זמן הביטול. וניבטלה בשית!
יתקנו חכמים שכל אדם יבטל בלבו בתחילת שש. ועכשיו לא ישכח, שהרי הוא עסוק בשרפת החמץ.
11. תשובה ל-10. כיוון דאיסורא דרבנן עילויה, כדאורייתא דמיא, ולא ברשותיה קיימא, ולא מצי מבטיל.. אותו מעט - יעבור על "בל יראה".
- דאמר רב גידל אמר ר' חייא בר יוסף אמר רב: המקדש משש שעות ולמעלה, אפילו בחיטי קורדניתא, אין חוששין לקידושין.
12. שאלה על 7 (ו-11). ולבתר איסורא לא מצי מבטיל ליה? והתניא: היה יושב בבית המדרש, ונזכר שיש חמץ בתוך ביתו, מבטלו בלבו, אחד שבת ואחד יום טוב. בשלמא שבת משכחת ליה, כגון שחל ארבעה עשר להיות בשבת, אלא יום טוב, בתר איסורא הוא! אמר רב אחא בר יעקב: הכא בתלמיד יושב לפני רבו עסקינן,
- המקדש אישה מתחילת שש, שבה יש איסור חמץ מדרבנן, אפילו קידש קורדניתא - חיטים המחמיצים בקושי - אינה מקודשת.
- הרי אפשר לבטל חמץ גם אחר זמן האיסור?
- הביטול בשבת מתייחס לשבת שהיא ערב פסח. איך יכול לבטל בלילה? והרי החמץ כבר נאסר ואי אפשר לבטלו.

עיסה מגולגלת - שעדיין לא החמיצה, ומפני כבוד רבו אינו יכול לקום ולילך לאפותה.	ונזכר שיש עיסה מגולגלת בתוך ביתו,
מקדים ומבטל בלבו לפני שתחמיץ, שעדיין היא ברשותו, שלא נאסרה.	ומתיירא שמא תחמיץ, קדים ומבטיל ליה מיקמי דתחמיץ.
דיקא נמי - אם היה מדובר בחמץ גמור, אף כשאינו בבית המדרש יכול רק להשביתו בלב.	דיקא נמי, דקתני: "היה יושב בתוך בית המדרש" - שמע מינה.

מהו ביטול?

סוגיית הגמרא הקודמת קבעה כי יש צורך לבטל את החמץ, נוסף לבדיקה ולביעור. מהו "ביטול חמץ", איזו פעולה צריך אדם לעשות כדי שיתבטל החמץ שעדיין נותר ברשותו? שאלה זו היא נושא סוגייתנו.

פסחים ד, ע"ב:

מדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה.

רש"י:

דכתיב "תשביתו" ולא כתיב "תבערו". והשבתה דלב היא השבתה. רמב"ן (למסכת פסחים) מסביר את רש"י: ביטול כשמו הוא: שיבטלו בלבו מתורת חמץ, ואינו רוצה בקיומו. וכך הוא משמעות שביטה - ביטול. וכן אונקלוס מתרגם "ביומא קדמאה לא תבטלון חמירא".

שיטת התוספות:

מהתורה - ביטול בלבד מספיק, כיוון שלאחר שביטלו הוא הפקר, ויצא מרשותו, ומותר. והדין הוא: 'לא יראה לך חמץ' - אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה.

שאלה: במסכת נדרים (מה, ע"א) מוסבר דין הפקר, ושם נאמר כי הפקר צריך להיעשות בפני שלושה. כיצד יתכן שביטול חמץ, שאדם מבטלו כשהוא לבדו, מועיל?

תשובה: מדאורייתא אין צריך שלושה, וביטול שאדם מבטל בינו לבין עצמו מועיל מדין הפקר.

סיכום השיטות:

רש"י: ביטול הוא אחד האופנים של מצוות השבתה ("תשביתו"). תוספות: הביטול הוא הפקר. בביטול יוצא החמץ מרשותו, ואיסור "בל יראה" ו"בל ימצא" חל רק על חמץ שלו.

שולחן ערוך (תלד, ב-ג)

אחר הבדיקה, מיד בלילה - יבטלנו ויאמר: "כל חמירא דאיתיה ברשותי דלא חזיתיה ודלא ביערתיה לבטיל וליהוי כעפרא".

(תרגום: כל חמץ המצוי ברשותי, שלא ראיתיו ולא ביערתיו, יתבטל ויהיה כעפר הארץ.)

טוב לחזור ולבטלו פעם נוספת ביום י"ד, בסוף שעה חמישית, קודם שתגיע שעה שישית. שמשתיגע שעה שישית נאסר ואין בידו לבטלו.

רמ"א: ואין לבטלו ביום אלא לאחר ששרף החמץ, כדי לקיים מצוות שרפה בחמץ שלו. בביטול היום יאמר "דחזיתיה ודלא חזיתיה דבערתיה ודלא בערתיה".

ביעור חמץ

משנה פסחים ב, א:

רבי יהודה אומר: אין ביעור חמץ אלא שריפה.
וחכמים אומרים: אף מפרר וזורה לרוח או מטיל לים.
"תשביתו" - בכל דבר שאתה יכולה להשביתו (פסחים כז, ב).

שולחן ערוך תמה, א:

כיצד ביעור חמץ? שורפו, או פוררו וזורה לרוח, או זורקו לים. ואם היה החמץ קשה, ואין הים מחתכו במהרה, הרי זה מפררו ואחר כך זורקו לים.

רמ"א: והמנהג לשורפו, וטוב לשורפו ביום, דומיא דנותר [קרנן שנותר לאחר זמן אכילתו צריך לשרוף אותו], שהיה נשרף ביום. אך אם רוצה לשורפו מיד אחר הבדיקה, כדי שלא תגררנו חולדה - הרשות בידו.

סיכום הזמנים הקשורים בבדיקת חמץ ובביעורו:

ליל י"ד - בדיקה, ולאחריה ביטול

יום י"ד - סוף שעה רביעית: איסור אכילה

סוף שעה חמישית: שרפה וביטול (הביטול - לפני סוף השעה החמישית).

שעה שישית: החמץ אסור בהנאה.

הערה: השעות האמורות כאן הן שעות 'זמניות'. שעה = $1/12$ מאורך היום.

מכירת חמץ

נוהגים למכור את החמץ שבבית לנוכרי. הסיבה לכך היא, שאף על פי שביער ושרף, יש ברוב הבתים תכשירים שונים שיש בהם תערובת חמץ, ואדם חס עליהם לשורפם. ועוד, שחמץ דבוק בכלי אפייה ובכלי בישול שקשה מאוד לנקותם, ואם עלול לעבור על "בל ייראה" ו"בל ימצא".
לכן מוכרים את החמץ לגוי וסוגרים את המקום שבו נמצא החמץ.

משנה פסחים ב, א:

כל שעה שמותר לאכול, מאכיל לבהמה לחיה ולעופות, ומוכרו לנכרי.

גמרא פסחים כא, ע"א:

פשיטא!

לאפוקי מהאי תנא דתניא:

בית שמאי אומרים:

לא ימכור אדם חמצו לנכרי, אלא אם כן יודע בו שיכלה קודם פסח.

ובית הלל אומרים:

כל שעה שמותר לאכול, מותר למכור.

כאן מדובר במכירה מוחלטת לגוי, ומחלוקת בית שמאי ובית הלל היא על זמן המכירה: לדעת בית שמאי, אין מוכרים אלא אם כן ידוע שהגוי יאכל את החמץ קודם הפסח, ולדעת בית הלל אין הקפדה בדבר זה.

המכירה הנהוגה בזמננו יש בה 'הערמה', שהרי ידוע שהגוי יחזור וימכור את החמץ ליהודי לאחר כלות ימי החג. אך גם למכירה זו יש סמך:

תוספתא פסחים ב, ו-ז:

ישראל ונוכרי שהיו באים בספינה, וחמץ ביד ישראל, הרי זה מוכרו לנוכרי ונותנו במתנה, וחוזר ולוקח ממנו לאחר הפסח, ובלבד שיתן לו מתנה גמורה.

שאלות ותשובות חתם סופר, אורח חיים קיג:

...הערמת מכירה זו היא היתר גמור מן התורה בלי שום פקפוק, שהוא מוכר מכירה גמורה באחד מהקניינים שהגוי קונה. אף על פי ששניהם יודעים שרוצים בהחזרת החמץ לאחר הפסח, מכל מקום השתא מכור הוא. ויכול הלוקח למוכרו ולאוכלו, להקדישו ולהאבידו מבלי מוחה. אלא שהוא אוהבו, ואינו עושה כן, ומשמרו עד לאחר הפסח, וחוזר ומוכרו לישראל - היתר גמור הוא בלי פקפוק... ואפילו בפירוש יכול לומר לגוי: אם יישאר החמץ בידך עד אחר הפסח, ותרצה למוכרו, אז קרוב לוודאי שאקחנו ממך במיקח שווה.

שולחן ערוך (תמה, ג):

ואם מכרו או נתנו קודם הפסח לאינו יהודי שמחוץ לבית, אף על פי שהישראל מכרו לאינו יהודי, ויודע בו שלא ייגע בו כלל אלא ישמרנו לו עד לאחר הפסח ויחזור ויתננו לו - מותר. ובלבד שיתננו לו מתנה גמורה בלי שום תנאי.

כיום אין המכירה מצטמצמת ליחידים אלא היא נעשית במשותף על ידי רב העיר. בני העיר חותמים על שטר הרשאה מיוחד (יפוי כוח) הממנה את הרב ואת בית הדין להיות שלוחים שלהם ולמכור את כל החמץ למי שירצו.

המצה

חיוב אכילת מצה בזמן הזה

הערות	גמרא, פסחים קב, ע"א:
	1. דעת רבא. אמר רבא:
דאורייתא - הלילה הראשון חובה. ומרור דרבנן.	מצה בזמן הזה דאורייתא, ומרור דרבנן.
	2. תמיהה על דעת רבא (1).
אם מרור מדרבנן בגלל הפסוק "על מצות ומרורים יאכלוהו ובזמן דליכא פסח, יש מרור. [את הקרבן] - גם מצה מדרבנן, כי כתוב באותו פסוק שהקרבן מצה נמי, הא כתיב "על מצות ומרורים"!	ומאי שנא מרור, דכתיב "על מצות ומרורים" - בזמן דליכא פסח, יש מרור. ובזמן דליכא פסח, ליכא מרור. מצה נמי, כי כתוב באותו פסוק שהקרבן הא כתיב "על מצות ומרורים"!
	3. יישוב התמיהה (2).
יש פסוק נוסף לגבי אכילת מצה.	מצה מיהדר קרא: "בערב תאכלו מצות".
	4. שיטת רב אחא בר יעקב.
לדעת רב אחא בר יעקב, מרור ומצה - שניהם מדרבנן.	ורבי אחא בר יעקב אמר: אחד זה ואחד זה דרבנן.
	5. תמיהה על דעת רב אחא (4).
	6. תירוץ ל- 5.
לטמא ולמי שהיה בדרך רחוקה - בזמן שבית המקדש היה קיים - שלא יכלו להקריב קרבן פסח. הפסוק מלמד שהם חייבים במצה ומרור.	ההוא מיבעי ליה לטמא, ושהיה בדרך רחוקה, דסלקא דעתא אמינא, כיון דפסח לא אכלי, מצה ומרור נמי לא ניכול, קא משמע לן.
	7. תשובת רבא (1) לרב אחא (6).
הפסוק "בערב תאכלו מצות" מתייחס לכל אדם, כי אין צורך בפסוק כדי ללמוד שטמא שאינו אוכל קרבן, אוכל מצה.	ורבא אמר לך, טמא ושהיה בדרך רחוקה לא צריך קרא, דלא גרעי מערל ובן נכר. דתניא: "כל ערל לא יאכל בו" - בו אינו אוכל, אבל אוכל במצה ומרור.
	8. רב אחא (4) ואידך,

על דברי רבא (7). **כתיב בהאי וכתיב בהאי וצריכי.**
 וצריכי - אם היה כתוב רק "בערב תאכלו מצות", היינו מפרשים את הפסוק על ערל ועל בן נכר שאין להם תשלומים בפסח שני; ואילו טמא ושהיה בדרך רחוקה, שיקריבו בפסח שני, לא נחייבם לאכול מצה.

9. ראייה לרבא (1) תניא כוותיה דרבא: "ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לה' אלקיך", מה שביעי רשות -

שביעי רשות - כתוב "וביום השביעי עצרת" ולא כתוב "תאכל מצות", הרי שהוציאו מהכלל. בששת ימי החג האחרונים אין חובה לאכול מצות.

אף ששת ימים רשות.

דבר שהיה בכלל - היום השביעי יצא מכלל הימים, כי לא כתוב בו "תאכל מצות". יום זה מלמד על כל הימים, שאכילת מצה בהן היא רשות.

מאי טעמא?
 הוי דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא.

הדרשה מלמדת שבכל הימים אין חובת מצה. ומניין שבלילה ראשון חובה? הפסוק מחייב מצה ומרור בזמן אכילת הקרבן.

יכול אף לילה הראשון רשות?

תלמוד לומר "על מצות ומרורים יאכלוהו". אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים; בזמן שאין בית המקדש קיים מניין?
 תלמוד לומר "בערב תאכלו מצות", הכתוב קבעו חובה.

להלכה נפסקה ההלכה כדעת רבא:

רמב"ם, חמץ ומצה ו, א:

מצוות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמישה עשר, שנאמר "בערב תאכלו מצות", בכל מקום ובכל זמן. ולא תלה אכילה זו בקרבן הפסח אלא זו מצווה בפני עצמה, ומצוותה כל הלילה.

אבל בשאר ימי הרגל, אכילת מצה היא רשות: רצה - אוכל מצה, רצה - אוכל אורז או דוחן או קליות או פירות. אבל בליל חמישה עשר בלבד - חובה, ומשאכל כזית יצא ידי חובתו.

בספר "מעשה רב" (אות קפה) מסופר על הגאון מווילנא, ש"היה מחבב מאוד מצוות אכילת מצה כל שבעה, וביום טוב אחרון היה אוכל סעודה שלישית, אף על פי שלא היה אוכל שלוש סעודות בשאר ימים טובים, מפני חביבת מצוות אכילת מצה שזמנו הולך לו... והיה נמנע לאכול לאחר

פסח מצה, שיוצאין בה ידי חובתו בפסח, וכל זה להיכירא לעשיית המצווה, שאין עושין אותה להנאה אלא מפני גזירת הבורא יתעלה שמו".

לישה ואפייה

פסחים מח, ע"ב

1. דעת רבן גמליאל: רבן גמליאל אומר: שלוש נשים לשות כאחת ואופות בתנור אחד זו אחר זו. ושות כאחת - כל אחת מלוא התנור, ואין כאן חימוץ אף על פי שהשלישית ממתינה עד שיאפו השתיים.
 2. דעת חכמים: וחכמים אומרים: שלוש נשים עוסקות בבצק כאחת: אחת לשה ואחת עורכת ואחת אופה. וחכמים - אין להקל כל כך שיהיו לשות כאחת, אלא שלוש נשים עוסקות כל אחת בבצק שלה. אחת לשה - האחרונה לשה, חברתה האמצעית עורכת, והראשונה - זו שלשה תחילה - אופה.
 3. דעת רבי עקיבא: רבי עקיבא אומר: לא כל הנשים ולא כל העצים ולא כל התנורים שוין. זה הכלל: תפח, תלטוש בצונן. יש נשים איטיות בעבודתן ויש עצים שאינם בוערים טוב, ויש תנור שאינו מתחמם מהר. זה הכלל: ראתה שהבצק עומד לתפוח, תשטוף ידיה במים צוננים ותערוך את הבצק בידיים קרות.
 4. ביאור דעת חכמים: תנו רבנן: "לשה" - היא מקטפת וחבירתה לשה תחתיה. "מקטפת" - היא אופה וחבירתה מקטפת תחתיה, והשלישית לשה. "אופה" - היא לשה וחבירתה אופה תחתיה והשלישית מקטפת. וחזרת חלילה. כל זמן שעוסקות בבצק אינו בא לידי חימוץ. (2)
 5. פירוט דברי רבי עקיבא (3). תניא, אמר רבי עקיבא: דנתי לפני רבן גמליאל: ילמדנו רבנו, בנשים זריזות או בנשים שאין זריזות? בעצים לחים או בעצים יבשים? בתנור חם או בתנור צונן? אמר לי,
- באפייה יש שלושה חלקים: לישה, קיטוף = עריכה ומתן צורה לבצק, ואפייה - הכנסת הלחם לתנור. כדי שלא להשאיר את הבצק בלא טיפול, מחשש שיתפח, עובדות שלוש הנשים במחזוריות: האחת לשה חברתה שסיימה ללוש מקטפת, והשלישית שסיימה לקטף - אופה, ובסיום האפייה היא חוזרת ללוש. בדרך זו הן מתעסקות בבצק כל הזמן ולכן הוא אינו מחמיץ.

אין לך אלא מה ששנו חכמים:
זה הכלל: תפח, תלטוש בצונן.

תפח הבצק, תשטוף ידיה במים קרים
ותערוך את הבצק כך שיתקרר ולא
יחמיץ.

מים שלנו

פסחים מב, ע"א

אמר רב יהודה:

אשה לא תלוש אלא במים שלנו.

דרשה רב מתנה בפפוניא,

למחר אייתי כולי עלמא חצבייהו,
ואתו לגביה, ואמרו ליה: הב לן מיא.

אמר להו: אנא במיא דביתו אמרי.

דרש רבא: אשה לא תלוש בחמה,
ולא בחמי חמה,

ולא במים הגרופים מן המולייר,

ולא תגביה ידה מן התנור

עד שתגמור את כל הפת.

וצריך שני כלים, אחד שמקטפת בו
ואחד שמצננת בו את ידיה.

איבעיא להו:

עברה ולשה מהו?

מר זוטרא אמר: מותר.

רב אשי אמר: אסור.

רש"י: שלנו בלילה, מפני שבימי ניסן המעיינות
חמים. שעדיין ימות הגשמים הן...
הלכך מלינן בלילה ומצטננין.

רב מתנא דרש בעיר פפוניא את דרשת רב יהודה.

למחרת הביאו כל בני העיר כלים,

באו אליו ואמרו לו: תן לנו מים. (הם הבינו

"מים שלנו" - של בית רב מתנה).

דביתו = לנו, עבר עליהם לילה. רב מתנא אמר

להם: "אני במים שלנו בלילה אמרתי".

אישה לא תלוש בשמש - כי השמש מחממת את

המים, ולא במים שהתחממו בחמה, ובוודאי שלא

במים שהתחממו באש,

ולא במים שנשאבו ממיחם שיש בו גחלים.

אין להפסיק לעסוק באפיה ואין להשאיר את הבצק

לתפוח עד שתסיים את כל האפייה.

"מקטפת" - מרטיבה את הבצק במים.

כלי שני לקרר את הידים, כי הראשון התחמם

מידה ומהבצק.

נשאלה שאלה על עניין הלישה במים קרים:

אם לשה במים חמים, האם המאפה כשר לפסח?

שולחן ערוך אורח חיים, סימן תנה

א. אין לשים אלא במים שלנו, בין שהם מי בורות ומעיינות ובין שהם מי נהרות. ושואבים אותם מבעוד יום (רמ"א: סמוך לבין השמשות) או בין השמשות. ואין לשים בהם עד שיעבור הלילה כולו. ויכולים לשאוב יום אחד לימים הרבה...

אין ללוש במים חמים, אפילו לא נתחממו אלא בחמה, ולא במים הגרופים מדוד גדול שנחשתו עבה ותלוי על מקום האש, ומים שבתוכו פושרים אפילו כשאין האש תחתיו. ואם עבר ולש, בין באלו בין במים שלא לנו, אסור.

ויש חולקים ומתירים ב'לש במים שלא לנו'. ויש אומרים דבשוגג מותר. ובשעת הדחק יש לסמוך עליהם.
רמ"א: אפילו בלא דחק, יש להתיר אם עבר בשוגג ולש במים שלא לנו.

שולחן ערוך אורח חיים, סימן תנט

ב. לא יניחו העיסה בלא עסק, ואפילו רגע אחד. וכל זמן שמתעסקים בו, אפילו כל היום, אינו מחמיץ. ואם הניחו בלא עסק שיעור מיל - הוי חמץ, ושיעור מיל הוי רביעית שעה וחלק מעשרים מן השעה.
(רבע שעה = 15 דקות, 1/20 של שעה = 3 דקות. בסך הכול - 18 דקות).

רמ"א: ויש להחמיר למהר בעניין עשיית המצות, כי יש לחוש שהשהיות יצטרפו לשיעור מיל או שיהיה במקום חם שממהר להחמיץ.

ג. אם האשה הלשה היא מקטפת במים, לא תקטף באותם מים שמצננת בהם ידיה, מפני שהם מתחממים ומחמיצים את העיסה, אלא יהא לה כלי אחד מלא מים שתקטף בו.

חג הפסח

מצוות רבות בתורה הן "זכר ליציאת מצרים". המצוות המרובות של חג הפסח - אכילת מצה ואיסור חמץ, ליל הסדר וסיפור יציאת מצרים - הן מצוות זיכרון, זכר ליציאת מצרים. בעל ספר החינוך עוסק בשאלה, מדוע יש צורך במצוות כה רבות כדי להזכיר לנו עובדה היסטורית אחת? מדוע לא די במעשה סמלי אחד, במצווה אחת, שתזכיר לנו את יציאת מצרים? בעל החינוך מפתח בדברים הבאים את העיקרון החשוב "כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות" - אדם הופך להיות מה שהוא עושה; מעשים טיובים הופכים את האדם לאדם טוב.

ספר החינוך, מצווה טז

שלא לשבור עצם מכל עצמות הפסח, שנאמר 'ועצם לא תשברו בו' (שמות יב, מו).

משורשי המצווה

לזכור נסי מצרים, כמו שכתבנו במצוות אחרות, וגם זה גזע מן השורש הנזכר, שאין כבוד לבני מלכים ויועצי ארץ לגרור העצמות ולשברם ככלבים; לא יאות לעשות ככה כי אם לעניי העם הרעבים. ועל כן, בתחילת בואנו להיות סגולת העמים, ממלכת כוהנים וגוי קדוש, ובכל שנה ושנה באותו הזמן, ראוי לנו לעשות מעשים המראים בנו המעלה הגדולה שעלינו לה באותה שעה. ומתוך המעשה והדמיון שאנחנו עושים, נקבע בנפשותינו הדבר לעולם.

ואל תחשוב בני לתפוש על דברי ולומר, ולמה יצווה אותנו השם יתברך לעשות כל אלה לזיכרון אותו הנס, והלא בזיכרון אחד יעלה הדבר במחשבתנו ולא יישכח מפי זרענו? דע כי לא מחכמה תתפשני על זה, ומחשבת הנוער ישיאך לדבר כן. ועתה בני, אם בינה - שמעה זאת והטה אוזןך ושמע, אלמדך להועיל בתורה ובמצוות: דע, כי האדם נפעל כפי פעולותיו, ולבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עוסק בהם, אם טוב ואם רע.

ואפילו רשע גמור בלבבו וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, אם יערה רוחו וישים השתדלותו ועסקו בהתמדה בתורה ובמצוות, ואפילו שלא לשם שמים, מיד ינטה אל הטוב, ומתוך שלא לשמה בא לשמה, ובכוח מעשיו ימית היצר הרע, כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות.

ואפילו אם יהיה אדם צדיק גמור ולבבו ישר ותמים, חפץ בתורה ובמצוות, אם יעסוק תמיד בדברים של דופי - דרך משל, שהכריחו המלך ומינהו באומנות רעה, באמת אם כל עסקו תמיד כל היום באותה אומנות - ישוב בזמן מן הזמנים מצדקת לבו להיות רשע גמור. כי ידוע הדבר ואמת, שכל אדם נפעל כפי פעולותיו, כמו שאמרנו. ועל כן אמרו חכמים זיכרוןם לברכה (מכות כג, ע"ב), רצה המקום לזכות את ישראל לפיכך

הרבה להם תורה ומצוות, כדי להתפיס בהן כל מחשבותינו ולהיות בהן כל עסקינו, להיטיב לנו באחריתנו. כי מתוך הפעולות הטובות אנחנו נפעלים להיות טובים וזוכים לחיי עד. ורמזו זיכרוןם לברכה על זה באומרם (מנחות מג, ע"א): כול מי שיש לו מזוזה בפתחו וציצית בבגדו ותפילין בראשו - מובטח לו שלא יחטא, לפי שאלו מצוות תמידיות, ונפעל בהן תמיד.

לכן, אתה ראה גם ראה מה מלאכתך ועסקך, כי אחריהם תימשך ואתה לא תמשכם. ואל יבטיחך יצרך לומר: "אחרי היות לבי שלם ותמים באמונת אלהים, מה הפסד יש כי אתענג לפעמים בתענוגי אנשים, לשבת בשווקים וברחובות, להתלוצץ עם הלצים ולדבר צחות, וכיוצא באלו הדברים שאין מביאים עליהם אשמות וחטאות, הלא גם לי לבב כמו להם, קוטני עבה ממותניהם, ומדוע ימשכוני הם אחריהם?" אל בני! הישמר מפניהם פן תילכד ברשתם! רבים שתו מתוך כוס תרעלתם - ואתה את נפשך תציל.

אחר דעתך זה, אל יקשה עליך מעתה ריבוי המצוות בעניין זכירת נסי מצרים, שהם עמוד גדול בתורתנו. כי ברבות עסקינו בהם נתפעל אל הדבר, כמו שאמרנו.

ספר החינוך כא: מצוות סיפור יציאת מצרים

מצווה לספר בעניין יציאת מצרים בליל חמישה עשר בניסן, כל אחד כפי צחות לשונו, ולהלל ולשבח את השם ית' על כל הנסים שעשה לנו שם, שנאמר (שמות יג, ח): 'והגדת לבנך וגו'. וכבר פירשו חכמים (מכילתא), שמצוות הגדה היא בליל חמישה עשר בניסן בשעת אכילת מצה. ומה שאמר הכתוב 'לבנך' - לאו דווקא בנו אלא אפילו עם כל בריה.

ועניין המצווה, שיזכור הנסים והעניינים שאירעו לאבותינו ביציאת מצרים, ואיך לקח האל יתברך נקמתנו מהם. ואפילו בינו לבין עצמו, אם אין שם אחרים, חייב להוציא הדברים מפיו כדי שיתעורר לבו בדבר, כי בדיבור יתעורר הלב.

משורשי מצווה זו, מה שכתוב בקרבן הפסח. ואין מן התימה אם באו לנו מצוות רבות על זה, מצוות עשה ומצוות לא-תעשה, כי הוא יסוד גדול ועמוד חזק בתורתנו ובאמונתנו. ועל כן אנו אומרים לעולם בברכותינו ובתפילותינו "זכר ליציאת מצרים", לפי שהוא לנו אות ומופת גמור בחידוש העולם, וכי יש אלוה קדמון, חפץ ויכול, פועל כל הנמצאות הוא ובידו לשנותם כפי שיחפוץ, בכל זמן מן הזמנים, כמו שעשה במצרים, ששינה טבעי העולם בשבילנו ועשה לנו אותות מחודשים גדולים ועצומים.

הלוא זה משתק כל כופר בחידוש העולם, ומקיים האמונה בידיעת השם וכי השגחתו ויכולתו בכללים ובפרטים כולם.

ונוהגת בזכרים ובנקבות, בכל מקום ובכל זמן, והעובר עליה - ביטל "עשה".

מצוות ליל פסח

ב'הלכות חמץ ומצה' הרמב"ם מסכם את המצוות הקשורות בליל הסדר: בפרק ז - את המצווה לספר ביציאת מצרים ואת שלושת יסודות החג - פסח מצה ומרור, וכן את ארבע הכוסות שהן חובה בליל הסדר, אכילת חרוסת שהיא מדרבנן, ואכילת מרור שהיא מן התורה בצמוד לאכילת קרבן הפסח.

בפרק ח של 'הלכות חמץ ומצה' הרמב"ם מתאר את ליל הסדר, כולל הברכות הנאמרות בו והמעשים הנעשים בו. הדבר המייחד את הפרק הזה הוא התיאור של פסח בזמן בית המקדש. הרמב"ם מתאר את מהלך ליל הסדר כאשר אכלו את קרבן הפסח, ומשלב בדבריו הערות לימינו, כאשר את מקום הקרבן מסמלים מאכלים אחרים.

רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, פרק ז

מצווה לספר ביציאת מצרים

מצוות עשה של תורה לספר בנסים ובנפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמישה עשר בניסן, שנאמר "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים", כמו שנאמר "זכור את יום השבת". ומניין שבליל חמישה עשר? תלמוד לומר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמור בעבור זה" - בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, ואף אם אין לו בן. אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים, וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו - הרי זה משובח.

מצווה להודיע לבנים, ואפילו לא שאלו, שנאמר "והגדת לבנך". לפי דעתו של בן - אביו מלמדו. כיצד? אם היה קטן או טיפש - אומר לו: 'בני, כולנו היינו עבדים, כמו שפחה זו או כמו עבד זה, במצרים, ובלילה הזה פדה אותנו הקב"ה ויוציאנו לחירות'. ואם היה הבן גדול וחכם - מודיעו מה שאירע לנו במצרים ונסים שנעשו לנו ע"י משה רבנו, הכול לפי דעתו של בן.

וצריך לעשות שינוי בלילה הזה, כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?" עד ששייב להם ויאמר להם כך וכך אירע, כך וכך היה. וכיצד משנה? מחלק להם קליות ואגוזים, ועוקרים השולחן מלפניהם קודם שיאכלו, וחוטפים מצה זה מיד זה וכיוצא בדברים האלו. אין לו בן - אשתו שואלתו. אין לו אשה - שואלים זה את זה "מה נשתנה הלילה הזה", ואפילו היו כולם חכמים. היה לבדו - שואל לעצמו "מה נשתנה הלילה הזה".

וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח. כיצד? מתחיל ומספר שבתחילה - בימי תרח ומלפניו - היו אבותינו כופרים וטועים אחר ההבל, ורודפים אחר עבודת אלילים.

ומסיים בדת האמת - שקירבנו המקום לו והבדילנו מהאומות וקירבנו לייחודו. וכן מתחיל ומודיע שעבדים היינו לפרעה במצרים וכל הרעה שגמלנו, ומסיים בנסים ובנפלאות שנעשו לנו ובחירותנו. והוא שידרוש מ"ארמי אובד אבי" עד שיגמור כל הפרשה. וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו - הרי זה משובח.

פסח מצה ומרור

כל מי שלא אמר שלושה דברים אלו בליל חמישה עשר, לא יצא ידי חובתו. ואלו הם: פסח, מצה ומרור. "פסח" - על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים, שנאמר "ואמרתם זבח פסח הוא לה" וגו'. "מרור" - על שום שמיררו המצרים את חיי אבותינו במצרים. "מצה" - על שם שנגאלו. ודברים אלו כולם נקראים "הגדה".

אנו יצאנו ממצרים

בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא עצמו יצא עתה משעבוד מצרים, שנאמר "ואותנו הוציא משם" וגו'. ועל דבר זה ציווה הקב"ה בתורה, "וזכרת כי עבד היית" - כלומר: כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית.

לפיכך, כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות כשהוא מיסב דרך חירות. וכל אחד ואחד, בין אנשים בין נשים - חייב לשתות בלילה הזה ארבע כוסות של יין. אין פוחתים לו מהן, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה - לא יפחתו לו מארבע כוסות. שיעור כל כוס - רביעית.

הסיבה

אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב. אישה אינה צריכה הסיבה, ואם אישה חשובה היא - צריכה הסיבה. ובן אצל אביו והשמש בפני רבו - צריכים הסיבה. אבל תלמיד בפני רבו אינו מיסב אלא אם כן נתן לו רבו רשות. והסיבת ימין אינה הסיבה, וכן המיסב על עורפו או על פניו אין זו הסיבה. ואימתי צריכים הסיבה? בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ארבע כוסות אלו. ושאר אכילתו ושתייתו - אם היסב - הרי זה משובח, ואם לאו - אינו צריך.

ארבע כוסות

ארבע כוסות אלו צריך למזוג אותן כדי שתהיה שתייה ערבה, הכול לפי היין ולפי דעת השותה. ולא יפחת בארבעתן מרביעית יין חי. שתה ארבע כוסות אלו מין שאינו מזוג - יצא ידי ארבע כוסות ולא יצא ידי חירות. שתה ארבע כוסות מזוגות בבת אחת - ידי חירות יצא, ידי ארבע כוסות לא יצא. ואם שתה רוב מכל כוס - יצא.

כל כוס וכוס מארבע כוסות הללו מברך עליה ברכה בפני עצמה. כוס ראשונה - אומר עליה קידוש היום. כוס שנייה - קורא עליה את ההגדה. כוס שלישית - מברך

עליה ברכת המזון. כוס רביעית - גומר עליה את ההלל ומברך עליה ברכת השיר [יהללך ה' כל מעשיך]. ובין הכוסות האלו, אם רצה לשתות - שותה; בין שלישית לרביעית אינו שותה.

חרוסת ומרור

החרוסת מצווה מדברי סופרים, זכר לטיט שהיו עובדים בו במצרים. וכיצד עושים אותה? לוקחים תמרים או גרוגרות (=תאנים מיובשות) או צימוקים וכיוצא בהם, ודורסים (=מרסקים) אותם ונותנים לתוכם חומץ, ומתבלים אותם בתבלין כמו טיט בתבן, ומניחים אותה על השולחן בליל הפסח.

אכילת מרור אינה מצווה מן התורה בפני עצמה אלא היא תלויה באכילת הפסח, שמצוות עשה אחת לאכול בשר הפסח על מצה ומרורים. ומדברי סופרים לאכול המרור לבדו בליל זה אפילו אם אין שם קרבן פסח.

מרורים האמורים בתורה הם החזרת והעולשין והתמכא והחרחבינא והמרור. כל אחד מחמשת מיני ירק אלו נקרא "מרור", ואם אכל מאחד מהם או מחמישתם כזית - יצא, והוא שיהיו לחים. ויוצאים בקלח שלהם אפילו יבש. ואם שלקם או כבשם או בישלם - אין יוצאים בהם.

ליל הסדר

רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, פרק ח

קדש ורחץ, כרפס

סדר עשיית מצוות אלו בליל חמישה עשר כך הוא: בתחילה מוזגים כוס לכל אחד ואחד, ומברך "בורא פרי הגפן" ואומר עליה קידוש היום וזמן, ושותה. ואחר כך נוטל ידיו ומברך "על נטילת ידים". ומביאים שולחן ערוך, ועליו מרור וירק אחר, ומצה וחרוסת, וגופו של כבש הפסח, ובשר חגיגה של יום ארבעה עשר. ובזמן הזה מביאים על השולחן שני מיני בשר: אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה.

מתחיל ומברך 'בורא פרי האדמה' ולוקח ירק ומטבל אותו בחרוסת ואוכל כזית, הוא וכל המסובים עמו, כל אחד ואחד אין אוכל פחות מכזית.

מגיד

ואחר כך עוקרים השולחן מלפני קורא ההגדה לבדו, ומוזגים הכוס השנייה, וכאן הבן שואל. ואומר הקורא: "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת, והלילה הזה שתי פעמים; שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה, והלילה הזה כולו מצה; שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל, והלילה הזה כולו צלי; שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות,

והלילה הזה מרורים; שבכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין בין מסובין, והלילה הזה כולנו מסובין".

בזמן הזה אינו אומר 'והלילה הזה כולו צלי', שאין לנו קרבן. ומתחיל בגנות וקורא עד שגומר דרש פרשת 'ארמי אובד אבי' כולה.

ומחזיר השולחן לפניו ואומר: "פסח זה שאנו אוכלין, על שם שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים, שנאמר: ואמרתם זבח פסח הוא לה". ומגביה המרור בידו ואומר: "מרור זה שאנו אוכלין, על שם שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים, שנאמר: ומררו את חייהם". ומגביה המצה בידו ואומר, "מצה זו שאנו אוכלין על שם שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ, עד שנגלה עליהם הקדוש ברוך הוא וגאלם מיד, שנאמר: ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים" וכו'.

ובזמן הזה אומר "פסח שהיו אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים, על שם שפסח הקדוש ברוך הוא על בתי אבותינו" וכו'.

ואומר: "לפיכך אנו חייבין להודות להלל לשבח לפאר להדר לרומם לגדל ולנצח למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו, והוציאנו מעבדות לחירות מיגון לשמחה ומאפלה לאור גדול, ונאמר לפניו הללויה. הללויה הללו עבדי ה'" וגו' עד "חלמיש למעינינו מים". וחותרם "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים, והגיענו ללילה הזה לאכול בו מצה ומרורים".

ובזמן הזה מוסיף: "כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום, שמחים בבניין עירך וששים בעבודתך, ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים שיגיע דמם על קיר מזבחך לרצון, ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו, ברוך אתה ה' גאל ישראל". ומברך "בורא פרי הגפן" ושותה הכוס השנייה.

רחצה, מוציא, מצה

ואחר כך נוטל ידיו שנית, שהרי הסיח דעתו בשעת קריאת ההגדה ומברך "על נטילת ידיים" ו ולוקח שני ריקים וחולק אחד מהם, ומניח פרוס לתוך שלם ומברך "המוציא לחם מן הארץ". ומפני מה אינו מברך על שתי כיכרות כשאר ימים טובים? משום שנאמר "לחם עוני", מה דרכו של עני בפרוסה, אף כאן בפרוסה.

מרור כורך

ואחר כך כורך מצה ומרור כאחת ומטבל בחרוסת ומברך: "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על אכילת מצות ומרורים", ואוכלם.

ואם אכל מצה בפני עצמה ומרור בפני עצמו, מברך על זו בפני עצמה ועל זה בפני עצמו.

ואחר כך מברך "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על אכילת הזבח" ואוכל מבשר חגיגת ארבעה עשר תחילה, ומברך "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על אכילת הפסח" ואוכל מגופו של פסח. ולא ברכת הפסח פוטרת של זבח, ולא של זבח פוטרת של פסח.

בזמן הזה, שאין שם קרבן, אחר שמברך "המוציא לחם" חוזר ומברך "על אכילת מצה", ומטבל מצה בחרוסת ואוכל. וחוזר ומברך "על אכילת מרור" ומטבל מרור בחרוסת ואוכל. ולא ישהה אותו בחרוסת שמא יבטל טעמו, וזו מצווה מדברי סופרים. וחוזר וכורך מצה ומרור ומטבל בחרוסת ואוכלם בלא ברכה, זכר למקדש.

שולחן עורך, צפון

אחר כך נמשך בסעודה ואוכל כל מה שהוא רוצה לאכול, ושותה כל מה שהוא רוצה לשתות. ובאחרונה אוכל מבשר הפסח אפילו כזית ואינו טועם אחריו כלל.

ובזמן הזה אוכל כזית מצה ואינו טועם אחריה כלום, כדי שיהיה הפסק סעודתו וטעם בשר הפסח או המצה בפיו, שאכילתם היא המצווה.

ברך, הלל, נרצה

ואחר כך נוטל ידיו ומברך ברכת המזון על כוס שלישית ושותה. ואחר כך מוזג כוס רביעית, וגומר עליה את ההלל. ואומר עליה ברכת השיר, והיא "יהללוך ה' כל מעשיך" וכו', ומברך "בורא פרי הגפן", ואינו טועם אחר כך כלום כל הלילה, חוץ מן המים.

ויש לו למזוג כוס חמישית ולומר עליה הלל הגדול, מ"הודו לה' כי טוב" עד "על נהרות בבל". וכוס זו אינה חובה כמו ארבע כוסות. ויש לו לגמור את ההלל בכל מקום שירצה אף על פי שאינו מקום סעודה.

קרבן פסח בימי בית שני (מסיפורו של הקונסול הרומי מרקוס)

כשמגיע ראש החודש הנקרא אצלם ניסון, יוצאים רצים ושלוחים במאמר המלך והשופטים לכל סביבות ירושלים, וכל מי שיש לו מקנה צאן וקצת בקר ימהר להביא המקנה כדי שימצאו עולי רגלים די זבחיהם וגם למאכלם. כי העם רב מאוד, וכל מי שלא היה בא לזמן הקצוב, היו מחרימים כל ממונו לקודשי הבית, ואז היו כל אנשי מקנה ממהרים ובאים. ובנחל סמוך לירושלים היו מעבירים המקנה בנחל כדי שירחץ ויינקה מכל לכלוך, ובהגיעם להרים אשר סביב לירושלים היו רבים כל כך עד שלא נראה דשא כי כולו הפך לבן מלובן הצמר.

ובהגיע יום העשור, כי בארבעה עשר בחודש היו עושים אותו קרבן, היו יוצאים כולם לקנות את הזבח הנקרא אצלם "פסח". ומתקנת היהודים, שכשיוצאים לעבודה זו לא יאמר שום אדם לחברו "גש הלאה" או "הניחני ואעבור", ואפילו היה האחרון שלמה או דוד מלכם. ושאלתי את הכוהנים, והשיבו כי הדבר הוא להראות שאין גבהות לפני המקום בזמן הכנת עבודתו, וכל שכן בעבודתו ממש, ובאותן השעות כולם שווים לטובה.

ובהגיע יום י"ד בחודש היו עולים במגדל גבוה שבמקדש, ושלוש חצוצרות של כסף בידם, ותוקעים. אחר התקיעה מכריזים ואומרים: 'עם ה' שמעו! הגיע זמן שחיתת הפסח לשם מי ששכן שמו בבית הגדול והקדוש הזה!' וכאשר שמעו העם הקריאה היו לובשים בגדי מועד, כי מחצי היום ולמטה היה יום טוב לכל היהודים, לפי שהוא זמן הקרבן.

ובפתח העזרה הגדולה היו עומדים שנים עשר לוויים מבחוץ, לישיב ולהתרות בבאים שלא יזיקו זה לזה לרוב המהירות והפחז ושלא ייכנסו בערבוביה ויבואו למחלוקת. וכבר אירע בפסח אחד שמעכו שם זקן אחד עם קרבנו מרוב הלחץ. והעומדים בפנים היו שם ליישב היוצאים שלא ידחקו זה לזה. וכן היו הם נועלים שערי העזרה כאשר ראו שנכנסו אנשים שיש בהם די בפעם אחת.

ובהגיע אל מקום השחיטה, שורות של כוהנים היו וכפות של כסף וכפות של זהב בידם; ושורה שהתחלתה של כסף - כולה של כסף, ושל זהב - כולה של זהב, וכל זה להידור ולתפארת. וכל אחד מן הכוהנים שבראש השורה מקבל כף אחת מדם השחיטה ונותנה לחברו, וחברו לחברו, עד מקום המזבח. והכוהן שבראש השורה בצד המזבח מקבל כף אחת מדם השחיטה וזורק את הדם על קיר המזבח, ומחזיר את הכף כשהיא ריקה ונותנה לחברו, וחברו לחברו, עד סוף, באופן שכל כוהן וכוהן היה מקבל כף אחת מלאה והחזיר כף אחרת ריקנית. ולא היה זה להם לעיכוב, כי היו כל כך זריזים בעבודה זו, עד שהיו הכפות נראות רצות ובאות כחצים ביד גיבור. ושלושים יום מקודם הפסח היו מרגילים הכוהנים עצמם בעבודה זו.

ושם שני עמודים גדולים וגבוהים, ועליהם שני כוהנים בחצוצרות של כסף בידיהם, ותוקעים בהתחלת קרבן כל כת וכת, כדי להשמיע לכוהנים העומדים על דוכנם שיאמרו ההלל בקול רינה ותודה. והתנורים שהיו צולים בהם הקרבן היו על פתחיהם, ואמרו כי הוא לפרסם האמונה ולשמחת החג. ואחר הצליה אוכלים בקול הלל ורינה ונשמע קולם למרחוק. ואין שער משערי ירושלים שינעול דלת בלילי הפסח מפני כבוד העוברים והשבים כי רבו. (שבט יהודה, לרבי שלמה אבן וירגה).

הלכות חג הפסח - ספר התודעה

ביעור חמץ

תחילתו של זמן ביעור החמץ - שלושים יום קודם הפסח. סוף זמן הביעור - לחמץ שלא ביער בזמנו - אין לו שיעור אלא כל זמן שרואהו מבערו; ואולם עיקר זמן הביעור, זה שקבעוהו חכמים לכל אדם כדי שתיעשה המצווה מן המובחר - אור לארבעה עשר בניסן. היינו, חצי שעה לפני צאת הכוכבים של הלילה שאחר

יום שלושה עשר הרי הוא אסור בשום מלאכה ובשום עסק, ואינו רשאי אפילו לעסוק בתורה בהגיע זמן הבדיקה, עד שיבדוק את חמצו שבביתו כדי לבערו.

בדיקה וביטול

מצוות עשה מן התורה להשבית החמץ קודם זמן איסור אכילתו, שנאמר: 'ביום הראשון תשביתו שאור מבתים', ומפי השמועה למדו ש'ראשון' זה הוא יום ארבעה עשר (ונקרא ראשון לשבעת ימי הפסח, כלומר קודם להם). ראייה לדבר זה, מה שכתוב בתורה: 'לא תשחט על חמץ דם זבחי', כלומר לא תשחט הפסח ועדיין החמץ קיים; ושחיטת הפסח הוא יום ארבעה עשר אחר חצות.

ומה היא השבתה זו האמורה בתורה? שיבטל החמץ בלבו ויחשוב אותו כעפר, וישים בלבו שאין ברשותו חמץ כלל, ושכל חמץ שברשותו הרי הוא כעפר וכדבר שאין בו צורך כלל.

ומדברי סופרים - לחפש אחר החמץ במחבואות ובחורים ולבדוק ולהוציאו מכל גבולו. וכן מדברי סופרים שבדקים ומשביתים החמץ בלילה מתחילת ליל ארבעה עשר, לאור הנר; מפני שבלילה כל העם מצויים בבתיים ואור הנר יפה לבדיקה. ואין קובעים מדרש בסוף יום שלשה עשר, וכן החכם לא יתחיל ללמוד בעת זו, שמא יימשך ויימנע מבדיקת חמץ בתחילת זמנה.

הרי שאמרנו, שהאדם המבטל בלבו את החמץ שברשותו וחושב עליו כעפר, שהוא הפקר, כבר קיים מצוות 'תשביתו', ושוב אינו עובר עליו ב'בל יראה' וב'בל ימצא', אפילו אם החמץ עדיין ברשותו, לפי שלא אסרה תורה להיראות ולהימצא אלא בחמץ שבבעלותו. וכמו שדרשו חכמים: 'לא יראה לך - שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה'. אם כן למה הצריכו לבדוק אחרי החמץ ולחפש אחריו בחורים ובסדקים?

שני טעמים לדבר: האחד - לפי שהביטול וההפקר תלוי במחשבתו של אדם, שיפקירנו בלב שלם ויוציאנו מלבו לגמרי; ולפי שאין דעת כל בני אדם שווה, ואפשר מי שיקל בדבר ולא יפקירנו בלב שלם ולא יוציאנו מלבו לגמרי, לפיכך גזרו שאין ביטול והפקר מועיל כלום עד שיוציא את החמץ מכל גבולו. והשני - לפי שהאדם רגיל בכל השנה בחמץ, ומחמת רגילותו קרוב הוא לשכוח את איסורו ויאכל ממנו אם יהיה מונח בגבולו בפסח, לפיכך הצריכו לחפש אחריו ולבדוק ולהוציאו מכל גבולו קודם שיגיע זמן איסור אכילתו.

ואף על פי שחייבו חכמים לבדוק אחרי החמץ ולהוציאו לגמרי מביתו ומרשותו, לא פטרוהו חכמים מן הביטול, וחייב גם לבטל אחרי הבדיקה - שמא לא בדק יפה ונשארה בביתו גלוסקא (עוגה, כיכר) יפה של חמץ ויוכל להיכשל בה בפסח. או שמא ישאיר חתיכת חמץ לאיזה צורך ואחר כך ישכח ולא יבערנו, וחוששים שמא ימצאה בשבת של פסח ולא יוכל לשורפה, ואפילו ימצאה בחול המועד -

שמא ישהה מעט קודם שיתעסק בביעורה, ונמצא עובר בשהייה זו על "בל ייראה" ו"בל יימצא".

זמני הבדיקה

כבר נאמר, שתקנת חכמים היא שקבעו את הבדיקה באור לארבעה עשר, לפי שבערב הכול מצויים בבתיהם, ולפי שצריך לבדוק בחורים ובסדקים אם יש לחוש שהכניסו שם חמץ, ואי אפשר לבדוק בחורים ובסדקים לאור היום אלא לאור הנר. וכיוון שצריך לנר - קבעו בדיקה בלילה, שאין הנר מאיר ומבהיק יפה ביום כי אם בלילה. לפיכך איחרו את שעת הבדיקה עד זמן הבהקת הנר, שהוא צאת הכוכבים, ולא אמרו כאן 'זריזין מקדימין למצוות', ויבדוק משעת שקיעת החמה.

מכל מקום, צריך להזדרז ולבדוק תיכף עם צאת הכוכבים, שיש עדיין קצת מאור היום, ולא לדחות את הבדיקה לאחר זמן.

נר הבדיקה

אין בודקים לאור אבוקה אלא לאורו של נר קטן יחיד. לפי שאבוקה אינו יכול להכניסה לחורים ולסדקים, וגם הוא מתיירא שלא ישרוף בו הבית ויהא טרוד ביראה זו ולא יבדוק יפה. בדק לאור האבוקה - יחזור ויבדוק לאור הנר בלי ברכה.

ברכת הבדיקה

קודם שיתחיל לבדוק מברך, כדרך שהוא מברך על כל המצוות. ויש שמדקדקים ליטול ידים קודם הברכה. שכח והתחיל לבדוק בלי ברכה - יברך כל זמן שלא סיים בדיקתו.

ומה הוא מברך? "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על ביעור חמץ".

ואף על פי שבשעה זו עדיין אינו מבער את כל חמצו שברשותו, שהרי משאיר הוא עדיין לאכילתו למחר בבוקר, וגם את זה שהוא מוצא בבדיקה הוא מצניע לשורפו למחרת, מכל מקום נחשבת בדיקה זו כתחילת הביעור, שכן מיד לאחר הבדיקה הוא מבטל ומפקיר את כל החמץ הבלתי-ידוע לו שנשאר ברשותו - הרי ביטול זה נקרא ביעור ולפיכך הוא מברך 'על ביעור חמץ'. וברכה זו פוטרת גם את הביעור שלמחרת, כשהוא שורף את החמץ וחוזר ומבטל את כל החמץ שנשאר אצלו.

סדר הבדיקה

קודם הבדיקה מכבדים ומנקים היטב את כל המקומות הטעונים בדיקה. ואף על פי שיודע שכבר אין שם חמץ, חייב לבדוק.

היכן הוא בודק? בכל מקום שיש לחשוש שהכניסו לשם חמץ, אפילו באותם החדרים שאינו משתמש בהם בחמץ, לפי שאפשר שהכניס שם חמץ באקראי. לפיכך, כל חדרי הבית והעליות צריכים בדיקה, שפעמים אדם נכנס לשם ופתו בידו.

בתי כנסיות ובתי מדרשות צריכים בדיקה, ושמש בית הכנסת או בית המדרש בודק ומברך על הבדיקה אבל אינו צריך לבטל אחר הבדיקה, לפי שאינו יכול לבטל ולהפקיר חמץ שאינו שלו.

ייזהר כל אדם לבדוק ולנער את הכיסים של הבגדים שלו ושל התינוקות, לפי שלפעמים מכניסים לתוכם חמץ. אך בדיקה זו ראוי לעשותה ביום ארבעה עשר בשעת הביעור ולא בליל י"ד, שמא יחזור וייתן חמץ לכיסים אחרי הבדיקה בלילה. ויש אומרים שבדק את כיסי בגדיו בשעת הבדיקה, ובגדים ששמשמש בהם אחרי כן חוזר ובדקם גם למחר בשעת הביעור.

הבדיקה עצמה היא המצווה, ולא מציאת חמץ. ולכן, אם בדק ולא מצא שום חמץ - קיים מצוות בדיקה. אף על פי כן כבר נהגו שמניחים פתיתי חמץ במקומות מסוימים, והבודק אוספם. ויש להיזהר שהפתיתים יהיו חמץ קשה שאינו מתפורר, ושיושם במקומות שמורים - מפני תינוקות שאינם יודעים להיזהר או שמא יגררוהו שרצים. וישימו את הפתיתים במספר כדי שידע הבודק אם אסף את כולם. ולפי דעת האר"י ז"ל, יש לשים עשרה פתיתים.

המנהג, שלוקחים לבדיקה נוצות או סכין, שיכול להכניסן לחורים ולסדקים ולנקות שם היטב.

סדר הבדיקה - מקורות

קודם הבדיקה מכבדים... - מרדכי פ"ק דפסחים ס"י תקלה בשם הירושלמי; תרומת הדשן קלג; רמ"א תלג, יא ומשנ"ב שם. היכן הוא בודק - טושו"ע תלג, ג-ה ואחרונים - מובאים במשנ"ב שם (והכול לפי המקום והזמן - מחז"ב). רפת ולול - טושו"ע שם ו, מג"א ושו"ע הגר"ז ומשנ"ב שם. בתי כנסת ובתי מדרש - ירושלמי פסחים א; טושו"ע שם י פרי"ח והגר"ז שם. חמץ שנפלה עליו מפולת - משנה וגמרא פסחים לא, ע"ב, טושו"ע תלג, ח. תחת המיטות - כל בו. מובא באחרונים תלג, ו. ייחד מקום לחמץ הנמכר אי"צ לבדוק שם - ע"י משנ"ב סוף סימן תלו (וכתב שהמוכר ביי"ג עדיף טפ"י). כיסים - רמ"א סוף תלג, חק יעקב והגר"ז ומשנ"ב שם. הנחת פתיתים - ארחות חיים ועוד; רמ"א תלב, ב; הגר"א והגר"ז באה"ט ומשנ"ב שם. מנהג הארי ז"ל - פע"ח כא, ה; שלי"ה (וע' מור וקציעה). נוצות וסכין - מג"א תלג סק"א ועוד; בא"ח א, צו.

אחרי הבדיקה

אחרי הבדיקה מיד יבטל כל החמץ הבלתי-ידוע לו שנשאר ברשותו. וכה יאמר: "כל חמירא וחמיעא דאיכא ברשותי דלא חמיתיה ודלא ביערתיה ודלא ידענא ליה, ליבטל ולהווי הפקר כעפרא דארעא". ומי שאינו יודע פירוש המילים הארמיות יאמר זאת בלשון שהוא מבין, כגון בלשון הקודש: "כל חמץ ושאר שיש ברשותי, שלא ראיתיו ולא ביערתיו ולא ידעתי, ייבטל ויהיה הפקר כעפר הארץ". ויש נוהגים לומר נוסח הביטול שלוש פעמים.

את החמץ שהוא מצא בבדיקה, וכן החמץ שהשאיר למאכלו עד למחר בבוקר, יצניע במקום שמור שלא ימצאוהו התינוקות שבבית ולא שרץ או בעל חיים אחר שמא נמצא בבית, ושורפו למחרת בבוקר עד סוף שעה חמישית של היום.

שעה חמישית זו שאמרנו, אינה זו שנקראת שעה חמישית לפי השעון המקובל בידינו היום, אלא מחשבים את היום שתיים-עשרה שעות (אפילו יש בו יותר), והשעה היא החלק השניים-עשר מאורך היום. לכן אפשר שהשעה תהיה קצרה משישים דקות, אם יום ארבעה עשר בניסן באותה שנה קצר משתיים-עשרה שעות שלמות. ואין יודע לכוון את סוף זמן שרפת החמץ אלא מי שיודע שעת תחילת היום ושעת סופו. לפיכך, ראוי תמיד לעיין בלוח של אותה השנה שצוין בו הזמן האחרון לשרפת החמץ, כדי שלא יבוא לידי איסור.

אף על פי שביטל את החמץ לאחר הבדיקה, חוזר הוא ומבטלו למחרת בשעת שרפת החמץ, היינו בסוף שעה חמישית של היום, לפי שהביטול של שעת הבדיקה היה רק על החמץ הבלתי-ידוע לו ולא על זה שהשאיר למאכלו. ולפי שיש לחשוש פן ואולי התגלגל מחמץ זה שהשאיר למאכלו ונפל במקום המוצנע ויתגלה בפסח, ויעבור עליו ב"בל יראה" וב"בל ימצא", לכך תיקנו שיחזור ויבטלו.

בביטול השני הוא אומר כנוסח שאמר בלילה, רק מוסיף 'דחזיתיה ודלא חזיתיה דביערתייה ודלא ביערתיה' (שראיתיו ושלא ראיתיו, שביערתיו ושלא ביערתיו), לפי שעכשיו הוא מבטל כל החמץ שיש לו. שורף את החמץ ואחר כך מבטלו, כדי לקיים מצוות שרפה בחמץ שלו.

מכירת חמץ

מי שיש לו חמץ הרבה וחס עליו מלבערו מפני ההפסד המרובה, מותר לו למכור את חמצו לנוכרי. וכותב עמו שטר מכירה, ומשאיר את החמץ בביתו ואינו עובר על החמץ הזה ב"בל יראה" וב"בל ימצא", כיוון שהחמץ אינו שלו אלא של הנוכרי. אבל חייב לייחד לחמץ הזה מקום ומשכירו לנוכרי, שיהא גם המקום של הנוכרי עד אשר יוציא את חמצו מביתו לאחר הפסח. ואותו מקום צריך שיהא צנוע ומגודר, כדי שלא יבוא הוא או אחד מאנשי ביתו לגשת לשם בפסח ולהוציא משם דבר של חמץ מתוך הרגל ושכחה. וצריך לתת לנוכרי אפשרות להגיע לחמץ, כגון מסירת מפתח של החדר וכדומה.

עושים מכירת חמץ לנוכרי גם על ידי שליח. לפיכך נוהגים בדורותינו שכל אחד מוכר את חמצו על ידי בית דין, וכל מי שיש לו חמץ למכור בא לבית דין או לרב, ומקנה לו את חמצו עם מקומו, על מנת שבית דין או הרב ימכור את הכול לנוכרי בתנאים שיהיו נראים לעיניו. והכול שריר וקיים מדין מיקח וממכר.

אין צריך למכור אלא חמץ שהוא בעין, אבל חמץ המובלע בכלים - אין צריך, אלא רוחצם היטב ונותנם במקום מוצנע, ודיו בכך.

החמץ ואיסוריו

איזהו חמץ? הלש קמח מחמשת מיני הדגן במים והשהה את הבצק קודם אפייתו כדי שיעור חימוץ, הרי זה חמץ מן התורה. ואלה הם חמישה מיני הדגן שחמצם אסור: חיטה, כוסמת, שעורה, שיבולת שועל, ושיפון (שניים הראשונים הם מיני חיטה, ושלושה האחרונים הם מיני שעורה).

וזמן שהיית הבצק כדי חימוצו, שיערו חכמים - שמונה-עשרה דקות בבצק רגיל הנלוש בלישה רגילה. ואם עברו שמונה-עשרה דקות משעת נתינת המים בקמח ולא עשה בו כלום, הרי הבצק נעשה חמץ ודאי. וזמן הלישה והעריכה ושאר עשיותיו בבצק אינו ממניין שמונה-עשרה הדקות. ואולם לאחר שהבצק התחמם על ידי העסק מקפידים שלא להשאירו אפילו זמן מועט, ואפילו כשלא התחמם נזהרים לכתחילה שלא להשהות הבצק ללא עיסוק בו.

מצה שמורה ומצה פשוטה

כל מצה הנאכלת בפסח צריכה שתהא משומרת מן החימוץ ומכל דבר שאפשר שיביא לידי חימוץ. מצה שאינה משומרת מן החימוץ אסורה באכילה כל ימי הפסח. ועוד יש מצווה של שימור במצות - שתהא עשייתן לשם מצת מצווה, כמו שכתוב "ושמרתם את המצות". וכדעת הרבה מן הפוסקים, אין יוצאים ידי חובת אכילת מצה בליהא הראשון של פסח אלא במצה שמורה בלבד.

וכיצד שומרים מצה זו הנאכלת בפסח? שומרים על החיטים משעה שמוליכים אותן לטחון, שלא יבואו עליהן מים או שאר רטיבות ושיהיו נקיות ושלמות ולא מבוקעות ומצומחות; שומרים על הריחיים ועל שאר הכלים שמשתמשים בהם בשעת טחינה, אריזה והובלה לבית האפייה, שיהיו נקיים ויבשים; שומרים על הקמח שלא יאפו ממנו ביום טחינתו, שאז עדיין הקמח חם ונוח להחמיץ בשעת הלישה; ושומרים בשעת הלישה שלא ילושו הבצק כנגד האש של התנור ולא כנגד החלון החשוף לאור השמש, בשביל שלא יתחמם הבצק ויבוא מהר לידי חימוץ; ושומרים שמירה יתרה את המים שלשים בהם הקמח למצות (ראה להלן 'מים שלנו'); וכן שומרים על כל מערכת הכלים והמכונות שמשתמשים בהם משעת ניפוי הקמח ועד סוף אפיית המצות, שהכול יהא חלק, נקי ומצוחצח כל שעה, ולא יהא פירור של בצק מתגלגל מעיסה קודמת לעיסה הבאה אחריה; וכיוצא באלה שימורים ודרכי זריזות הרבה עד לתנור ובתוך התנור, והכול לשם מצת מצווה.

ומה בין מצה זו שקוראים לה מצה פשוטה, למצה שקוראים לה 'שמורה'? שמצה פשוטה נשמרת למצוותה, כאמור למעלה, משעת טחינה ואילך, ואילו מצה שמורה קוראים לזו שהחיטה שלה נשמרת עוד מקודם לכן, משעת קצירתה מן השדה.

מים שלנו

אין לשים את המצות, בין מצה פשוטה ובין מצה שמורה, אלא במים שלנו, כלומר מים שעבר עליהם הלילה לאחר שאיבתם מן הנהר או מן המעיין, ועמדו לפחות שתיים עשרה שעות בכלי תלוש מן הנהר, המעיין או הבור. שכן המים בשעת שאיבתם מן הנהר, המעיין או הבור, אפשר שתהא בהם קצת חמימות ותביא לידי חימוץ.

קטניות

המנהג בכל ארצות אשכנז להחמיר בכל מיני קטניות, שאין אוכלים אותם בפסח כלל. והטעם - לפי שיש במינים אלה שנטחנים ועושים מיני מאפה מן הקמח שלהם, והרואה שאוכלים אותם בפסח יחשוב שחמץ הם ויבוא על ידי כך לזלזל באיסורי חמץ; טעם נוסף - שפעמים מעורבים גרעיני דגנים בגרעיני הקטניות ואינם ניכרים ביניהם. לכך גזרו איסור אכילה על כל המינים האלה בפסח, ונתקבל האיסור בכל קהילות אשכנז ואין מקילים בו אלא בשעת דחק גדול, או לחולה, ועל פי הוראת חכם.

ובקהילות ספרד לא נתקבל מנהג זה של איסור קטניות ואורז לפסח, אבל נוהגים בהם כמה גדרים של זהירות שלא יתחלפו במינים אחרים ושיהיו נקיים ומבוררים קודם הפסח מכל תערובת של מין אסור. וגרעיני חמניות שהומלחו כדרך רגילותם - אסורים, משום שרגילים לתת קמח תוך המלח. כל מי שהחזיקו אבותיו באיסור, אסור לו להקל.

קטניות - מקורות

מנהג איסור קטניות - סמ"ק - מובא בהג"מ פ"ה; מרדכי פ' כל שעה; רמ"א תנ"ג, א ובפוסקים שם. ובקהילות ספרד - עפ"י טור ב"י ושו"ע שם; ורי' חזון עובדיה ת, ב, הל' מצרכי מזון הכשרים לפסח, ב - ו. גרעיני חמניות - ר' חזו"ע הגש"פ הל' מצרכי מזון הכשרים לפסח, ט. כל מי שהחזיקו אבותיו באיסור - עפ"י פסחים נ ע"ב 'כבר קבלו אבותיכם'...; טושו"ע יו"ד ריד ובפוסקים שם (ורי' שו"ת מהר"ם שיק או"ח רמט; חזו"ע הל' מצרכי מזון - ב; שבט הלוי ח"ו נט וח"ז יג).

כל הסדר בקצרה

א. קידוש וברכותיו - כוס ראשונה - ראש לכול.
ב. נטילת ידיים לכרפס, טיבולו ואכילתו בברכתו, אף על פי שעיקר עניינו קשור עם אכילת המרור, וכן חציית המצה - הכול כדי להתמיה את התינוקות. מקדימים אותם מיד לאחר הקידוש כדי לעשותם הקדמה ל'והגדת לבנך' (וכל דיני נטילת ידיים לכרפס כדיני הנטילה לסעודה, אלא שאין מברכים על נטילה זו).

ג. מצוות ההגדה - עם הלל המצרי ועם ברכת הגאולה בסיומו - היא הראש והראשונה במצוות הלילה. אין מאחרים אותה יותר, והיא קודמת אפילו למצוות אכילת מצה, אף על פי שגם היא מן התורה. אלא שבמצוות ההגדה התורה מחייבת את הגדולים לשתף עמהם גם את הקטנים, מה שאין כן אכילת מצה - שלא חייבה תורה את הקטנים בשום צד (אלא משום חינוך מדרבנן). ועוד, שהרי ההגדה נאמרת על המצה והמרור ה'מונחים לפניך' - על מה ולמה אנו באים לאכול מצה ומרור - לפיכך היא קודמת להם.

- ד. כוס שנייה שבא עתה במהודר - אחר ההגדה וסדר ראשון של הלל וברכת הגאולה.
- ה. נטילת ידיים לפני אכילת מצה, כדין האוכל פת, שצריך נטילת ידיים עם ברכה, ואוכל מצת מצווה, ומברך עליה שתי ברכות: 'המוציא' ועל אכילת מצה'.
- ו. אכילת מרור, שהיא מעיקרי דיני הלילה, באה מיד אחר אכילת מצה, ומברך עליו 'אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על אכילת מרור' ואינו מברך 'בורא פרי האדמה' - כדלהלן.
- ז. כורך מצה ומרור - שכבר אכלן כמצוותן זו לחוד וזה לחוד, ואוכלם עתה יחד כדי לעשות זכר למצה ומרור כפי שהיו נאכלים בזמן שבית המקדש היה קיים, (כרוכים עם בשר הפסח, לדעת הלל הזקן). ומן הדין היה לעשות כריכה זו בסוף הסעודה, כדרך שהיה בא בשר הפסח לאחר הסעודה, אלא הואיל והתחלנו במצוות מצה ומרור, ראוי שנסמוך מיד גם את הזכר שיש בהם.
- ח. ביצה במי מלח, שאין לה עיקר בהלכה אלא מנהג שנהגו רבים - זכר לחגיגה שהיו מקריבים בערב פסח כדי שיאכל הפסח על השובע - כדין שתבוא בסוף סדר זה ותהא ראשונה במאכלי הסעודה אחרי מצה ומרור של מצווה. ובקהילות ספרד, יש שנוהגים לאכול הביצה באמצע אמירת ההגדה, ובשתי פעמים. ואחרים, ובעיקר הבכורות שהתענו בערב פסח, נוהגים לאוכלה מיד אחר הקידוש. ויש שאינם נוהגים בה כל עיקר.
- ט. סעודת החג, כדי להקדים כל אכילותיו ושתייתיו לפני האפיקומן.
- י. אפיקומן, שעניינו ודינו לבוא בסוף כל הסעודה כדי שישאר טעם מצה בפה.
- יא. ברכת המזון שלאחר הסעודה, כדת.
- יב. כוס שלישית, שהידורה מברכות המזון שלפניה.
- יג. גמרו של ההלל והלל הגדול עם ברכת השיר ('נשמת כל חי' וברכה בסופה) שבסיומם, שחילקוהו מלכתחילה כדי לסיים את הסדר בהילול וכדי לתת הידור לכוס הרביעית והאחרונה מארבע הכוסות, שהיא כנגד "ולקחתי אתכם לי לעם" - הרביעית שבארבע לשונות הגאולה.
- יד. כוס רביעית, האחרונה.
- טו. ברכה אחרונה על היין, פיוטים, שיר השירים - עד שתחטפנו שינה.

כל הסדר בקצרה - מקורות
 טעמים להקדמת ההגדה - ע' שו"ע הגר"ז תפג, ב ובהגר"א שם. וע' סדר היום לע' בסדר הערוך.
 כורך - פסחים קטז; מרדכי שם. ביצה במי מלח - ע' הגהת רמ"א תעו; סידור יעב"ץ ועוד.

דינים, טעמים ורמזים למצוות הלילה

א. הסיבה

חייב אדם לאכול את אכילותיו ולשתות את שתיותיו שהוא אוכל ושותה בלילה זה למצווה - ארבע כוסות, כזית מצה, כורך וכזית של אפיקומן - כשהוא מיסב במיטה או על כיסא מרופד או שיש עליו כרים. שכך הוא דרך המלכים והגדולים שאוכלים בהסיבה, ובלילה זה כל ישראל נוהגים מנהג מלכים.

ב. ארבע כוסות

חייב כל אדם לשתות בליל פסח ארבע כוסות בסדר זה: (ראשונה - על הקידוש, שנייה - על ההגדה, שלישית - על ברכת המזון, רביעית - על גמרו של ההלל). ואם שתה זה אחר זה שלא כסדר, לא יצא.

ובגמרא (פסחים קח, ע"ב): 'תנו רבנן, הכול חייבים בארבע כוסות הללו, אחד אנשים ואחד נשים ואחד תינוקות' (שגם הם נגאלו).

אפילו עני המתפרנס מן הצדקה, ימכור מלבושו או ילווה או ישכיר עצמו בשביל יין לארבע כוסות.

ג. יין אדום

למה אמרו מצווה ביין אדום לארבע כוסות? לפי שכתוב (משלי כג): 'אל תרא יין כי יתאדם', משמע שזה שבחו של יין, שהוא אדום.

ועוד טעם: לפי שהוא זכר לדם המילה ולדם הפסח. שכך נאמר להם לישראל במצרים (שמות יב): 'הימול לו כל זכר ואז יקרב לעשותו' (לקרבן פסח) וגו', וכתוב אחריו: 'ויעשו כל בני ישראל כאשר ציווה ה' את משה ואת אהרן כן עשו', והיה מתערב אצלם דם הברית בדם הפסח. זכות זו אנו מזכירים עתה, לכך שותים יין אדום שדומה לדם.

וזכר לדם שהיזו ישראל במצרים על שתי המזוזות ועל המשקוף של בתיהם, ופסח ה' עליהם ולא היה בהם נגף למשחית - כן יגן עלינו ה' ויצילנו גם עתה מכל אורב ומשחית.

ז. שלוש מצות

שלוש מצות שנותנים בקערה בליל הסדר, זו על גבי זו, קוראים להן - משום סימן היכר - כוהן, לוי, ישראל. זו שלמעלה - כוהן, שהוא מעולה וראשון לכל דבר; האמצעית - לוי, שהוא שני במעלה אחר מעלת הכהונה; והתחתונה - ישראל.

מצת ה'לוי' נחלקת בתחילת הסדר לשניים: חלקה הקטן נשאר במקומו ונאכל אחר כך עם ה'כוהן' לכזית מצה; וחלקה הגדול טומנים לאפיקומן ואוכלים אותו בסוף הסעודה. והיישאל' אוכלים ל'כורך', כדי לקיים מצווה בכל אחת מן המצות שיבצע עליהן.

ולמה שלוש מצות ולא שתיים כבכל סעודת שבת ורגל? לפי שהמצה נקראת לחם עוני, ודרכו של עני - בפרוסה, כחס על פתו ואינו אוכלה בבת אחת אלא פורס חצייה ומניח חצייה לאחר כך; והואיל ומשום כבוד הרגל ומשום כבוד השבת (שלפעמים יום טוב ראשון חל בשבת) צריכים שתי מצות שלמות - לחם משנה - לברכת המוציא; ומשום של ברכת 'אכילת מצה' צריכים פרוסה - לחם עוני - לפיכך נוטלים לכתחילה שלוש וחולקים אחת (האמצעית, כנ"ל), וכשמברכים 'המוציא' מחזיקים בכל השלוש והרי יש ביניהן שתיים שלמות לחם משנה. וכשבא לברך 'על אכילת מצה' - מניח התחתונה ומחזיק בידו רק שלמה אחת, העליונה, והפרוסה עמה - שהיא לחם עוני, ומברך.

ראוי שכל בני הבית יטעמו קצת מן הלחם-משנה שמברכים עליו 'המוציא' ו'על אכילת מצה'.

ט. מרור וחרוסת

אחד אנשים ואחד נשים חייבים לאכול כזית מרור בליל הפסח, שכולם היו באותו שעבוד, והמרור - על שם 'וימררו את חייהם בעבודה קשה' (שמות א).

ומנו חכמים את מיני הירקות הכשרים למרור: חזרת, עולשין, תמכא, חרחבינא ומרור. אבל מצווה מן המובחר במין חזרת, היינו עלי חסה ירוקים. ואמרו: 'מה חזרת תחילתו מתוק (כלומר, אין מרירותו מורגשת הרבה) וסופו (כשמתקשה) מר, אף המצרים בתחילה העבידו את ישראל בפה-רד (= בפרך), ואחר כך בחומר ובלבנים'. ועוד אמרו: 'חסה' - חס הקדוש ברוך הוא עלינו וגאלנו.

וציוו חכמים לטבול את המרור בחרוסת משום הארס שבו, אבל אינו נוטל עם המרור הרבה חרוסת כדי שלא תבטל את טעם המרור לגמרי.

והחרוסת, זכר לתפוח שהיו נשי ישראל יולדות שם את בניהן בלא עצב כדי שלא יכירו בהן המצרים, כמו שכתוב (שיר השירים ח): "תחת התפוח עוררתידך, שמה חיבלתך אמך, שמה חיבלה יולדתך".

י. כרפס

אוכלים ירק עשב ששמו כרפס או כל ירק אחר שאינו מר, חי או מבושל. את שדרכו לאכול חי - אוכלו חי, ואת שדרכו לאכול מבושל - מבושל. ואכילתו היא מיד אחרי הקידוש. נוטל עליו ידיו ואינו מברך 'על נטילת ידיים', ומברך 'בורא פרי האדמה' ומכוון בברכה זו גם על המרור. ואוכל מן הכרפס פחות מכזית כדי שלא יתחייב בברכה אחרונה.

יא. כורך

לאחר אכילת מרור נוטל המצה התחתונה (ישראל) ובוצעה, וכורך המרור עמה - שיעור כזית מן המצה וכן שיעור כזית מן המרור. וכן הוא מחלק כך לכל המסובים, אם יש במצה שלו כדי לחלק; או שלוקח כל אחד מן המצה השמורה שלו וכורך עם המרור; והוא שנקרא בסדר הלילה 'כורך'.

ספירת העומר

מחג הפסח ועד חג השבועות מונים ארבעים ותשעה יום, שהם ימי ספירת העומר. בעל ספר החינוך מסביר את הרעיון של מצווה זו: "גשר" בין שחרור הגוף (ביציאת מצרים) לבין קבלת התורה, שהיא הסיבה ליציאת מצרים.

ספר החינוך: מצוה שו

מצוות ספירת העומר

מצווה לספור תשעה וארבעים יום מיום הבאת העומר, שהוא יום שישה עשר בניסן, שנאמר "וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עומר התנופה". והמניין הזה חובה, ועלינו למנות בו הימים יום יום, וכן השבועות, שהכתוב אמר "תספרו חמישים יום", ואמר גם כן "שבעה שבועות תספור לך" (דברים טז, ט).

משורשי המצווה

על צד הפשט - לפי שכל עיקרון של ישראל אינו אלא התורה; ומפני התורה נבראו שמים וארץ, כמו שכתוב: "אם לא בריתי יומם ולילה - חוקות שמים וארץ לא שמת" (ירמ' לג, כה); והיא העיקר והסיבה שנגאלו ויצאו ממצרים - כדי שיקבלו התורה בסיני ויקיימוה (שמות ג, יב).

ומפני כן, כי היא כל עיקרון של ישראל ובעבורה נגאלו ועלו לכל הגדולה שעלו אליה, נצטוונו למנות ממחרת יום טוב של פסח עד יום נתינת התורה, להראות בנפשנו החפץ הגדול אל היום הנכבד הנכסף ללבנו, כעבד ישאף צל וימנה תמיד מתי יבוא העת הנכסף אליו שיצא לחירות, כי המניין מראה לאדם כי כל ישעו וכל חפצו להגיע אל הזמן ההוא.

וזה שאנו מונים לעומר, כלומר כך וכך ימים עברו מן המניין, ואין אנו מונים כך וכך ימים יש לנו לזמן - כי כל זה מראה בנו הרצון החזק להגיע אל הזמן, ועל כן לא נרצה להזכיר בתחילת חשבוננו ריבוי הימים שיש לנו להגיע לקרבן שתי הלחם של עצרת. ואל יקשה עליך לומר: אם כן, אחר שעברו רוב הימים של שבעה שבועות אלו, למה לא נזכיר מיעוט הימים הנשארים? לפי שאין לשנות מטבע החשבון באמצעו. ואם תשאל: אם כן, למה אנו מתחילים אותו ממחרת השבת ולא מיום ראשון? התשובה: כי היום הראשון נתייחד כולו להזכרת הנס הגדול, והוא יציאת מצרים, שהוא אות ומופת בחידוש העולם ובהשגחת השם

על בני האדם, ואין לנו לערב בשמחתו ולהזכיר עמו שום עניין אחר, ועל כן נתקן החשבון מיום שני מיד.

ואין לומר "היום כך וכך ימים ליום שני של פסח", שלא יהיה חשבון ראוי לומר "ליום שני", ועל כן הותקן למנות המניין ממה שנעשה בו, והוא קרבן העומר, שהוא קרבן נכבד, שבו זכר שאנו מאמינים כי השם ברוך הוא בהשגחתו על בני אדם רוצה להחיותם ומחדש להם בכל שנה ושנה זרע תבואות לחיות בו.

מדיני המצווה

אמרו זיכרונם לברכה (מנחות סו, ע"א), שמצווה למנותן מבערב כדי שיהו תמימות, כמו שאמר הכתוב "תמימות תהינה". ואמרו: אימתי הן תמימות? בזמן שמתחיל מבערב. ומכל מקום פירשו המפרשים, שאם שכח ולא מנה מבערב - מונה למחר כל היום. ויש אמרו, שמי ששכח ולא מנה יום אחד - שאין יכול למנות עוד באותה שנה, לפי שכולן מצווה אחת הן, ומכיוון ששכח מהן יום אחד, הרי כל החשבון בטל ממנו. ולא הודו מורינו שבדורנו לסברה זו, אלא מי ששכח יום אחד יאמר "אמש היו כך" בלא ברכה, ומונה האחרים עם כל ישראל. ומצווה מן המובחר למנות מעומד, ומברך "אשר קידשנו" וכו'; ומי שמנה בלא ברכה - יצא, ואינו רשאי לחזור ולמנות בברכה.

ונוהגת מצוות ספירת העומר מדאורייתא בכל מקום, בזכרים. והעובר על זה ולא ספר ימים אלו - ביטל "עשה".

סיכומי הלכות - ספר התודעה

ספירת העומר

כתוב בתורה (ויקרא כג): "וספרתם לכם ממחרת השבת, מיום הביאכם את עומר התנופה, שבע שבתות תמיימות תהיינה. עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמישים יום", וכתוב עוד (דברים טז): "שבעה שבועות תספור לך, מהחל חרמש בקמה". נצטוונו בזה לספור שבעה שבועות מיום הבאת קרבן העומר, שהוא יום ט"ז בניסן, ועד לחג השבועות, שהוא יום החמישים מיום הקרבת העומר. מתחילים לספור בליל שני של החג (בחוצה לארץ - בליל הסדר השני) וסופרים שבעה שבועות, שהם ארבעים ותשעה יום. וזה שכתוב "תספרו חמישים יום" - קיבלו חז"ל שפירושו עד ליום החמישים תספרו. מצווה על כל אחד ואחד לספור לעצמו, דכתיב: 'וספרתם לכם', שתהא ספירה לכל אחד ואחד.

ומצווה זו נוהגת גם בזמן הזה שאין הבית קיים ואין קרבן העומר. והרבה מן הראשונים והפוסקים אומרים, שבזמן הזה אין מצווה זו נוהגת אלא מדברי סופרים.

זמן הספירה הוא בתחילת הלילה, לפי שנאמר 'תמימות תהינה' ואי אפשר למצוא תמימות אלא אם מתחילים בתחילת הלילה של יום ט"ז. וכיוון שספירה ראשונה בתחילת הלילה - שאר כל הספירות שוות לה, וזמנן בתחילת הלילה. מתפללים תחילה תפילת ערבית, לפי שמצוות תפילה וקריאת שמע שהן תדירות - קודמות. ומיד אחרי תפילת העמידה של ערבית סופרים ספירת העומר.

לא ספר בתחילת הלילה - סופר כל הלילה, עד שיעלה עמוד השחר, כל אימת שזכר. ואם לא נזכר עד שעלה עמוד השחר - סופר ביום בלי ברכה.

כיצד סופר? תחילה מברך 'אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על ספירת העומר', ואחר כך סופר ואומר 'היום כך וכך בעומר', או 'לעומר', מקום מקום כמנהגו.

הקרבת העומר ואיסור חדש

ביום השני של חג הפסח מקריבים קרבן מיוחד: קרבן העומר. קרבן זה הוא משעורים, ולאחר הקרבנו מותר לאכול מן התבואה החדשה שצמחה באותה שנה. מיום הקרבת העומר סופרים חמישים יום, ובסופם - בחג השבועות - מקריבים קרבן מיוחד אחר: שתי הלחם. לאחר הקרבת קרבן זה מותר להקריב בבית המקדש מגידולי השנה החדשים. העומר מתיר את התבואה החדשה לאכילת הדיוט, ואילו שתי הלחם מתירים את התבואה החדשה למזבח. הצדוקים, פירשו את הפסוק "ממחרת השבת" כמתייחס ליום ראשון בשבוע, ואילו חז"ל פירשוהו כמתייחס ליום השבתה ממלאכה, הוא ראשון של פסח. קציר העומר נעשה בהמון עם ובשמחה, כדי לקבוע את ההלכה שנמסרה לחז"ל בדבר הפירוש "ממחרת השבת" - ממחרת הפסח.

ספר החינוך שב: מצוות קרבן העומר של שעורים

מצווה שנקריב ביום שני של פסח, יתר על המוסף של שאר ימי הפסח כבש בן שנתו לעולה ועומר אחד של שעורים הנקרא "עומר התנופה", שנאמר "כי תבואו אל הארץ... והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכוהן והניף את העומר... ממחרת השבת". ותרגומו: 'מבשר יומא טבא', כלומר: ביום שני של פסח. שהרי בפסח איירי (=עוסק) בפרשה שלמעלה מזה, ונאמר שם: "ועשיתם ביום הניפכם את העומר - כבש תמים בן שנתו" וגו.

ועניין המנחה כן הוא: שהיו מביאים שלושה סאים שעורים, ומוציאים מן הכול עישרון אחד שהוא מנופה בשלוש-עשרה נפה, והשאר נפדה ונאכל לכל אדם וחייב בחלה ופטור מן המעשרות. ולוקחים זה העישרון של סולת השעורים ובוללים אותו בלוג שמן ונותנין עליו קומץ לבונה כשאר המנחות ומניפו הכוהן

במזרח; מוליך ומביא, מעלה ומוריד, ומגישו כנגד חודה של קרן מערבית דרומית כשאר המנחות, וקומץ ומקטיר, והשאר נאכל לכוהנים כשיירי כל המנחות.

כדי שנתבונן החסד הגדול שעושה השם ברוך הוא עם בריותיו לחדש להם שנה שנה תבואה למחיה. לכן ראוי לנו שנקריב לו ברוך הוא ממנה, למען נזכור חסדו וטובו הגדול טרם נהנה ממנה. ומתוך שנהיה ראויים לברכה בהכשר מעשינו לפניו, תתברך תבואתנו ויושלם חפץ השם בנו, שחפץ מרוב טובו בברכת בריותיו. ונצטוונו בזה בשני של פסח ולא בראשון, כדי שלא נערב שמחה בשמחה, כי הראשון נכון לזכר הנס הגדול, שהוציאנו ברוך הוא מעבדות לחרות ומיגון לשמחה.

מדיני המצווה

אמרו ז"ל (מנחות סד, ע"ב): שמצוותו של עומר להביאו מן השעורים, ולא מן החיטים, ולא מכוסמים ושיבולת-שועל ושיפון; ומן הקרוב לירושלים שביכר תחילה היו מביאים אותו; לא ביכר הקרוב - מביאים אותו ממקום אחר מארץ ישראל. מצוותו להיקצר בלילה, בליל שישה-עשר בניסן, בין בחול בין בשבת; ומצוותו להביאו מן הלח, פירוש: כדי שיהיה ביכורו נראה וניכר יותר לעין.

וכל העיירות הסמוכות מתכנסות לשם כדי שיהא נקצר בעסק גדול. וכל זה מן השורש שכתבנו, כדי שיתנו לבם לדבר השם מתוך המעשה והשמחה. ושלוש סאים אלו היו קוצרים אותן בשלושה אנשים, בשלוש קופות ובשלושה מגלות. וכיוון שחשכה, אומר הקוצר לעומדים שם: 'בא השמש? אומרים לו "הן"; וכן שלוש פעמים.

מגל זו? אומרים: 'הן'; וכן שלוש פעמים. 'קופה זו?' אומרים: 'הן'; וכן שלוש פעמים. 'אקצור?' אומרים לו: 'קצור'; שלוש פעמים. וכל כך למה? מפני הטועים (=הצדוקים), שיצאו מכלל ישראל בבית שני, והיו אומרים שזה שנאמר בתורה "ממחרת השבת" - שהוא שבת בראשית (=יום השבת). ויתר פרטיה מתבארים בפרק עשירי ממנחות (הלכות תמידין ומוספין פ"ז).

ונוהגת בזמן הבית בזכרים. ואפילו ישראלים חייבים להשתדל במצווה זו, שהרי שלוחי בית דין יוצאים ועושים כריכות בשדות מערב יום טוב, וכמו שמפורש שם במנחות. אבל מכל מקום, עיקר החיוב הוא ההקרבה והתנופה וההגשה והקמיצה וההקטרה; וכל זה - בכוהנים.

הקרבת העומר - הרב ש' מן ההר

ביום שני של פסח, שהוא יום ראשון של חול המועד, מקריבים את העומר בבית המקדש, שנאמר (ויקרא כג, יא): 'והניף את העומר לפני ה' לרצונכם, ממחרת השבת יניפנו הכוהן'. ובתורה שבעל-פה נתפרש לנו, שהכוונה היא ממחרת יום

ראשון של פסח, שהוא יום טוב שהוא אסור במלאכה - גם הוא נקרא שבת.

ובזמן שבית המקדש קיים, אסור לקצור את השדות לפני שקצרו בית דין לצורך הקרבת העומר, שהקצירה לשם הקרבת העומר היא תחילת כל הקצירה. ומערב יום טוב יוצאים שלוחי בית דין ומסיירים בשדות השעורה ומייחדים חלקה הראויה להקריב ממנה את הקרבן, וקושרים את השבלים בקמה. ובמוצאי יום טוב, עם תחילת הלילה, קוצרים וקולים ודשים וטוחנים ומוציאים את הסולת, ולמחרת מקריבים אותו כמצוות כל מנחה, עם שמן ולבונה. את הקומץ מקטירים על המזבח, והשאר נאכל לכוהנים.

בבית שני נהגו לקצור את העומר בהמולה רבה וברוב עם כדי להוציא מלבם של צדוקים שכפרו בדברי חז"ל ורצו שיקריבו אותו במוצאי שבת שאחרי יום טוב.

איסור "חדש"

כל תבואה מחמשת מיני דגן אסורה באכילה לפני שהקריבו את העומר, ומשהקריבו את העומר הותרה התבואה מיד. הרחוקים מירושלים אוכלים מן החדש מחצות היום, שחזקה שאין בית דין מתעצלים מלהקריבו עד אז. ומה נקראת תבואה חדשה? כל שנזרעה שלושה ימים לפני הקרבת העומר, היינו עד י"ג בניסן, וי"ג בניסן בכלל; הואיל ובתוך שלושה ימים משרישים הזרעים ומתחילים לצמוח בתוך האדמה, כל מה שיצמח מהם הותר על ידי עומר של שנה זו. זרע ב"ד בניסן, הואיל וביום הקרבת העומר לא השרישה הזריעה, היא היבול שלה אסור עד שיקריב העומר בשנה הבאה. נמצא שהתבואה הגדלה בימינו בארץ ישראל אין בה איסור חדש, שהרי עונת הזריעה אצלנו היא בתחילת החורף, והתבואה מבשילה כחודש אחרי פסח וכבר הותרה ביום ב' של פסח. ובימי אבותינו זרעו זרעים שהבשילו סמוך לפסח, שהרי מפורסם הוא בכל המקרא שבימי פסח חל קציר שעורים, ובימי שבועות קציר חיטים, והיו מצווים שלא לקצור את השעורה ולא לאוכלה לפני הקרבת העומר.

"חדש" בארץ ישראל ובחול

אף על פי ש"חדש" היא מצווה הקשורה בפרי האדמה, ואפשר לחשוב שדינה ככל שאר מצוות התלויות בארץ - שהן נוהגות רק בארץ ישראל, בכל זאת נחלקו בה רבותינו במשנה, ויש אומרים ש"חדש" נוהג גם בחוצה לארץ. רוב הפוסקים נוטים לפסוק הלכה, ש"חדש" אסור גם בשדות של נוכרים שבחוצה לארץ, שאין הבדל כלל - לא בארץ ישראל ולא בחוצה לארץ - בין שדות של יהודים לשדות של נוכרים. אך יש מי שמוציא תבואה של נוכרים מאיסור חדש, ויש גם דעת יחיד שאין איסור חדש נוהג כלל בחול.

עד לפני כשלוש מאות שנה לא חששו היהודים בחוצה לארץ כלל לאיסור חדש, מפני שכל התבואה שהיתה מצויה להם נזרעה לפני פסח והותרה ביום הקרבת

העומר. בעת החדשה התפתח היישוב בצפון אירופה, במקומות שהשלג נמס רק סמוך לפסח, והרבה פעמים זורעים דגן אחרי פסח וקוצרים אותו בסוף הקיץ, והוא עומד באיסור חדש כל החורף עד פסח. וכן יושבים כיום יהודים בחצי כדור הארץ הדרומי, ושם מפסח עד סוכות חורף ומסוכות ועד פסח קיץ, ורוב זריעותיהם אחרי פסח ורוב קצירם נקצר מחנוכה ואילך, ורוב תבואותיהם בארגנטינה ובאוסטרליה אסורים עד פסח באכילה מאיסור חדש.

היתר חדש בזמן הבית וכיום

כתוב בתורה (ויקרא כג, יד): "ולחם קלי וכרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה, עד הביאכם את קרבן אלקיכם". ופירשו חז"ל שישנם כאן שני זמנים: האחד - בזמן שאין בית המקדש קיים ואין קרבן, אז אסור לאכול מן החדש "עד עצם היום הזה" - היינו עד שיאור המזרח של יום ט"ז בניסן. וזמן שני הוא "עד הביאכם את קרבן אלקיכם", דהיינו בזמן שבית המקדש קיים, שאז אסור לאכול חדש גם ביום ט"ז, עד שיקריבו את הקומץ הנקמץ מן העומר על המזבח, וכמו שהוסבר.

משחרב בית המקדש תיקן רבן יוחנן בן זכאי לאסור אכילת חדש כל יום ט"ז, כדי שלא יתרגלו לאכול באותו יום, שמא ייבנה בית המקדש ויאכלו לפני הקרבת העומר. אחרים אומרים שרבן יוחנן בן זכאי לא תיקן תקנה אלא פירש פירוש אחר בתורה, שהמילים "עד עצם היום הזה", כוונתן שגם אותו יום אסורה אכילת לחם חדש מן התורה, וכן הלכה. נמצא לפי זה, שבארץ ישראל חדש אסור עד סוף יום ראשון של חול המועד, ואיסור זה הוא מן התורה בזמן שאין בית המקדש קיים. ובחוצה לארץ, שאנו מקיימים שני ימים טובים מחמת ספק שמא יום ט"ז בניסן הוא ט"ו, נמשך איסור חדש כל יום י"ז שמא אינו י"ז אלא ט"ז. כן נהגו בחו"ל כל גדולי ישראל. אבל המוני העם נהגו להקל באיסור חדש בחו"ל, וסמכו על דעת אותו פוסק יחיד הסובר שאין איסור חדש נוהג אלא בארץ ישראל.

היתר "חדש" למזבח

אף על פי שחדש מותר להדיוט מהיום שהקריבו את העומר, אסור להקריב בבית המקדש שום מנחה מן החדש עד יום הביכורים, שהוא חג השבועות, שאז מקריבים את שתי הלחם, ומאז מותר חדש גם למזבח. אם הביא חדש למקדש לפני העומר, מנחתו פסולה גם בדיעבד. אבל אם הביא מנחתו מן החדש אחרי העומר, אף על פי שעבר עברה, הואיל והותר החדש להדיוט - מנחתו כשרה בדיעבד.

ספירת העומר

מצווה לספור את הימים מהקרבת העומר ועד הקרבת שתי הלחם. מצווה לספור ימים ומצווה לספור שבועות. שנאמר, "וספרתם לכם ממחרת השבת, מיום הביאכם את עומר התנופה, שבע שבתות תמימות תהיינה, עד ממחרת

השבת השביעית תספרו חמישים יום, והקרבתם מנחה חדשה לה" (ויקרא כג, טו-טז). אף על פי שאמרה תורה "תספרו חמישים יום", אין זה אלא מספר עגול, ואין המצווה אלא לספור ארבעים ותשעה ימים, שהרי נתפרש כאן "שבע שבתות תמימות תהיינה", וכן חזרה התורה על זה "שבעה שבועות תספור לך, מהחל חרמש בקמה תחל לספור שבעה שבועות" (דברים טז, ט).

חודש אייר

דיני החודש - ספר התודעה

חדש אייר

אייר הוא השם הבבלי של חודש זה, ואילו בתורה הוא נקרא החודש השני, שהוא שני לניסן, ראש החודשים. וכן הוא נקרא חודש זיו (מלכים א ו), על שם זיוה של השמש, שהיא בחודש זה בכל זוהרה ועדיין אינה לוחטת כבחודשי הקיץ המאוחרים. וכן על שם הניצנים הרכים שנראים בארץ בחודש זה, שתרגום 'זיו' - ניצן; וכן דור שיצאו ממצרים עמדו בחודש זה על זיום והיו מוכנים לקבלת התורה.

פסח שני

יום ארבעה עשר באייר נקרא 'פסח שני', לפי שביום זה הקריבו - בזמן שבית המקדש היה קיים - את קרבן פסחם אלה שלא הקריבוהו במועדו, בארבעה עשר בניסן מחמת טומאה או בגלל דרך רחוקה, כמו שכתוב בתורה (במדבר ט): 'דבר אל בני ישראל לאמור, איש איש כי יהיה טמא לנפש או בדרך רחוקה לכם או לדורותיכם ועשה פסח לה'. בחודש השני בארבעה עשר יום בין הערביים יעשו אותו, על מצות ומרורים יאכלוהו'.

יום ארבעה עשר באייר אינו חג ולא מועד. אך הואיל ובזמן שבית המקדש היה קיים היה יום זה יום שמחה לאלה שקיימו בו מצוות הקרבת קרבן פסח, יש בו קצת עילוי, ולכן אין אומרים בו תחנון בתפילה.

יש נוהגים לאכול ביום זה מצה שנשארה מפסח, לזכר קרבן הפסח שנאכל על המצות.

ונקרא 'פסח שני' על שם החודש השני, הוא אייר, שבו עושים פסח זה. ובמשנה נקרא גם 'פסח קטן', וכן במגילת תענית קורא לו 'פסח זעירא'.

פסח שני - מקורות

יש בו קצת עילוי ואין אומרים בו תחנון - של"ה; פרי"ח שכנה"ג וא"ר קלא (ועי' רש"י במדבר ט, י; הגהות יד שאול יו"ד תא; ספרי החיד"א; סידור יעבי"ץ. החזו"א אמר תחנון ביום זה, עפ"י משמעות הטור ושו"ע). מנהג אכילת מצה - סידור בית יעקב; שער יששכר; דרכי חיים ושלוש תרלא, ועוד. ונקרא 'פסח שני' - משנה פסחים ח, ב - ו בהרבה מקומות בתוספתא ובגמרא. במשנה נקרא גם 'פסח קטן' - חלה ד, יא; ראש השנה א, ג; ועיי' במלאכת שלמה ובי"ש משמואל' - אמור; וכן במגילת תענית - פרק ב (מובא בחולין קכט, ע"ב), וכ"ה בפסיקתא דר"כ ועוד.

ה' באייר, כ"ח באייר - הרב ש' מן ההר

... עכשיו שזכינו בחסדי ה' הגדולים והמרובים עלינו להקים לנו ניר בארץ קודשנו, ונתייסדה ברחמי שמים מדינתנו ישראל ביום ה' באייר תש"ח, שהוא יום העשרים לספירת העומר, הורו רבותינו לשמוח ביום זה ולומר בו הלל בתפילה בבית הכנסת, להודות לה' על שהצמיח לנו ישועה.

וביום כ"ח באייר תשכ"ח, בשנה העשרים לקיום המדינה, קמנו מעטים נגד רבים, חלשים נגד חזקים, ובכוחו של ה' שעשה לנו נסים ונפלאות השיבו בחורי ישראל מלחמה שיערה, ושחררו את ארץ ישראל כולה ואת ירושלים ומקום מקדשנו. לאחר אלפיים שנה פחות שלש שנים שב הר הבית והיה תחת שלטון יהודים. יהי רצון שנזכה בקרוב לגאולה שלמה, לבניין בית המקדש ולקיבוץ כל הגלויות, ולמלכות בית דוד משיח צדקנו. אמן כן יהי רצון.

הלל ושהחיינו ביום העצמאות

הרב משולם ראטה, שו"ת קול מבשר, חלק א, סימן כא

ב"ה, כ"ד באדר תשי"ב, ירושלים ת"ו

לכבוד יד"נ הרב הגאון המהולל רב פעלים מו"ה יהודה ליב מימון שליט"א.

הנני להשיב בזה לכת"ה על מכתבו היקר בדבר השאלה אודות ברכת שהחיינו ביום העצמאות, היינו ביום שהוכרזה תקומת מדינת ישראל.

הנה אין ספק שהיום ההוא (ה' אייר), שנקבע על ידי הממשלה וחברי הכנסת (שהם נבחרו רוב הצבור) ורוב גדולי הרבנים, לחוג אותו בכל הארץ זכר לנס של תשועתנו וחירותנו, מצווה לעשותו שמחה ויום טוב ולומר הלל.

ואף ציבור שבעיר אחת, או יחידים שקובעים עליהם יום טוב לעצמם על נס שנעשה להם, חייבים לקיים עליהם ועל זרעם והבאים אחריהם עד עולם. ואף שהולכים לעיר אחרת להשתקע, חייבים לקיים היום ההוא, כמו שכתב מהר"ם אלשקר בתשובותיו סימן מט, והובא להלכה במגן אברהם סימן תרפו סק"ה,

ובאליהו רבה שם. והחתם סופר או"ח סימן קצא כתב, שכך נוהגים כמה קהילות ישראל ומגדולי יחידיהם, שעושים כן ביום שאירע להם נס. עיין שם שכתב, דהיינו דווקא ממיתה לחיים דומיא דמרדכי ואסתר, אבל בפדות משאר צרות - לא. שהרי אמרו חז"ל (מגילה דף יד, ע"א) במרדכי ואסתר, מאי דרוש? קל וחומר - מעבדות לחירות אומרים שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן? ואם כן, כל זמן שאנו בגלות, וליכא פדיון מעבדות לחרות, כל שאין ההצלה ממיתה לחיים ממש, הבו דלא להוסיף לקבוע יום טוב. (עד כאן לשונו).

ועיין בחתם סופר או"ח, סימן קסג בסופו, שכתב דשפיר מצי ציבור או יחיד לקבוע יום מועד לעצמם ביום שנעשה להם נס. ומצוה נמי עבדי. וממילא פשיטא בנידון דידן הנוגע לציבור של כלל ישראל, ויש כאן פדיון מעבדות לחירות, שנגאלנו משעבוד מלכויות ונעשינו בני חורין והשגנו עצמאות ממלכתית. וגם הצלה ממיתה לחיים, שניצלנו מידי אויבינו שעמדו עלינו לכלותנו, בוודאי חובה עלינו לקבוע יום טוב.

ויפה כיוונו המנהיגים שקבעו את היום הזה דווקא, אשר בו היה עיקר הנס, שיצאנו מעבדות לחירות על ידי הכרזת העצמאות. ואלמלא נעשית ההכרזה באותו היום, והיתה נדחית ליום אחר, אז היינו מאחרים את המועד ולא היינו משיגים את ההכרה וההסכמה של המעצמות הגדולות שבאומות העולם, כידוע. ונס זה משך אחריו גם את הנס השני של ההצלה ממוות לחיים, הן במלחמתנו נגד הערבים בארץ ישראל, והן הצלת יהודי הגולה מיד אויביהם במקומות מגוריהם, שעלו לארץ ישראל. ובא על ידי כך הנס השלישי של קיבוץ גלויות.

על כל פנים, יצא לנו לדינא בנידון דידן, דאין כאן שום חשש ופקפוק כלל משום "בל תוסיף", רק אדרבה חיוב ומצווה הוא, לעשות זכר לנס ולקבוע את יום העצמאות ליו"ט ושמחה, ולומר בו הלל שלם בלא דילוג. ועיין שו"ת "חיים שאל" להגאון חיד"א ז"ל, חלק ב סימן יא, שהביא דעות קצת פוסקים לומר הלל אף ביחיד, או ציבור של עיר אחת שנעשה להם נס, על כל פנים בלא ברכה. והוא דקדק מלשון רש"י בפסחים קיז ע"א, ד"ה "על כל צרה שלא תבוא אומרין אותו על גאולתן", שמסיים: "כגון חנוכה, דמתקנת הנביאים היתה רק על נס שנעשה לכל ישראל, ולא ליחיד או עיר אחת".

אולם לפי דעת החתם סופר, או"ח סימן קצא, גם ביחיד או עיר אחת, אם הנס הוא ממיתה לחיים, שייך הקל וחומר "מעבדות לחרות אומרים שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן". ואם כן, חייבים לומר הלל. ... ועל כל פנים, בנס שנעשה לכל ישראל, הכול מודים שצריכים לומר הלל. ומבואר ב"חיים שאל" (שם), שבזה אומרים בברכה בלי פקפוק. וגם הספד ותענית אסור בו, כמו שכתב החתם סופר, או"ח סימן רח.

מכל מקום, למעשה, לקבוע הלכה לדורות בעניין ברכת ההלל, והוא דבר מחודש אחרי התקופה הארוכה של אלפיים שנות הגלות - אף על פי שכל מה שכתבתי נראה ברור בעיני לדינא, אבל למעשה אי אפשר להחליט בזה בלי הסכמת רוב גדולי הרבנים, שלא יבוא לידי "לא תתגודדו" - להיעשות אגודות אגודות. ואם יעלה בהסכמה, יברכו על ההלל בכל המקומות.

הרב שלמה גורן

(קטעים ממאמר מקיף)

אמירת הלל ביום העצמאות עוררה בעיה הלכתית והשקפתית מיוחדת בקרב כל חוגי העם בארץ ובתפוצות, כיוון שקריאת ההלל עם ברכה בשם ומלכות לפנייה ולאחריה היא חלק בלתי נפרד מסדרו של יום, וקובעת חותמו של היום כחג ומועד, והיא היוצרת את האווירה הנפשית החגיגית של הכרת קדושת היום בכל חגי ישראל ומועדיו.

השאלה אינה הלכתית בלבד

ההכרעה בשאלה זו אינה תלויה אך ורק בניתוח הלכתי טהור ובפענוח המקורות השונים בנושא זה, כי אם בהשקפה הכללית על מעמדה של המדינה בתקופה זו, לאור התנ"ך והתורה שבעל פה, ובגישתנו לקביעת משימותיה של המדינה והשליחות שהיא ממלאת כיום ושהיא עשויה למלא במערכת הכללית של החזון המשיחי של נביאי ישראל.

הבעיה העיקרית היא, האם המדינה מהווה שלב חיוני לשם הגשמת החזון המשיחי לעתיד לבוא, והאם היא נדונה לפחות כ'אתחלתא דגאולה', לפי תפיסת התורה. ואולי המדינה אינה אלא הישג מדיני חשוב של העם, וניצחון צבאי מזהיר שהביא בעקבותיו התקדמות החיים העצמאיים של העם, אבל דבר אין לה עם המשימות המשיחיות של ישראל, כפי שהן באות לידי ביטוי בתורה בנביאים ובכתובים, וכפי שנקבעו בפירושי ההלכה והאגדה של חכמי ישראל ומאוריו.

לא נדון במסגרת מאמר זה בהיקפו של נושא זה העומד ברומו של עולמנו, עולמה של יהדות התורה והמדינה. נצטמצם רק בבירור קצר של הבעיה ההלכתית בדבר חובת קריאת הלל ביום העצמאות, המסמל את הצלת העם מהשמדה טוטאלית ח"ו וצאתו לחיים עצמאיים, לתקומת העם והחזרת חירות ישראל ליושנה. כי טרם נתבררה שאלה זו בכל היקפה לאור מקורות ההלכה.

חובת הלל על נס

מקור החובה לקרוא הלל

בתוספתא סוכה פרק ג, במסכת תענית כח, ע"ב ובמסכת ערכין י, ע"א נאמרה הלכה זו:

שמונה עשר יום ולילה אחד גומרין בהן את ההלל. ואלו הן: שמונת ימי החג, ושמונת ימי החנוכה, יום טוב ראשון של פסח, ויום טוב ראשון של עצרת.

וכבר נחלקו אבות העולם אם חובת הקריאה היא מן התורה או רק מדברי סופרים ומדרבנן. שיטת הגאונים היא, שחובת הקריאה היא מן התורה, וכן הסכים באופן עקרוני הרמב"ן. אבל שיטת הרמב"ם היא, שכל עיקרה של אמירת ההלל אינה אלא מדרבנן, והראב"ד קובע מצוותה מדברי קבלה, כמו שיתבאר בהמשך מאמר זה.

החובה לקרוא הלל אינה רק במועדי ישראל מהתלמוד בפסחים ובכמה מקורות אחרים משמע, שחובת אמירת הלל אינה קבועה אך ורק למועדי ישראל הנזכרים לעיל, אלא, כלשון התלמוד בפסחים קיז, ע"ב:

וחכמים אומרים נביאים שביניהן תיקנו להן לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבוא עליהם, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן.

מסוגיה זו ברור, שיש לקרוא הלל על כל נס של ישראל בשעה שנגאלים מן הצרה, אבל אין זאת אומרת שחובה זו נשארת לדורות הבאים ומועד קבוע לאמירת ההלל. ומצינו במדרש רבה, שמות כג, יג:

'ויאמרו לאמור' - נהיה אומרים לבנינו, ובנינו לבניהם, שיהו אומרים לפניך כשירה הזאת בעת שתעשה להם נסים.

וכן מצינו בברייתא במגילת תענית, פרק ט בחודש כסליו, שמונת ימי החנוכה: "למה ראו לגמור בהם את ההלל, אלא שכל תשועה ותשועה שהקב"ה עושה להם לישראל, הן מקדימין לפניו בהלל, בשירה, בשבח ובהודאה כעניין שנאמר: 'ויענו בהללו ובהודו לה' כי טוב' וגו' (עזרא ג, יא), ואומר: 'לה' הישועה על עמך ברכתך סלה'" (תהילים ג ט).

מברייתא זו יש להוכיח קצת, כי הקדמת הנס בהלל ובשיר לפני הקב"ה אינה מיוחדת אך ורק לשעתה, לזמן שבו אירע הנס, אלא החובה היא גם לדורות, שעל כן היא מנמקת בזה את גמירת הלל בחנוכה הנוהגת לדורות.

אולם אין עדיין ראייה מכרעת מכאן, מאחר שבחנוכה נקבע במפורש - על ידי חכמי הדור מבני חשמונאים והסנהדרין - חובת קריאת הלל כל שמונת הימים, כמפורש גם בספר החשמונאים. וחובתה היא עקב תקנת חז"ל ולא מהכתוב.

ראיה נוספת שיש לומר הלל בכל דור מקור נוסף המלמדנו חובת הודאה ושירת הלל על נסי ה' לישראל לדורות, מצינו בירושלמי פסחים פ"י, הל"ו:

"בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה" - התנדבו ראשי עם, כשהקב"ה עושה לכם נסים תהו אומרים שירה.

והנה מדברים אלו לכאורה אין ראייה שחובה זו נקבעה לדורות על כל נס לישראל באותו יום שאירע הנס. אבל אחרי כן שואל על זה הירושלמי: "הרי מרדכי ואסתר?" פירוש: מדוע לא אמרו הם הלל על הנס? ומתרץ הירושלמי: "שנייא היא, שהיו בחוץ לארץ. ואית דבעי מימר: מרדכי ואסתר משונאיהם נגאלו, לא נגאלו מן המלכות". [= שונה הוא - נס פורים - שהיה בחוץ לארץ. ויש שרצו לומר: מרדכי ואסתר נגאלו רק משונאיהם אבל לא משלטון המלך אחשוורוש]. וברור שאין השאלה מוסבת על מרדכי ואסתר בעצמם, ולא על אותו הזמן שבו אירע הנס, כי אין בידינו לקבוע אם לא קראו הלל. השאלה היא לדורות: מדוע אין אומרים הלל בפורים אם היא חובה מהמקרא "בפרוע פרעות בישראל" וגו'?

וכן מפורשת שאלה זו בבבלי ערכין י, ע"ב: "פורים דאיכא ניסא לימא [= פורים שיש בו נס יאמר הלל], אמר ר' יצחק לפי שאין אומרים שירה על נס שבחור"ל". ורב נחמן מתרץ שם: "קרייתא זו הלילא" [= קריאת המגילה היא ההלל]. ורבה אמר: "בשלמא התם 'הללו עבדי ה'" ולא עבדי פרעה, הכא 'הללו עבדי ה'" ולא עבדי אחשוורוש? אכתי עבדי אחשוורוש אנן [= אי אפשר לומר הלל כי אין הגאולה שלמה]."

וכעין זה מובא במסכת מגילה, בבלי יד, א. ושם אמרו טעם לקריאת המגילה בפורים:

ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל, ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה, חוץ ממקרא מגילה. מאי דרוש? אמר ר' חייא בר אבין, אמר ר' יהושע בן קרחה: ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן?"

ועל זה שואלת הגמרא: "אי הכי הלל נימי נימא?" ומתרצת כמו בערכין הנ"ל. ורש"י מוסיף: "הלל נמי נימא, שהיא שירה".

סיכום: חובה לומר הלל על הצלה

מסוגיות אלו ברור, שבנס הצלה ממוות לחיים חייבים לומר שירה והלל, וחובה זו אינה לשעת התרחשות הנס בלבד אלא חובה לדורות ביום שבו אירע הנס. שהרי מפורש, שגם פורים, לולא היה הנס בחו"ל, ולולא היתה קריאת מגילה שבאה במקום קריאת הלל, היתה מוטלת חובה לקרוא בה הלל לדורות. ומפורש בחידושי המאירי במגילה חידוש נפלא על פי דברי ר' נחמן בסוגיה זו: שאם אין לאדם מגילה בפורים, חייב לקרות הלל. הרי למרות שלא תיקנו חכמי ישראל לומר הלל בפורים אלא לקרוא את המגילה, כל שאינו קורא את המגילה חלה עליו חובת אמירת הלל, כמו על כל נס והצלה אחרים שאומרים הלל לדורות.

סוגי הלל

הלל כשירה, והלל על נס

מקום לברור מהי החובה לקרוא הלל על נס והצלה מצוי במסכת פסחים צה, ע"ב:

אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק: אמר קרא 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג', לילה המקודש לחג טעון הלל, לילה שאינו מקודש לחג אינו טעון הלל.

לכאורה מוכח מזה, שאין חובת הלל אלא בחג ובמועד ממש, האסורים בעשיית מלאכה, ולא בנס שאירע ביום חול שלא נקבע עליו מועד ממש. וכן מפורש במסכת ערכין י', ב שהוזכר למעלה. שם שאלו: ראש חודש דאיקרי מועד לימא? [= ראש חודש, שנקרא 'מועד', יקראו בו הלל?], ומתרת הגמרא: "לא איקדיש בעשיית מלאכה, דכתיב 'השיר יהיה לכם כליל התקדש חג'; לילה מקודש לחג טעון שירה ושארין מקודש לחג - אינו טעון שירה". אלא שלבסוף שואלת שם הגמרא: "והא חנוכה דלא הכי ולא הכי וקאמר?!" [= חנוכה אינו מועד ואינו מקודש לחג, ואומרים בו הלל] ומתרת הגמרא: "משום ניסא".

יש להסיק מסוגיה זו שישנם שני סוגי הלל: האחד שנקבע בתור שירה ואינו נוהג אלא במועד ובחג ממש; והשני שנקבע כהודיה על נס, וחובה זו נוהגת בכל נס של הצלת כלל ישראל, והיא גם חובה לדורות.

חובת ההודיה על נס - מן התורה

אסמכתא נוספת חדשה חשובה ביותר אנו מוצאים בשאלתות דרב אחאי בפרשת וישלח סימן כו, האומר:

שאלתא: דמחייבין דבית ישראל לאודווי ולשבוחי קמי שמיא בעידנא דמתרחש להו ניסא דכתיב 'הללו את ה' כל גויים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו' - אטו משום דגבר עלינו חסדו, הללו את ה' כל גויים?

אלא הכי קאמר, הללו את ה' כל גויים מה דעביד עמכון, וכל שכן אנן, דגבר עלינו חסדו.

[= חייבים בית ישראל להודות ולשבח לפני השמים בעת שמתרחש להם נס, שכתוב 'הללו את ה' כל גויים שבחוהו כל האומים, כי גבר עלינו חסדו'. האם משום שגבר עלינו חסדו, יהללו את ה' כל הגויים? אלא כך אמר: הללו את ה' כל גויים על מה שעשה עמכם, וכל שכן אנו, שגבר עלינו חסדו].

נמצאנו למדים מדבריו, שהחובה להודות לה' על נס באמירת הלל היא חובה לפחות מדברי קבלה [= מדרבנן], מן הפסוק הזה "הללו את ה' כל גויים" וגו'.

ויש להסבירו כדברי הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות לרמב"ם: "על ההלל שנצטווה למשה בסיני, שיאמרו ישראל במועדיהם, לאל שהוציאם ממצרים וקרע להם את היים והבדילם לעבודתו, ובא דוד ותיקן להם את ההלל הזה כדי שישירו בו". ואחרי כן כתב הרמב"ן:

"ולדברי חכמים, לא על צרה ידועה של פרעה, אבל היא שירה לכל הפרקים והצרות מתקנת נביאים שביניהם".

ולבסוף הוא מסיק:

"ונראה מדבריהם שהוא (הלל) מן התורה כמו שפירשתי, ויהיה הלכה למשה מסיני, או שהוא בכלל השמחה שנצטוונו בה, כמו שכתוב 'וביום שמחתכם ובמועדיכם' וכו'".

מסקנה

בסיכומו של הבירור יוצא, שלדעת כל הגאונים הראשונים והאחרונים, חייבים מדי שנה בשנה, לפחות מדבריהם, לקרוא הלל בברכותיה על נס ההצלה שאירע לנו במלחמת הקוממיות, שניצלנו ממוות לחיים ויצאנו משעבוד לחירות. והקל וחומר מנס מצרים הנו כאן בוודאי בתוקפו, וכמו שהוכחנו ממגילת תענית ומיתר המקורות

החלטות הרבנות הראשית - תשי"ד סדר יום של חג העצמאות - התפילות וההודיות

ערבית

מתחילים בפרקי תהלים, פסוק בפסוק: קז, צז, צח. אומרים: "מקדש מלך" וכו', "התנערי" וכו', "לא תבושי" וכו', "ימין ושמאל" וכו'. תפילת ערבית בנעימה חגיגית.

אחרי "תתקבל" - פתיחת הארון. אומרים "שמע ישראל" בקול רם. שלוש פעמים "ה' הוא האלוקים".
 הש"ץ אומר פסוקי במדבר, פרק י, פסוקים ט, י: וכי תבואו מלחמה וכו', וביום שמחתכם ובמועדיכם וכו'.
 תרועה בשופר. כל הציבור אומר: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו כשם שזכינו לאתחלתא דגאולה, כך נזכה לשמוע קול שופרו של משיח".
 ברכת שהחיינו: "ויברך דוד את ה' לעיני כל הקהל ויאמר דוד: ברוך אתה ה' אלוקי ישראל מן העולם ועד העולם, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה".
 מזמור "שיר המעלות בשוב ה'".
 "עלינו לשבח". ספירת העומר.
 מברכים איש את רעהו ב"מועדים לשמחה ולגאולה השלמה, לשנה הבאה בירושלים הבנויה".
 עושים בלילה סעודת מצווה חגיגית בשירות ותשבחות. בשעת הסעודה מדליקים נרות.

שחרית

במידת האפשר עורכים בבתי הכנסת רק מניין אחד, בשעה הקבועה לתפילה בשבתות ובימים טובים.
 אחרי חזרת הש"ץ אומרים: "מי שעשה נסים לאבותינו ולנו, וגאל את ישראל מעבדות לחירות, הוא יגאלנו גאולה שלמה בקרוב, ויקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ, ונאמר לפניו שירה חדשה, הללויה".
 הלל השלם (בלי ברכות): חצי קדיש.
 קוראים הפטרה בניגון (בלי ברכות): "עוד היום בנוב לעמוד" וכו' (הפטרת אחרון של פסח בחו"ל).
 תפילה לשלום המדינה.
דרשת הרב.

פתיחת הארון.

תפילת התשובה: "יהי רצון מלפניך, א-ל מלך יושב על כיסא רחמים, הרוצה בתשובה, שתיתן בלבנו ובלב כל עמך בית ישראל אהבתך ויראתך, לירא אותך כל הימים, ותן בלבנו פחד הדר גאונך, ונשוב לפניך בלב שלם, כמו שכתוב בתורת משה עבדך 'ושבת עד ה' אלוקיך ושמעת בקולו, ככל אשר אני מצווך היום אתה ובניך, בכל לבבך ובכל נפשך, ושב ה' אלוקיך את שבותך וריחמך, ושב וקיבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוקיך שמה'. השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם".

עריכת "יזכור" לחללי השואה בגולה ולגיבורי ישראל שנפלו חלל במלחמה על עצמאותנו. "אב הרחמים".
 "אשרי" "ובא לציון" וכו'.
 אחרי התפילה שירת "אני מאמין בביאת המשיח" וכו'.
 סעודת מצווה חגיגית כמו בערבית.
 אין אומרים תחנון גם בתפילת המנחה.

החלטת הרבנות הראשית לישראל

בנשיאות הרבנים הראשיים
 הרב איסר יהודה אונטרמן והרב יצחק נסים

כ"ח באייר

על פי החלטתה של מועצת הרבנות הראשית לישראל נקבע יום כ"ח לחודש אייר כיום הודיה ושמחה, שהחובה מוטלת לעשות ולקיים גם לתושבי ארץ ישראל וגם לאחינו בית ישראל בארצות פזוריהם.

סדר ההודיה הוא כדלקמן:

בבוקר יום כ"ח אייר יתפללו ברוב עם בבתי הכנסת ובמצב רוח חגיגי, ומצווה להשתתף בתפילה זו בהמונים.

בפסוקי דזמרה יאמר הציבור את שירת הים (מן 'ויושע ה' עד 'ה' ימלוך לעולם ועד), פסוק בפסוק בהטעמה.

אחרי תפילת שמונה עשרה כרגיל, יאמרו הלל שלם בברכה. אחרי הלל ראוי שידרוש הרב או אחד מן הציבור מעין המאורע הכביר, שהביא הקב"ה ניצחון מזהיר לישראל, שהוא כולו ממש בדרך נס למעלה מן הטבע, גם בתוכנו וגם בצורתו, ועלינו להביע רחשי הודיה בתפילה ובשמחה.

הדורש ידגיש במיוחד את המצווה הגדולה של פרסומי ניסא, שהיא מצווה מן התורה להודות ולהלל להקב"ה על חסדיו הגדולים עם עמו ועם נחלתו.

אחרי תפילת 'עלינו' אומרים פרק קז בתהילים, המדבר על קיבוץ גלויות. ומסדרים בבית סעודת משתה ושמחה.

ובזכות זאת נזכה לחזות בגאולתנו השלמה על ידי משיח צדקנו ובבניין בית הבחירה במהרה בימינו אמן.

הערה: אין לנהוג באותו יום הגבלות של ספירה, אחרי שבכמה קהילות בישראל לא נוהגים בהגבלות אחרי ל"ג בעומר, וכל שכן שזה נדחה עתה מפני חשיבות הנס שעשה הקב"ה לעמו ישראל, בניצחונם על אויביהם ושחרורה של ירושלים עיר הקודש.

חודש סיוון

דיני החודש - ספר התודעה

סיוון

סיוון הוא השם הבבלי של החודש, ובמקרא - החודש השלישי, שהוא שלישי לניסן, ראש החודשים.

'בחודש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים, ביום הזה באו מדבר סיני (שמות יט), ואמרו ז"ל: "ביום הזה" - בראש חודש. שבאחד לחודש סיוון חנו במדבר סיני, מוכנים לקבלת התורה.

חג השבועות

שמותיו של חג השבועות

ארבעה שמות לחג זה:

חג הקציר - ככתוב (שמות כג): 'וחג הקציר ביכורי מעשיך אשר תזרע בשדה'.
חג שבועות - ככתוב (שם, לד): 'וחג שבועות תעשה לך ביכורי קציר חיטים'; ונאמר (דברים טז): 'ועשית חג שבועות לה' אלקיך'.
יום הביכורים - ככתוב (במדבר כח): 'וביום הביכורים בהקריבכם מנחה חדשה'.
עצרת - שם זה אינו במקרא, אך חז"ל קראוהו כך בכל מקום.

חג הקציר - על שם קציר החיטים שבאותה תקופה, והחיטים הם המאוחרים בתבואות השנה, ובהם כלתה עונת קציר השנה; ועושים חג במנחה חדשה שמביאים לבית ה'.

חג שבועות - על שם שבעה שבועות שסופרים לפניו, וביום החמישים חג לה' ולתורה אשר נתן.

יום הביכורים - על שם המנחה החדשה, לחם תנופה שתיים שמביאים למקדש, והיא מתרת החדש להביא ממנו מנחות למקדש. וביום זה מתחילה עונת הביכורים, שכל אחד לוקח מראשית כל פרי אדמתו, משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, שם אותם בטנא ומביאים בית ה'. ולקח הכוהן הטנא מידו והניחו לפני מזבח ה' אלקים.

עצרת - קראוהו חכמים, לפי שעיקר עניינו של חג זה שהוא שמיני שאחר שבעת ימי חג המצות וקשור עמהם; המשכם הוא וסיומם. ימי הספירה שביניהם אינם

מפסיקים, שהם כחולו של מועד שאינו מפסיק בין חג ראשון לאחרון. נמצא, שיום זה הוא כשמיני עצרת שלאחר החג, ולכן קראוהו על שמו, עצרת. כלומר, עצרת של פסח.

קריאת התורה בחג השבועות

בחג השבועות קוראים בתורה בסדר יתרו, מ'בחודש השלישי' וגו' עד סוף הסדרה, וזה מעניינו של יום, שהוא יום מתן תורתנו. ועשרת הדיברות קוראים ב'טעם עליון'.

המפטיר קורא בפרשת פנחס - 'וביום הביכורים', ומפטירים בנביא ביחזקאל במעשי מרכבה, על שם שנגלה הקדוש ברוך הוא בהר סיני בריבוא רבבות אלפי שנאן. ונהגו לקרוא למפטיר את הגדול והחכם שבמקום. ובחז"ל קוראים ביום השני 'כל הבכורי' (שבסדרה) עד סוף הסדרה, מפטיר 'וביום הביכורים', ובנביא - בחבקוק (ב-ג), מן 'וה' בהיכל קודשו' עד 'למנצח בנגינות'.

לפני קריאת התורה, אחרי שקראו את הכוהן לעלות לתורה, ולפני שברך, אומרים בקהילות אשכנז 'אקדמות' בניגון המקובל, והוא שבח גדול ועצום לבורא עולם ולעם ישראל שקיבלו התורה, ורוב הטוב הצפון להם ממנה לעתיד לבוא.

ובקהילות הספרדים נהגו, שעם פתיחת ההיכל וקודם שמוציאים ספרי תורה, אומרים נוסח 'כתובת נישואין' שבין שני 'בני הזוג', והם כנסת ישראל והתורה.

ונוהגין בכל המקומות לומר בסוף, אחר חזרת התפילה, 'אזהרות', העשויות על מניין המצוות, וכל מקום ומקום לפי מנהגו (טור, או"ח תצד).

קוראים במגילת רות בחג השבועות, שהוא זמן מתן תורה, כדי ללמוד שלא ניתנה תורה אלא על ידי ייסורים ועוני, כמו שהיה לרות כשנתגיירה. ולפי שיטת הגר"א, יש לקרוא במגילה כשרה כתובה על קלף ולברך על קריאתה שתי ברכות: 'על מקרא מגילה' ו'שהחיינו'. ובחוץ לארץ קוראים מגילת רות ביום השני של החג.

ויש קהילות שלא נהגו לקרוא כלל מגילת רות בחג השבועות בבית הכנסת, אלא כל אחד ואחד לומדה לעצמו בביתו, או בבית הכנסת שלא בשעת תפילה.

בחג השבועות מקריבים קרבן מיוחד בבית המקדש: שתי הלחם. קרבן זה מובא בסוף ימי ספירת העומר, ואחריו מותר להביא לבית המקדש קרבנות מתבואת השנה החדשה. ספר החינוך מתאר את הקרבן הזה.

ספר החינוך שז: קרבן מנחה חדשה בעצרת

המצווה בכללה -

להקריב ביום חג השבועות לחם חמץ מן החיטה החדשה, וזה נקרא בכתוב 'מנחה חדשה', והן שתי כיכרות, כמו שכתוב 'ממושבותיכם תביאו לחם תנופה שתיים, שני עשרונים'. והעניין היה כן: שהיו מביאים שלוש סאים חיטים חדשות ועושים מהן שתי חלות, ואורך כל חלה שבעה טפחים, ורוחבה ארבעה, וגובהה ארבע אצבעות, ומרובעות היו... ואופים אותם מערב יום טוב. ולמחר אחר הנפתן היו נאכלות לכוהנים כל אותן יום וחצי הלילה. ואותה מנחה היא ראשונה לכל המנחות הבאות מן החיטים.

ומקריבים עם הלחם: שבעה כבשים תמימים ופר בן בקר אחד ואילים שניים - לעולה; ושעיר לחטאת, ושני כבשים לשלמים. ואלו הם הקרבנות האמורים בחומש הפקודים (= במדבר). כל זה היה קרב עם הלחם, מלבד קרבן מוסף היום, שהוא שני פרים ואיל אחד ושבעה כבשים לעולה, ושעיר עזים לחטאת. ואלו הם הקרבנות האמורים בספר ויקרא.

ביכורים

הרב ש' מן ההר

המצווה בכללה

מצוות עשה להביא למקדש מראשית פרי האדמה, שנאמר: 'ראשית ביכורי אדמתך תביא בית ה' אלקיך' (שמות כג, יט). והם ניתנים לכוהן לאחר שהונחו בעזרה.

מלבד מצוות ההבאה למקדש והנתינה לכוהן, יש מצווה נוספת - מצוות 'מקרא ביכורים' - לקרוא פסוקים בעת ההבאה למקדש, וזה לשונם (דברים כו, ג-יב): הגדתי היום לה' אלוקיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו... ארמי אובד אבי וירד מצריימה, ויגר שם במתי מעט, ויהי שם לגוי גדול, עצום ורב. וירעו אותנו המצרים ויענונו, ויתנו עלינו עבודה קשה. ונצעק אל ה' אלקי אבותינו, וישמע ה' את קולנו, וירא את עווננו ואת עמלנו ואת לחצנו. ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול, ובאותות ובמופתים. ויביאנו אל המקום הזה, ויתן לנו את הארץ הזאת, ארץ זבת חלב ודבש. ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'.

היום אין מצוות ביכורים נוהגת, מכיוון שנאמר 'והניחו לפני מזבח ה' אלקיך' (דברים כו, ד): כל זמן שיש מזבח - יש ביכורים. בטל המזבח - בטלו הביכורים.

ממה מביאים ביכורים?

לא מכל מקום מביאים ביכורים אלא מארץ ישראל בלבד. ולא מכל מקום בה אלא מ'ארץ זבת חלב ודבש', להוציא עבר הירדן שאינה 'ארץ זבת חלב ודבש'. אבל מדברי חכמים חייבים להביא גם משם. אין מביאים ביכורים אלא משבעת המינים שנשתבחה בהם הארץ, והם: חיטה, שעורה, גפן, תאנה, רימון, זית ותמרים (דבש). אין מביאים ביכורים אלא מן המובחר, לכן אין מביאים מתמרים שבהרים, ולא מפירות שבעמקים, ולא מזיתי שמן שאינם מובחרים. מכל אזור מביאים את הפירות הגדלים בו יפה. אפשר להביא פירות מיובשים. יושבי סביבות ירושלים מביאים פירות לחים, והרחוקים ממנה - פירות יבשים.

אין מביאים ביכורים ממשקאות, שנאמר 'פרי האדמה', ומשקה אינו פרי האדמה. אבל שמן ויין מותר להביא, שפריים עומד לכך.

סדר הפרשה וזמנה

יורד אדם בתוך שדהו ורואה תאנה שביכרה, אשכול שביכר, רימון שביכר, קושרו בגמי (מין עשב) ואומר: 'הרי אלו ביכורים'.

אין לביכורים שיעור מן התורה, אבל חכמים קבעו אחד משישים. הפרשת ביכורים קודמת להפרשת תרומה, והביכורים עצמם פטורים מתרומות ומעשרות. אין מביאים ביכורים לפני חג השבועות, ואם הביא - אין מקבלים ממנו אלא יהיו מונחים עד אחרי העצרת (שבועות). וכן אין להביא ביכורים אחרי חנוכה, שנאמר 'אשר תביא מארצך', ודרשו: כל זמן שמצויים בשדך, כלומר - עד חנוכה.

סדר הבאת הביכורים

כל המביא ביכורים חייב להביאם בכלי, שנאמר: 'ושמת בטנא'. מצווה מן המובחר להביא בשבעה כלים, כל מין בכלי מיוחד. אבל אם הביאם בכלי אחד - יצא ידי חובתו. בכלי אחד - לא יערב בו את הפירות אלא יניחם כסדר: שעורים למטה, חיטים על גביהן, עליהן זיתים, ותמרים על גביהם, מעל התמרים - רימונים, ועליהם תאנים, וענבים למעלה מכולם. ועלים חוצצים בין מין למין.

העשירים מביאים בכלי כסף וזהב, והעניים מביאים בסלי נצרים. כלי המתכת מוחזרים לבעליהם, וכלי הנצרים ניתנים לכוהנים. כשהיו מביאים את הביכורים, היו מביאים בידיהם ובצדי הסלים - תורים ובני יונה. אותם שבסלים קרבים כעולות, ואלו שבידיהם ניתנים לכוהנים. ומקשטים את הסלים בענפים ובצמחים.

כיצד היו מעלים את הביכורים?

כל העיירות שבמעמד מתכנסות לעירו של מעמד כדי שלא יעלו יחידים, שנאמר: "ברוב עם הדרת מלך". ובאים ולנים ברחובה של עיר.

ובשחר, הממונה אומר: "קומו ונעלה ציון אל ה' אלקינו". והשור הולך לפניהם וקרניו מצופות זהב, ועטרה של זית בראשו, להודיע שהביכורים משבעת המינים. והחליל מכה לפניהם עד שמגיעים קרוב לירושלים. והם הולכים בכל הדרך וקוראים: "שמחתי באומרים לי בית ה' נלך". ולא היו מהלכים ביום אלא שני חלקי היום בלבד, ובערב לא היו הולכים. הגיעו קרוב לירושלים - שלחו לפניהם שלוחים להודיע לאנשי ירושלים. והפחות והסגנים והגזברים יוצאים לקראתם מירושלים, לפי הבאים הם יוצאים: אם באו אנשים הרבה - יוצאים לקראתם רבים, ואם מעט - יוצאים לקראתם מעט.

ומשנכנסו לשערי ירושלים אומרים: "עומדות היו רגלינו בשערייך ירושלים". כל בעלי אומנויות עומדים מפניהם ושואלים בשלומם: "אחינו, אנשי מקום פלוני, בואכם לשלום". והם מהלכים בתוך ירושלים, והחליל מכה לפניהם, עד שהם מגיעים להר הבית.

כל הדרך יכול ליתן את סלו לעבדו ולקרובו. משהגיעו להר הבית, נוטל כל אחד סלו על כתפו, ואפילו הוא מלך גדול בישראל, ואומרים: "הללויה הללו אל בקודשו" וכו' עד "כל הנשמה תהלל י-ה". והם מהלכים בהר הבית וקוראים עד שמגיעים לעזרה. משנכנס לעזרה והסל על כתפו, אומר מקרא ביכורים מ"הגדתי היום", עד "ארמי אובד אבי".

מוריד הסל מכתפו ואוחזו בשפתיו, והכוהן מניח ידו תחת הסל, ומניף הסל ואומר מ"ארמי אובד אבי" עד סוף הפרשה, ומניחו בצד המזבח בקרן דרומית מערבית ויוצא. מלבד הביכורים חייבים להקריב גם קרבן שלמים. לאחר שהביא ביכוריו והקריב שלמיו, לא ייצא מירושלים באותו יום אלא ילון בה, ולמחרת יחזור למקומו, שנאמר "ופנית בבוקר והלכת לאוהליך" (דברים טז, ז). אחר שהונחו בעזרה, מותרים הכוהנים באכילת הביכורים, ואנשי המשמר מחלקים אותם ביניהם.

חודש תמוז

דיני החודש - ספר התודעה

תמוז

חודש תמוז הוא הרביעי במניין החודשים שאנו מונים מניסן, וכן הוא נקרא במקרא 'החודש הרביעי' (זכריה ח). שם תמוז, כשמות שאר החודשים, עלה עם ישראל מבבל; והוראתו הקדומה - פולחן ידוע לדורות ההם, ככתוב (יחזקאל ח): 'והנה שם הנשים יושבות מבכות את התמוז'.

צום שבעה עשר בתמוז

יש ימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהם, כדי לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה, ויהיה זה זיכרון למעשינו הרעים ומעשי אבותינו שהיו כמעשינו עתה, עד שגרמו להם ולנו אותן הצרות. שבזיכרון דברים הללו נשוב להיטיב, שנאמר (ויקרא כו): 'והתוודו את עוונם ואת עוון אבותם'.

ולכן חייב כל איש לשים אל לבו באותם הימים ולפשפש במעשיו ולשוב, כי אין העיקר בתענית אלא התשובה, כמו שכתוב באנשי נינוה (יונה): 'וירא ה' את מעשיהם. ואמרו רבותינו זיכרונם לברכה: לא נאמר 'וירא את שקם ותעניתם', אלא 'את מעשיהם'. ואין התענית אלא הכנה לתשובה.

וארבעה צומות הם: צום הרביעי, וצום החמישי, וצום השביעי, וצום העשירי (על פי זכריה ח). ואמרו רבותינו ז"ל: צום הרביעי - הוא י"ז בתמוז, שתמוז הוא החודש הרביעי למניין החודשים שמתחיל מניסן; וצום החמישי הוא צום תשעה באב; וצום השביעי הוא צום גדליה, בג' בתשרי; וצום העשירי הוא צום עשרה בטבת.

צום שבעה עשר בתמוז - מקורות
יש ימים... - לשון הרמב"ם הלכות תענית ה, א (עפ"י מהדו' פרנקל) ולכן... ולכן... - חיי אדם קלג, א ואמרו רבותינו - משנה תענית ב, א וארבעה צומות - עפ"י ראש השנה יח, ע"ב (ובתוס' שם).

חמש פורעניות באותו היום

חמישה דברים רעים אירעו בשבעה עשר בתמוז: נשתברו הלוחות הראשונים ברדת משה מן ההר, כשראה את העגל והמחולות, כמפורש בתורה, וזה היה ב"ז בתמוז; בוטל קורבן התמיד בבית ראשון, שכבר לא מצאו הכוהנים כבשים להקריב; הובקעה העיר בחורבן בית שני; שרף אפוסטמוס הרשע את התורה; הועמד צלם בהיכל (משנה תענית, פ"ד).

גם בחורבן בית ראשון הובקעה העיר בתמוז, בתשיעי בו. אך מכיוון שאין להטריח את הציבור יותר מדי, אין קובעים שני ימי צום סמוכים זה לזה; לכך קבעוהו ביום י"ז בתמוז - לפי שחורבן בית שני חמור לנו יותר.

חמש פורעניות באותו היום - מקורות
חמישה דברים - מן המשנה, תענית ד, ו גם בחורבן בית ראשון... - תענית כח: רמב"ן (מובא במג"א תקמט);
ר"ן ראש השנה יח, ע"ב; טושו"ע תקמט.

דינים ל"ז בתמוז

נהגו הספרדים, שבשבת שקודם לתענית מכריזו שליח הציבור על הצום. הקלו בצום י"ז בתמוז (וכן הדין בצום גדליה ובעשרה בטבת), שלא קיבלוהו אלא מתחילת היום, היינו משעלה עמוד השחר אך לא בלילה שלפניו. ולכן בלילה מותר לאכול ולשתות.

וכן הקלו לגבי חולה, אפילו אין בו סכנה, שפטור מלהתענות. וכן נשים מעוברות ומניקות, אם הצום מצער אותן ביותר או שמרגישות חולשה, פטורות מלצום. מכל מקום, גם הפטורים מלצום אסור להם להתענג ביום זה באכילה ושתייה במאכלים משובחים, רק יאכלו כפי הצריך להם. וכן הקטנים שיש להם דעת להתאבל, אף על פי שפטורים מתענית, מכל מקום ראוי לחנכם שלא יאכלו רק כדי קיום הגוף, מאכלים פשוטים, כדי שיתאבלו עם הציבור.

ומותרים בו ברחיצה, בסיכה ובנעילת הסנדל. אף על פי כן, אדם בריא - אם בעל נפש הוא - יחמיר ברחיצה ובסיכה אך לא בנעילת הסנדל, שלא יראה מגוחך.

ויש להחמיר ב"ז בתמוז, וכן בעשרה בטבת, בכל הדרכים שנוהגים להחמיר מראש חדש אב ועד תשעה באב.

הישן בלילה ונעור קודם עלות השחר, אם התנה קודם שישן שיאכל לאחר קימה - מותר באכילה עד עלות השחר; לא התנה - נוהגים איסור. ויש מתירים לשתות, אפילו לא התנה, בפרט אם רגיל הוא בשתייה בקומו משנתו. ולפי הזוהר אין הדבר תלוי בתנאי, אלא אם ישן אסור לו לאכול אפילו התנה.

קוראים 'ויחל' בשחרית ובמנחה. ובתפילת שמונה עשרה בלחש אומרים 'עננו' בישומע תפילה, בין בשחרית ובין במנחה - כמנהג הספרדים. וכמנהג האשכנזים אין אומרים 'עננו' אלא בתפילת המנחה בלבד, אבל השליח-ציבור אומר גם בשחרית, בין 'גואל' ל'רופא'.

כל יחיד אומר 'עננו' במנחה, אפילו אינו גומר התענית עד הערב. אבל אם כבר אכל - אינו אומר 'עננו', וכן לא יעלה לתורה מפני שהקריאה היא של תענית והוא אינו מתענה. אבל אם נקרא לעלות, עולה מפני כבוד התורה.

בין המצרים

עשרים ואחד הימים שבין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב נקראים: 'ימי בין המצרים', על שם הכתוב (איכה א): כל רודפיה השיגוה בין המצרים. ואמרו חכמים: אלו ימי הצרה שבין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב, שבהם 'קטב מרירי' (שמו של שד מזיק) מצוי ושאר מזיקים שולטים בהם, וצרות רבות ורעות מצאו את ישראל בדורותיו בימים אלה. וכן חרב הבית בראשונה ובשנייה בימים אלה של מצרים ומצור ומצוק. משום כך הוקבעו כל ימי בין המצרים לאבל על חורבן בית המקדש.

לכן ממעטים בימים אלה בשמחה, ואין נושאים נשים מייז בתמוז עד לאחר תשעה באב, ואין עושים מחולות וריקודים בימים אלה ואין שומעים בהם קול נגינה משום כלי שיר, ואין עושים טיולים וביקורים של תענוג ואין מסתפרים בהם. ואולם הספרדים נוהגים בהתר תספורת עד השבוע שחל בו תשעה באב, כדעת מרן הבית יוסף.

וכן נוהגים שאין מברכים 'שהחיינו' בימים אלה על בגד חדש או על פרי חדש, כיוון שהזמן הוא זמן פורענויות ואין לברך שהחיינו לזמן פורענויות, ולכן אין לובשים בגד חדש ואין אוכלים פרי חדש. אבל אם נזדמנה לו מצווה עוברת כגון ברית מילה או פדיון הבן, מברך 'שהחיינו'. וכן אם נזדמן לו פרי חדש שלא ימצא לו אחר תשעה באב - מברך ואינו מחמיץ ברכת המצווה. ונוהגים היתר לברך 'שהחיינו' בשבת. ולכן, אם נזדמן לו פרי שלא ימצא אחר תשעה באב ואפשר לו להשהות הפרי עד ליום שבת - ראוי להשהותו ולברך 'שהחיינו' בשבת. אשה הרה שמתאוה לפרי חדש, וכן חולה שצריך לבריאות, אוכלים.

סדר תעניות

הנביא זכריה מזכיר ארבעה צומות שיהפכו להיות ימי מועד: צום הרביעי, וצום החמישי, וצום השביעי, וצום העשירי. מה הם צומות אלו? בגמרא מובאת מחלוקת בין רבי עקיבא לרבי שמעון בר יוחאי, תלמידו.

מסכת ראש השנה יח, ע"ב

תניא, אמר רבי שמעון: ארבעה דברים היה רבי עקיבא דורש, ואני איני דורש כמותו. "צום הרביעי" - זה תשעה בתמוז שבו הובקעה העיר, שנאמר "ברביעי בתשעה לחודש ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ ותיבקע העיר". ואמאי קרי ליה "רביעי" - רביעי לחודשים. "צום החמישי" - זה תשעה באב, שבו נשרף בית אלהינו. ואמאי קרי ליה "חמישי" - חמישי לחודשים.

"צום השביעי" - זה שלושה בתשרי, שבו נהרג גדליה בן אחיקם. ומי הרגו - ישמעאל בן נתניה הרגו. ללמדך ששקולה מיתתם של צדיקים כשריפת בית אלהינו. ואמאי קרי ליה "שביעי" - שביעי לחודשים.

"צום העשירי" - זה עשרה בטבת, שבו סמך מלך בבל על ירושלים, שנאמר "ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחודש העשירי בעשור לחדש לאמור: בן אדם, כתוב לך את שם היום, את עצם היום הזה סמך מלך בבל אל ירושלים". ואמאי קרי ליה "עשירי" - עשירי לחודשים. והלא היה ראוי זה לכתוב ראשון, ולמה נכתב כאן - כדי להסדיר חודשים כתיקנן.

ואני איני אומר כן, אלא "צום העשירי" - זה חמישה בטבת, שבו באת שמועה לגולה שהוכתה העיר, שנאמר "ויהי בשתי עשרה שנה, בעשירי, בחמישה לחודש לגלותנו, בא אלי הפליט מירושלם לאמור: הוכתה העיר", ועשו יום שמועה כיום שריפה.

ונראין דברי מדבריו, שאני אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, והוא אומר על ראשון אחרון ועל אחרון ראשון, אלא שהוא מונה לסדר חודשים, ואני מונה לסדר פורעניות.

ביאור הסוגיה

ויהי דבר ה' צבאות אלי לאמר: כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים, והאמת והשלום אהבו (זכריה ח, יח-ט).

רבי שמעון בר יוחאי חולק על רבי עקיבא רבו בפירוש הפסוק:

פסוק בירמיהו נב, ו-ז החל מניסן, שהוא ראשון לחודשים משנה ברורה תקמט, ב: שמיניהו לראש על הפליטה הנשארה ונכבה גחלת הנשארה, כי על ידי שנהרג גלו כולם ונהרגו מהם אלפים. סמך - התחיל לצור על ירושלים פסוק ביחזקאל כד, א-ב	"צום הרביעי" זה תשעה בתמוז שבו הובקעה העיר. שנאמר "בחודש הרביעי בתשעה לחודש". ואמאי קרי ליה "רביעי"? רביעי לחודשים. "צום החמישי", זה תשעה באב שבו נשרף בית אלקינו. ואמאי קרי ליה "חמישי"? חמישי לחודשים. "צום השביעי", זה שלושה בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם. ומי הרגו? ישמעאל בן נתניה. ללמדך ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלהינו. ואמאי קרי ליה "שביעי"? שביעי לחודשים. "צום העשירי", זה עשרה בטבת שבו סמך מלך בבל, שנאמר "ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחודש העשירי

בעשור לחודש לאמור :
 בן אדם כתוב לך את שם היום
 את עצם היום הזה,
 סמך מלך בבל אל ירושלים".
 ואמאי קרי ליה "עשירי"?
 עשירי לחודשים.
 והלא ראוי לכתוב ראשון
 ולמה נכתב כאן,
 כדי להסדיר חודשים כתיקנן.

לפי סדר המאורעות המצור קדם לחורבן.
 למה נכתב חודש טבת כחודש עשירי?
 שתמוז ואב ותשרי קודמים לטבת.

אני - רבי שמעון

ואני איני אומר כן,
 אלא "צום העשירי" זה חמישה בטבת,
 שבו באת שמועה לגולה שהוכתה העיר,
 שנאמר "ויהי בשתי עשרה שנה,
 בעשירי, בחמישה לחודש לגלותנו,
 בא אלי הפליט מירושלים לאמור:
 הוכתה העיר".

פסוק ביחזקאל לג, כא
 רש"י: בשתי עשרה שנה לגלות יכניה,
 שגלו אחת עשרה שנה לפני החורבן.

ועשו יום שמועה כיום שריפה.
 ונראין דברי מדבריו,
 שאני אומר על ראשון ראשון
 ועל אחרון אחרון
 והוא אומר על ראשון אחרון.
 ועל אחרון ראשון.

ראשון לחורבן - ט' בתמוז - ראשון בפסוק;
 יום השמועה - ה' בטבת - אחרון בפסוק;
 יום ראשון למצור - י' בטבת - אחרון בפסוק;
 ט' בתמוז, ראשון בפסוק, אף שהוא לאחר "אחרון"
 - י' בטבת, שהיה תחילת המצור.

אלא שהוא מונה לסדר חודשים,
 ואני מונה לסדר פורעניות.

סדר חודשים (לפי רבי עקיבא)	סדר פורענויות (לפי רבי שמעון)
א. ט' בתמוז - הובקעה העיר	א. הובקעה העיר - ט' בתמוז
ב. ט' באב - נשרף הבית	ב. נשרף הבית - ט' באב
ג. ג' בתשרי - נהרג גדליה	ג. נהרג גדליה - ג' בתשרי
ד. י' בטבת - תחילת המצור	ד. באה שמועה לגולה - ה' בטבת

מכאן נובעת גם מחלוקת להלכה, באיזה יום נקבע הצום בחודש טבת - אם
 בעשרה בו (ר"ע) או בחמישה בו (ר"ש). למעשה נפסק כר"ע: צום עשרה בטבת
 (שולחן ערוך אורח חיים תקמט, א).

באיזה תאריך חל הצום בחודש תמוז?

עדיין נשאר לנו לברר את תאריך הצום בחודש תמוז, שכן בסוגיה זו מפורש
 שהצום נקבע לתשעה בו. בעניין זה עוסקים התוספות ומביאים ראיה מתלמוד
 בבלי ומתלמוד ירושלמי.

תלמוד בבלי, תענית: במשנה (כו, ב) מבואר שבשבעה עשר בתמוז הובקעה העיר.
 ותמהה הגמרא (כח, ב): והכתיב (ירמיהו נב, ו) בחודש הרביעי בתשעה לחודש
 ויחזק הרעב בעיר, וכתיב בתריה (פסוק ז) "ותיבקע העיר" וגו'. משיבה הגמרא:

אמר רבא לא קשיא; כאן בראשונה (בית ראשון) כאן בשנייה (בית שני), דתניא: בראשונה הובקעה העיר בתשעה בתמוז, בשנייה - בשבעה עשר בו.

תלמוד ירושלמי (תענית פרק ד, הלכה ה): כתיב (ירמיהו לט, ב) "בתשעה לחודש הובקעה העיר" ואת (=ואתה) אמר הכין (שבתשעה עשר בו הובקעה העיר)?

אמר ר' תנחום בר חנילא: "קלקול חשבונות יש כאן".
מבאר ה"פני משה", כי לדעת הירושלמי, מתוך טרדת המצור טעו בחשבונם, והיו סבורים כי בתשעה לחודש הובקעה העיר, בעוד שבאמת הובקעה העיר בשבעה עשר. ולא רצה הפסוק לשנות ממה שהיו סבורים, וכתב כפי שטעו לחשוב: בתשעה לחודש.
תירוץ הבבלי נתקבל להלכה:

שולחן ערוך אורח חיים תקמט, ב:

אף על גב דכתיב בקרא "בחודש הרביעי בתשעה לחודש הובקעה העיר", אין מתענין בט' בו אלא ב"ז, מפני שאף על פי שבראשונה הובקעה בט' בו, כיוון שבשנייה הובקעה ב"ז בו, תיקנו להתענות ב"ז בו, משום דחורבן בית שני חמיר לן ("מפני שהוא אבלות קרובה" - מאירי בראש השנה).

מתי נשרף בית המקדש?

תוספות במסכת תענית כח, ע"ב דן בקביעת תאריך צום ט' באב, והוא מביא בקשר לכך את הגמרא בתענית: במשנה (כו, ב) מבואר שבתשעה באב חרב הבית בראשונה, אומרת על כך הגמרא (כט, ע"א):

דכתיב (מלכים ב כה, ח-ט) "ובחודש החמישי בשבעה לחודש, היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבכדנאצר מלך בבל, בא נבוזראדן רב טבחים עבד מלך בבל ירושלים וישרוף את בית ה'", וכתב (ירמיהו נב, יב) "ובחודש החמישי בעשור לחודש, היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבוכדנאצר מלך בבל, בא נבוזראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם (וישרוף את בית ה'"),

ותניא: אי אפשר לומר בשבעה, שהרי כבר נאמר בעשור, ואי אפשר לומר בעשור שהרי כבר נאמר בשבעה. הא כיצד? בשבעה נכנסו נוכרים להיכל, ואכלו וקלקלו בו שביעי שמיני ותשיעי, סמוך לחשכה הציתו בו את האור, והיה דולק והולך כל היום כולו, שנאמר (ירמיהו ו, ד) "אוי לנו כי פנה יום כי ינטו צללי ערב".

והיינו דאמר רבי יוחנן: אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו (את הצום)
אלא בעשירי, מפני שרובו של היכל בו נשרף. ורבנן: אתחלתא דפורענותא
עדיפא.

לדברים אלה יש משמעות להלכה:

שו"ע או"ח תקנא-יא:

בתשעה באב לעת ערב הציתו אש בהיכל, ונשרף עד שקיעת החמה ביום
עשירי. ומפני כן מנהג כשר שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל עשירי
(היינו: מוצאי תשעה באב) ויום עשירי.
רמ"א: ויש מחמירין עד חצות היום ולא יותר.

חודש אב

סיכומי הלכות - ספר התודעה

חודש אב

חודש אב הוא החמישי במניין החודשים שאנו מונים מניסן, וכן הוא נקרא בתורה החודש החמישי, ככתוב (במדבר לג): ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי ה' וימת שם בשנת הארבעים לצאת בני ישראל מארץ מצרים, בחודש החמישי באחד לחודש'.

השם 'אב' הוא שם בבלי, וקוראים אותו גם 'מנחם אב' על שם הנחמה שמצפים לה אחרי החורבן שאירע לנו בחודש זה. ויש אומרים בזה רמז: 'מנחם א"ב', כלומר עתיד הקדוש ברוך הוא לנחם האותיות א"ב שמגילת איכה נאמרה בהן.

משנכנס אב

משנכנס חודש אב ממעטים עוד יותר בשמחה, והיינו שאין שמחים כלל. ובחודש זה אין מזלם של ישראל טוב, לכן מי שיש לו דין עם גוי ישתמט ממנו בחודש זה, כל החודש. ואם אי אפשר לו להשתמט כל החודש - לפחות עד עבור תשעה באב.

ולפי שאסור לשמוח בימים אלה - אסור לעשות שום דבר המביא לידי שמחה, ולכן אין עוסקים בבניין של שמחה, כגון בניין בית חתונות, או ציור וכיור וסיוד לדירתו. וכן אין נוטעים נטיעה של שמחה, כגון אילנות העשויים לצל או לריח. וכן אסור כל בניין שאין צריך לו לדירתו רק שעושים אותו להרחבה בלבד. אבל אם אין לו בית-דירה, מותר לבנות.

וכן אסור לקנות, לתפור, לסרוג ולרקום בגדים חדשים, אפילו על מנת ללובשם אחר תשעה באב. ואסור לקנות אפילו בגד ישן שהוא מתאווה לו ביותר מפני נוי. וקנייה חמורה מלבישה.

ערב תשעה באב

ערב תשעה באב, סמוך לסוף היום, אוכלים סעודה מפסקת. ואסור לאכול בה שני מיני תבשילים, ואפילו בישל דבר הנאכל כמו שהוא חי - נקרא תבשיל לעניין זה.

ולכן, לפי מנהגנו לאכול בסעודה המפסקת ביצה מבושלת או עדשים, שזהו זכר לאבלות, והרי אכלנו תבשיל אחד בלבד, אין לאכול בה שום תבשיל אחר, וישביע רעבונו בלחם עם מאכלים של חלב או פירות.

יש נוהגים לטבול פרוסת לחם באפר ולאוכלו.

נוהגים לאכול את הסעודה המפסקת בישיבה על גבי קרקע, ויש שכתבו על פי הסוד להפסיק בבגד ששם בינו ובין הקרקע (ושרפרף נמוך משלושה טפחים דינו כקרקע). ולא משום אבלות אלא כדי שיהא ניכר שזו סעודה שפלה, אך אין צריך לחלוץ מנעליו בשעת האכילה.

דינים לתשעה באב

תשעה באב אסור בחמישה דברים, ואלה הם: אכילה ושתיה, רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל וקריבה אל אישה.

תשעה באב, לילו כיומו לכל דבר, ואין אוכלים בערב תשעה באב אלא מבעוד יום. ובין השמשות שלו - אסור כיוצא בו.

הכול חייבים לצום בתשעה באב, אפילו נשים מעוברות ומניקות. אבל חולה - אפילו אין בו סכנה - מותר לו לאכול. אבל לא יאכלו מאכלי מעדנות אלא כדי ההכרח לבריאות הגוף בלבד.

חלה תענית תשעה באב ביום ראשון, והרי לא הבדיל מאמש, אם היה חולה ובא לאכול בשעת תענית - מבדיל קודם ואחר כך אוכל.

אין לשטוף את הפה בתשעה באב שחרית ולא בכל היום, עד שיעבור הצום. ובמקום צער גדול - יש להתיר.

רחיצה אסורה בין בחמים בין בצוננים. ואפילו להושיט אצבעו למים אסור. אולם אין איסור אלא ברחיצה של תענוג. ואם רוחץ כדי להעביר הלכלוך מידי - מותר.

וכן נוטל אדם ידיו בקומו בבוקר משנתו, כבכל יום, אלא שאינו רוחץ כל פרק היד - רק עוד סוף קשרי אצבעותיו. וכשידיו מנוגבות ועדיין הן לחות קצת הוא מעבירן על עיניו. ואם היו עיניו מלוכלכות, רוחצן כדרכו. וכן לאחר שעושה צרכיו.

ונשים המבשלות ומכינות אוכל וצריכות להדיח ולרוחץ המאכלים - מותר, לפי שאינן מתכוונות לרחיצה.

נעילת הסנדל אסורה רק במנעל של עור. של עץ או של בד או גומי - מותר. ואם היו מחופים בעור או שהיה עור למטה - אסור. היה מהלך במקום קוצים או ברחוב של גויים (בחוי"ל) וכיוצא בו, נועל מנעליו באותו מקום בלבד.

מותר לרוחץ את התינוק ולסוך גופו בתשעה באב כדרך שעושה לו בשאר הימים.

כל אלה הדברים האסורים בתשעה באב, אסורים משקיעת החמה בערב תשעה באב ועד מוצאי תשעה באב.

תפילת ערבית בתשעה באב

בליל תשעה באב מתפללים תפילת חול כרגיל, ואחר תפילת שמונה עשרה אומרים קדיש וקוראים במגילת איכה ואומרים קינות על החורבן, והיום הוסיפו קינה על השואה שפקדה את עמנו בימי מלחמת העולם השנייה באירופה. ואחר הקינות אומרים 'ואתה קדושי'. והקדיש שלאחר זה אין אומרים בו 'תתקבלי', וכן לאחר תפילת שחרית של תשעה באב אין אומרים 'תתקבלי' בקדיש, אבל אומרים 'תתקבלי' בקדיש שלאחר תפילת מנחה.

ליל תשעה באב מדליקים לפני העמוד בבית הכנסת רק נר אחד בלבד, מורידים את הפרוכת שעל ארון הקודש בבית הכנסת, ולמחרת במנחה מחזירים אותה למקומה.

בהרבה קהילות נוהגים לכבות את האור בבית הכנסת ומשאירים בו אור קטן. ובקהילות ספרד, החזן מונה את השנה לחורבן בית מקדשנו ואומר: 'שנה זו - שנת כך וכך לחורבן הבית השני' (בשנת תשנ"ו היה מונה: שנת אלף תשע מאות עשרים ושמונה. ולעולם מוסיפים אלף מאה שבעים ושתיים למספר הקטן שאנו מונים. היינו: תשנ"ו שהם 756, ועוד 1172, יחד 1928).

חורבן ראשון וחורבן שני

חורבן בית המקדש הראשון היה בימי צדקיהו המלך, בשנת ג' אלפים של"ח. חורבן שני - בימי ר' יוחנן בן זכאי, בשנת שלושת אלפים תתכ"ח. ושניהם בתשעה באב היו.

תנו רבנן, משחרב הבית בראשונה נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידם ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו: 'ריבונו של עולם, הואיל ולא זכינו להיות גזברים נאמנים, יהיו מפתחות מסורים לך' - וזרקום כלפי מעלה. ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתם מהם, והם קפצו ונפלו לתוך האור. ועליהם

קונן ישעיהו הנביא (ישעיה כב): 'משא גיא חיזיון, מה לך אפוא כי עלית כולך לגגות, תשואות מלאה, עיר הומייה, קריה עליזה, חלליך לא חללי חרב ולא מתו מלחמה (תענית כט).

יום ט' באב היה יום פורענות לישראל במהלך הדורות, גם גירוש ספרד ומלחמת העולם הראשונה החלו בט' באב.

שבת נחמו ו'שבעה דנחמתא'

השבת הראשונה שאחרי תשעה באב היא שבת של שמחת הנחמה המקווה. קוראים לה 'שבת נחמו', על שם ההפטרה בנביא: 'נחמו נחמו עמי שקוראים בה לאחר קריאת התורה.

הפטרת 'נחמו' היא הראשונה מ'שבעה דנחמתא', היינו שבעה פרקים של נחמה שקוראים בנביא ישעיה בשבע השבתות: ואתחנן, עקב, ראה, שופטים, תצא, תבוא, ניצבים. כל השנה כולה מפטירים בנביא מעניין הפרשה שקוראים בתורה באותה שבת; אבל אם באותה שבת יש עניין מיוחד של חג ומועד - מפטירים בנביא מעניין היום ולא מעניין הפרשה.

לכן, כשמתחילים הימים של 'בין המצרים', קוראים בנביא 'שלוש של פורענויות'. היינו בשלוש השבתות שלפני תשעה באב קוראים: באחת - 'דברי ירמיהו', בשנייה - 'שמעו דבר ה'' - שתיהן מתוכחותיו ומנבואות הפורענות של ירמיהו; ובשלישית קוראים 'חזון ישעיהו' - גם היא תוכחה ונבואה של פורענות.

ולאחר תשעה באב - שבע שבתות של נחמה הן, והנחמה היא מעניין היום ומפטירין בנביא ישעיה דברי נחמה בלבד. ואלה הן 'שבעה דנחמתא':

נחמו נחמו עמי יאמר אלקיכם וגו' - ישעיה מ
ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני וגו' - ישעיה מט-נא
ענייה סוערה לא נוחמה וגו' - ישעיה נד
אנכי אנכי הוא מנחמכם וגו' - ישעיה נא-נב
רני עקרה לא ילדה וגו' - ישעיה נד
קומי אורי כי בא אורך וגו' - ישעיה ס
שוש אשיש בה' וגו' - ישעיה סא-סג.

מאה ארבעים וארבעה פסוקים בכל שבע הפטרות של נחמה, כנגד מאה ארבעים ושלושה פסוקים של תוכחה שנאמרו בתורה - בפרשות בחוקותי, תבוא, ניצבים, ושירת האזינו - ועוד יתרה הנחמה על התוכחה וגדולה ממנה פסוק אחד. אם חל ראש חודש אלול בשבת, נוהגים להפטיר ב'השמים כסאי' כבכל שבת ראש חודש, ודוחה 'ענייה סוערה'. ולמה כן? לפי שיש בהפטרה זו גם הזכרת ראש

חודש וגם נחמת ירושלים. אבל הפטרת 'מחר חודש', הקבועה לשבת שהיא ערב ראש חודש, נדחית מפני 'ענייה סוערה'.

שבת נחמו וישבעה דנחמתא' - מקורות שלוש דפורענותא ושבוע דנחמתא - הרבה ראשונים, בשם הפסיקתא - מובא בטושו"ע או"ח תכח, ח. וראה עוד באנציקלופדיה תלמודית ערך 'הפטרה' - מנהגים שונים. קמ"ד פסוקים - חל ר"ח אלול בשבת (או ער"ח) - כמנהג האשכנזים - רמ"א או"ח תכה, א ב. ואבודרהם והשו"ע שם כתבו להפטיר ב'ענייה'.

חודש אלול

מנהגי החודש - ספר התודעה

אלול

אלול הוא החודש השישי לפי מניין החודשים שאנו מונים מניסן, כמו שכתוב בתורה (שמות יב): 'החודש הזה לכם ראש חודשים, ראשון הוא לכם לחודשי השנה'. ולפי מניין השנים שאנו מונים מתשרי - אלול הוא החודש האחרון בשנה. השם 'אלול' לחודש זה נקבע, כשמות כל החודשים, על ידי עולי בבל. אמרו חז"ל: 'שמות חודשים עלו מבבל'.

ימי רצון

לפי שאלול הוא האחרון לחודשי השנה, לפני ראש השנה שהוא יום דין לכל באי עולם, לפיכך הוא נקבע לתשובה ומרבים בו באמירת סליחות ותחנונים לפני הקדוש ברוך הוא.

והימים האלה הם ימי רצון מימי קדם. שכשחטאו ישראל בעגל ונשתברו הלוחות, עלה משה אל ההר והתנפל לפני הקדוש ברוך הוא לבקש רחמים וסליחה על חטא העגל, ונתרצה לו הקב"ה ואמר לו: 'פסול לך שני לוחות אבנים כראשונים'. ועלה משה אל ההר בראש חודש אלול ושהה שם ארבעים יום, עד יום עשרה בתשרי. ובעשרה בתשרי הוריד מן ההר את הלוחות השניים, שנתן הקב"ה לבני ישראל ברצון ובשמחה. ונקבעו ארבעים ימים אלה לימי רצון לדורות, לתשובה ולכפרה על חטא.

ואף על פי שהתשובה טובה ומקובלת בכל עת - ימי אלול מוכנים ומסוגלים יותר לקבלת התשובה. לפי שבימים אלה מתעוררים הרחמים למעלה והיד פשוטה לקבל שבים.

כיוון שהימים הם ימי תשובה, מרבים בהם בסליחות ובתחנונים, ויש מקומות - וכך הוא מנהג הספרדים - שנוהגים לקום באשמורת לומר סליחות כל חודש אלול, חוץ מיום ראש חודש וימי שבת שבו, לפי שאין אומרים תחנונים בשבת ובראש חודש. ויש מתחילים להשכים מיום ט"ו באלול.

ומנהג האשכנזים לומר סליחות מיום א' בשבוע שחל בו ראש השנה, אך לא פחות מארבעה ימים לפני ראש השנה. לכן, אם חל ראש השנה ביום שני בשבוע או ביום שלישי, מתחילים ביום ראשון בשבוע שלפניו.

תקיעת שופר

מיום שני של ראש חודש אלול ועד ערב ראש השנה, כל יום אחרי תפילת שחרית תוקעים בשופר ארבעה קולות: תקיעה, שברים, תרועה, תקיעה.

ותקיעת שופר זו אינה מן התורה אלא מנהג ישראל הוא. שכשעלה משה רבנו להר בראש חודש אלול לקבל לוחות שניים, תקעו שופר במחנה להודיע לכל בני ישראל שמשה עלה למרום ולא יבואו לטעות עוד אחרי עבודה זרה. לפיכך נהגו ישראל לתקוע בראש חודש אלול כדי להזכיר עלייתו של משה ולהודיע ששבו בני ישראל מחטא העגל ונתכפר להם וניתנו להם ברצון הלוחות השניים לסוף ארבעים יום. וזיכרון זה מעורר את האדם לתשובה.

אין תוקעים אלא בשחרית לאחר התפילה, לפי שעלייתו של משה להר היתה בהשכמה.

ותוקעים כל החודש כדי להזהיר את העם על יום הדין הקרב ובא ולעוררם לתשובה. כי כן טבע קול השופר להחריד הלב, כמו שכתוב (עמוס ג): 'אם ייתקע שופר בעיר, ועם לא יחרדו?' וקול השופר מכריז ואומר: 'עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה'.

ובערב ראש השנה אין תוקעים כדי להפריד בין התקיעות של חודש אלול, שאינן אלא מנהג שהנהיגו חכמים, ובין התקיעות של יום ראש השנה, שהן מצווה מן התורה.

מנהגי אלול

מיום שני של ראש חודש אלול עד הושענא רבה, ועד בכלל, אומרים בקהילות האשכנזים בכל יום אחרי תפילת שחרית וערבית מזמור כז בתהלים: 'לדוד, ה' אורי וישעי', ומנהג זה נתייסד על פי המדרש: ה' אורי - בראש השנה, וישעי - ביום הכיפורים, ואחר כך: כי יצפנני בסוכה - רמז לסוכות. (לפי מנהגי האר"י יש לאומרו אחרי תפילת שחרית ומנחה.)

ויש מקומות שנהגים לומר בציבור אחרי התפילה מזמורי תהלים, עשרה או יותר, - כל מקום לפי מנהגו.

ערב ראש השנה

בערב ראש השנה משכימים ומרבים באמירת סליחות ותחנונים ומתעוררים לתשובה, לפי שזה היום האחרון לפני יום הדין, שכל באי עולם עוברים לפני הקדוש ברוך הוא כבני מרון. ונזהרים ביותר ביום זה מעבירות שבין אדם לחברו, ולא יסיח דעתו מהתשובה.

ויתבונן בלבו, הלא בשעה שעומדים להביא אדם למשפט לפני מלך בשר ודם, יחדד חרדה גדולה ולא יעלה על לבו לעסוק בשום דבר אחר, ורק ישית עצות בנפשו כיצד להתחנן לפני המלך, למצוא זכות ולבקש מחילה - כל שכן כשעומדים להביא אותו לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה הבוחן כליות ולב.

החוטא המתאחר לשוב מחטאתו יכבד עליו מאוד עונשו בכל יום. כי הוא יודע כי יצא הקצף עליו, ויש לו מנוס לנוס שמה, והמנוס הוא התשובה - והוא עומד במרדו, ואף כי בידו לצאת מתוך ההפכה לא יגור מפני האף והחמה.

התרת נדרים בערב ראש השנה

נוהגים להתיר נדרים בערב ראש השנה אחרי תפילת שחרית, כדי שייכנס ליום הדין בלי עוון של נדרים שקיבל על עצמו ושכח לקיימם.

לפי שנדרים שאדם קיבל על עצמו יכול הוא להתירם על ידי חכם, הנודר הולך אצל חכם ואומר לו שקיבל על עצמו נדר זה, ואילו ידע שלא יוכל לקיימו, או טעם אחר שבגללו הוא מתחרט על הנדר - לא היה נודר. והחכם אומר לו שלוש פעמים: 'מותר לך'.

וצריך לומר בקשת ההתרה לפני שלושה בני אדם או יותר, אבל לא פחות משלושה. לפי שרב חכם מומחה יכול להתיר יחידי, ואם אין חכם מומחה צריך שלושה הדיוטות. ובזמננו אין יחיד מומחה שיכול להתיר נדרים ביחיד.

וכך עושים בערב ראש השנה: כל אחד בוחר לו שלושה בני אדם, ואומר לפניהם שהוא מתחרט על כל הנדרים שנדר במשך השנה, והם אומרים לו: 'מותר לך'. ונהגו לומר נוסח קבוע הנדפס בסידורי התפילה, לפי שבו מפורטים יפה כל ענייני הנדרים ואופן ההתרה.

מנהג הספרדים, שעושים התרת נדרים שתי פעמים בשנה: ארבעים יום קודם ראש השנה, שהוא י"ט באב; וארבעים יום קודם יום הכיפורים, שהוא ראש חודש אלול.

יום הדין רמב"ן, שער הגמול

שלושה ספרים נפתחים בראש השנה

שנו רבותינו: שלושה ספרים נפתחים בראש השנה: אחד של צדיקים גמורים, ואחד של רשעים גמורים, ואחד של בינוניים. צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים. רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה. בינוניים - תלויים ועומדים מראש השנה ועד יום הכיפורים. זכו - נכתבים לחיים; לא זכו - למיתה.

זה שאמרו חכמים: צדיקים גמורים שנכתבים לחיים, ורשעים שנכתבים למיתה - לא צדיקים שאין בהם עוונות, ולא רשעים שאין להם זכויות, שכמה צדיקים מתים לאלתר, וכמה רשעים מאריכים ימים בשלווה! והכתוב צווח שיש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים!

אלא כך היא המידה: יש עוונות שדינו של הקב"ה ומשפטו אל הצדיקים ליפרע מהם בעולם הזה, ויש מהם שהדין ליפרע בעולם הבא. וכן הזכויות: יש מהם שבעל הגמול יתברך משלם שכרו בעולם הזה, ויש שמשלם שכרו בעולם הבא. וכשאדם חוטא כל השנה ומתלכלך בעוונות ומתטנף בחטאים, ועושה גם כן צדקות ומעשים טובים, ובאים מעשיו לפני אדון הכול, הוא יתברך שמו שוקל אותם מעשים אלו מפני אלו. והצדיק שהוא צדיק גמור, זוכה לחיים. וכן הרשע שדינו ניתן לשלם לו שכר טוב בעולם הזה על מעשה הטוב שעשה, נכתב ונחתם לחיים, כלומר: פוסקים לו חיים ושלוש ועושר ונכסים וכבוד. נמצא זה הרשע - צדיק גמור בדינו. והרשע שהוא רשע גמור מכל צדק - נחתם לאלתר למיתה. וכן בעל מעשה הטוב שנכשל בעברה אחת בלבד, ונכתב בראש השנה למיתה, כלומר שימות בשנה הזאת או שיחיה בתחלואים רעים, חיי צער וייסורים, ונמצא זה רשע גמור בדינו, אע"פ שזה צדיק וזכה לחיי העולם הבא; והראשון, שזכה לחיים - רשע גמור ואובד לגמרי. אף שיהיה גדול שבנביאים, ונדון על חטא אחד קל ונענש עליו, נקרא בכאן רשע גמור. ואם יהיה כאחאב, שנאמר בו "הראית כי נכנע אחאב מפני?" - נקרא בכאן צדיק גמור. וכן, זה שאמרו חכמים 'לחיים ולמיתה', אינם בימים בלבד אלא כל העונשים שבעולם הזה: נגעים, ועוני, ומיתת הבנים וכיוצא בהם - כולם כינו אותם חכמים בשם מיתה. וכינוי השכר הגמור הטוב, אמרוהו בלשון החיים.

על מה נידונים בראש השנה?

זה הדין שאמרו חכמים, שכל אדם נידון בראש השנה, אינו אם יזכה לגן עדן ולחיי העולם הבא או אם יתחייב לגיהנום ולאבדון, שאין אדם נידון בראש השנה אלא על ענייני העולם הזה, אם ראוי לחיים ולשלום או למיתה וליסורים. כך אמרו חכמים: 'בראש השנה - זה היום תחילת מעשיך זיכרון ליום ראשון, כי חוק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב. ועל המדינות בו ייאמר, איזו לחרב ואיזו לשלום, איזו לרעב ואיזו לשובע, ובריות בו 'פקדו להזכירם לחיים ולמוות'.

אלא כך היא המידה: בראש השנה שוקלים מעשיו של אדם, ונכתב ונחתם לאלתר לזכות ולחובה בעולם הזה, כפי מה שמגיע לו בחלקו לפי מעשיו מן

העולם הזה. וכשהאדם נפטר לבית עולמו, שוקלים בהם ופוסקים עליו חלקו הראוי לו בעולם הנשמות.

נספחים:

יום טוב
הלוח העברי

יום טוב

הרב ש' מן ההר

ימי המועדים

על שלוש רגלים ציוותה התורה, שבזמן שבית המקדש קיים יעלה כל אדם מישראל אל בית המקדש, ייראה לפני האדון ה' אלקי ישראל ויקריב לפניו קרבן עולה ושלמים, כפי שכתוב בתורה. וכן ציוותה התורה לנהוג קדושה ברגלים אלה, בשביתה ובאיסור מלאכה: בפסח - ביום הראשון וביום השביעי, בשבועות יום אחד, ובסוכות - ביום הראשון וביום השמיני, הוא שמיני עצרת. ועוד קבעה תורה שני מועדים - ראש השנה ויום הכיפורים - שיהיו קדושים בשביתה ובאיסור מלאכה. ראש השנה - במלאכה שאינה מלאכת אוכל נפש, כמו קדושת שלוש הרגלים; ויום כיפור - בכל מלאכה, כקדושת יום השבת הגדול והקדוש.

כל הימים הללו, ימים טובים וימי חולו של מועד שלהם, וכן בראשי חודשים ובשבטות, הציבור מוסיף להקריב בבית המקדש קרבנות מוסף, ומזמרים ומנגנים ואומרים שירים והלל על הקרבנות בבית המקדש.

המצוות במועדים

מלבד מצוותם בבית המקדש, הטילה תורה מצווה בכל רגל ומועד שתקום גם בבית כל איש ואיש: בשבעת ימי הפסח - מצווה לאכול מצה ואסור לאכול חמץ; בשבעת ימי הסוכות - מצווה לשבת בסוכה, וכן ליטול לולב; בראש השנה - מצווה לתקוע בשופר וביום הכיפורים מצווה על כל אחד לצום. חג השבועות מיוחד הוא, שלא הטילה בו תורה מצווה מיוחדת שיקיימוה בבית, ודרכי ה' עמקו ומחשבותיו גבהו ממחשבותינו.

ולפי שבועות זמן מתן תורה הוא, נהגו הרבה בני תורה בדורות האחרונים, מימות האר"י ומרן בית יוסף ז"ל, להיות ניעורים כל ליל חג השבועות ולעסוק בתורה, כדי להראות עד כמה אנו מחבבים את התורה. ועוד נהגו לאכול מאכלי חלב ודבש על שם הפסוק "דבש וחלב תחת לשונך", ועוד טעמים אחרים אמרו במנהג זה.

קרבנות החג ואסרו חג

קרבנות שאדם חייב להקריב אותם בשלוש רגלים עיקר מצוותם ביום ראשון של חג, אלא שאם לא הקריב אותם ביום ראשון - משלים אותם כל ימי הרגל: בפסח עד שביעי של פסח, ובסוכות עד שמיני עצרת, וגם שבועות - אף על פי שאין בו אלא יום אחד בלבד - כתבה בו התורה היקש לחג המצות ולחג הסוכות. מה הם יש בהם אפשרות של תשלומים לכל הפחות שבעה ימים, אף חג השבועות יש בו אפשרות של תשלומים שבעה ימים. ובמקדש, חג השבועות שחל בשבת, אין ישראל יכולים להקריב בשבת את קרבנות ראייה וחגיגה שלהם, וכולם מקריבים ביום שאחריו. לפיכך נהגו כל ישראל קצת שמחה ביום שאחרי חג השבועות

וקוראים לו "אסרו חג", ואבותינו קראו לו "יום טבוח". ובעקבות חג השבועות נגררו לקרוא גם בכל חג את יום שאחרי החג "אסרו חג". אבל בירושלים נהגו בכל שישה הימים שאחרי שבועות שלא לומר תחנון כדי לעשות זכר למקדש, שבהם היתה השלמה לקרבנות ראייה וחגיגה למי שלא הקריב בזמנו.

איסור מלאכה ביום טוב

גדרי מלאכה ביום טוב

כשציוותה תורה על איסור מלאכה ביום טוב, לא אסרה כל מלאכה כדרך שאסרה בשבת אלא אמרה "כל מלאכת עבודה לא תעשו", היינו מלאכה שהיא עבודה וטורח על האדם; אבל מלאכה שאדם עושה אותה כדי להביא לעצמו תענוג והנאה - מותרת. ומהי מלאכת הנאה המותרת? דבר זה מפורש בתורה במקום אחר: "אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו ייעשה לכם". ללמד, שכל מה שהוא לצורך אוכל נפש אינה מלאכת עבודה ואינו אסור ביום טוב.

כלל אמרו חכמינו: כל מלאכה האסורה בשבת אסורה ביום טוב, בין אב ובין תולדה, חוץ ממלאכת אוכל נפש, וחוץ מהוצאה מרשות לרשות והבערה, שהן הנחוצות ביותר להכנת כל אוכל נפש. ואף על פי שכך אמרו, בכל זאת ישנן הרבה מלאכות של אוכל נפש שחכמים אסרו אותן, מפני שדרכם של הבריות - כשהם מתחילים להתעסק בהם שוקעים בעשייתם. גזרה שמא ישאיר את מלאכתו למועד ויעסוק בה כל היום ויעשה יום מועד כיום חול. קצירה וטחינה ובצירה וסחיטה וצידה אסרום חכמים, לפי שהאדם רגיל לקצור שדהו ולבצור כרמו כאחד, ולדרוך ענביו כאחד ולטחון הרבה ביחד, וחששו חכמים שאם יהיו מותרים ביום טוב יהיה אדם קוצר כל שדהו ובוצר כל כרמו ודורך כל ענביו ויימנע משמחת יום טוב, וכן אסרו צידה מטעם זה. אבל שחיטה ובישול, וכן לישה ואפייה, הכל מותר.

ואף על פי כן, דבר שאם הכין אותו מערב יום טוב הוא מעולה וטוב מאשר אם הכינו ביום טוב, אסור לעשותו ביום טוב; ואם לא עשאו מערב יום טוב ויש בו צורך יום טוב - מותר לעשותו על ידי שינוי. דבר שהוא טעים יותר אם הכינו ביו"ט - מותר להכינו לכתחילה ביו"ט. דבר שאין הבדל אם הכינו ביו"ט או בערב יו"ט - מוטב להכינו בערב יו"ט.

הבערת אש

הבערת אש שהתירה תורה, היינו להוסיף עצים ודלק לאש בוערת ולהגדיל את המדורה, דבר שאסור בשבת ומותר ביום טוב. אבל אין מולידים אש במקום שלא בערה לפני כן כלל, ועל כן אין מדליקים גפרור, ואין מציתים מצת, ואין מדליקים נורת חשמל, ואין מפעילים מכשיר חימום חשמלי, שגם זה מוליד אש הוא.

כיבוי אש הוא מן המלאכות המותרות, כשהכיבוי נעשה לצורך הכנת אוכל נפש ואין להבה אחרת, אבל המכבה לצורך חיטון בדלק או משום שהוא דואג להפסד ממון אחר, הכיבוי אסור כדרך שאסור בשבת. כיצד? התחיל לבשל על אש גדולה והרתית, ויש צורך להוסיף ולבשל על אש קטנה כדי שלא ייחרך ואין לו להבה אחרת - מקטין את האש ומבשל, הכול לפי הצורך.

מתוך שהותרה לצורך - הותרה שלא לצורך

כל מלאכה שחייבים עליה בשבת, אם עשה אותה ביום טוב שלא לצורך אכילה - אסורה, חוץ מן ההוצאה מרשות לרשות והבעירה ששתי מלאכות אלו, מתוך שהותרו לצורך אוכל נפש - הותרו שלא לצורך אוכל נפש, ובלבד שיהא בהם צורך יום טוב. לפיכך מדליק ביום טוב את הנר להאיר במקומות האפלים, ומכניס ומוציא ומוליך ומביא כל מה שירצה, והכול לצורך שמחת יום טוב.

הכנה מיום טוב לשבת

ועוד אסרו חכמים, שלא יעשה שום מלאכה מיום טוב לשבת הסמוכה לו אם לא הניח עירובי תבשילין מערב יום טוב, כדרך שנתבאר, כדי שילמדו העם קל וחומר: מיום טוב לשבת אין עושים מלאכה, מיום טוב לחול - לא כל שכן. לא התירה תורה מלאכת אוכל נפש ביום טוב אלא לצורך אכילה באותו יום, אבל אם הוא מבשל ביום טוב לפנות ערב, ולא יהא סיפק בידו לאכול מן התבשיל כי אם בלילה למוצאי יום טוב - אסור. בישראל מוקדם ביום, ויש לו פנאי לאכול ממנו ביום, אבל אינו זקוק לבישולו מפני שכבר סעד, והוא מתכוון לבשל לצורך יום אחר - מן התורה מותר, הואיל ואם יזדמנו לו אורחים יוכל להאכיל אותם ביום טוב. ומכל מקום, הואיל והוא מתכוון למחר, אסרו חכמים. אבל אם הוא עושה מחמת חשש להפסד גדול של ממון, לא העמידו חכמים דבריהם.

כך אמרו חז"ל: בהמה מסוכנת, שאם לא ישחט אותה תמות ותהיה אסורה משום נבלה. אם יש שהות ביום לאכול ממנה כזית צלי, ישחט ויצלה ויאכל.

עוד אמרו חכמים: ממלא אדם קדרה בשר ומבשל את הכול אף על פי שאינו צריך אלא לחתיכה אחת, מפני שהבשר מתבשל טוב יותר כשהקדרה מלאה.

עונשו של מחלל יום טוב

העושה מלאכה בשבת - במזיד ובהתראה חייב סקילה, ושלא בהתראה חייב כרת, ובשוגג חייב חטאת. והעושה בשוגג מלאכות מרובות, מצטרפות כל המלאכות קבוצות, כל אב מלאכה והתולדות שלו, וכמספר האבות כך מספר החטאות שהוא מתחייב. אין מלאכה מקבוצה אחת מצטרפת למלאכה מקבוצה שנייה. העושה מלאכה ביום טוב במזיד ובהתראה חייב מלקות, ושלא בהתראה - פטור מכלום. העושה אבות מלאכות הרבה ביום טוב בהתראה אחת, כגון שזרע ובנה וסתר וארג בהתראה אחת, אינו לוקה אלא אחת. יש חילוק מלאכות לשבת ואין חילוק מלאכות ליום טוב.

ולמה אסרה תורה לעשות מלאכה ביום טוב? כדי שיזכרו ישראל הנסים הגדולים שעשה השם יתברך להם ולאבותיהם וידברו בהם ויודיעו לבניהם, כי מתוך השביתה מעסקי העולם יהיו פנויים לעסוק בהם.

רמב"ם, הלכות יום טוב, פרק ו

כבוד יום טוב ועינוג

כשם שמצווה לכבד שבת ולענגה, כך כל ימים טובים. שנאמר: "לקדוש ה' מכובד", וכל ימים טובים נאמר בהם "מקרא קודש". וכבר ביארנו הכיבוד והעינוג בהלכות שבת (כיבוד: לרחוץ בערב שבת, ללבוש כסות נקייה, לעסוק בהכנות לשבת. עונג: הכנת מאכלים טובים לשבת, לאכול בשר ולשתות יין ודומיהם). וכן ראוי לו לאדם שלא יסעוד בערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה, כבערב שבת, שדבר זה בכלל הכבוד. וכל המבזה את המועדות כאילו נטפל לעבודה זרה.

שבעת ימי הפסח ושמונת ימי חג הסוכות עם שאר ימים טובים - כולם אסורים בהספד ובתענית. וחייב אדם להיות בהם שמח וטוב לב, הוא ובניו ואשתו ובני בניו, וכל הנלווים עליו, שנאמר: "ושמחת בחגך". אף על פי שהשמחה האמורה כאן היא קרבן שלמים, יש בכלל אותה שמחה לשמוח הוא ובניו ובני ביתו - כל אחד כראוי לו. כיצד? הקטנים - נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות, והנשים - קונה להן בגדים ותכשיטים נאים כפי ממונו, וכולם - אוכלים בשר ושותים יין, שאין שמחה אלא בבשר ואין שמחה אלא ביין.

וכשהוא אוכל ושותה, חייב להאכיל לגר ליתום ולאלמנה עם שאר העניים האמללים. ומי שנועל דלתות חצרו ואוכל ושותה הוא ובניו ואשתו, ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש, אין זו שמחת מצווה אלא שמחת כרסו. ועל אלו נאמר "זבחיכם כלחם אונים להם כל אוכליו יטמאו כי לחמם לנפשם". ושמחה כזו קלון היא להם, שנאמר "וזיריתי פרש על פניהם, פרש חגיכם".

התנהגות בחגים

אף על פי שאכילה ושתיה במועדות הן בכלל מצוות עשה, לא יהיה אוכל ושותה כל היום כולו אלא כך היא הדת: בבוקר משכימים כל העם לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וקוראים ושונים עד חצי היום. ואחר חצות היום מתפללים תפילת המנחה, וחוזרים לבתיהם לאכול ולשתות שאר היום עד הלילה.

כשאדם אוכל ושותה ושמח ברגל, לא יימשך ביין ובשחוק וקלות ראש, ויאמר שכל מי שיוסיף בזה ירבה במצוות שמחה. שהשכרות והשחוק הרב וקלות הראש אינה שמחה אלא הוללות וסכלות. ולא נצטוונו על ההוללות והסכלות אלא על השמחה שיש בה עבודת יוצר הכול, שנאמר "תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך

בשמחה ובטוב לבב מרב כל". הא למדת, שהעבודה בשמחה. ואי אפשר לעבוד את השם לא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שכרות.

עירוב תבשילין

איסור הכנה

מלאכות שמותר לעשותן ביום טוב, מלאכת אוכל נפש ודומיהן, אין עושים אותן אלא לצורך אותו יום בלבד. ואין עושים מלאכה לא מיום טוב ראשון לחול, ולא מיום טוב שני לחול, ואף לא מיום טוב ראשון ליום טוב שני, שאף הוא כחול לגבי יום טוב ראשון. כללו של דבר: כל מלאכה שהותרה לעשותה ביום קדוש, לא הותרה אלא לצורך אותו יום, לא לצורך יום חול ואף לו לצורך יום שקדושתו פחותה משלו.

יום טוב בערב שבת

חל יום טוב להיות בערב שבת, שורת הדין להתיר לעשות כל דבר מיום טוב לצורך שבת, שהרי אינו עושה בו מלאכה אלא לצורך יום שהוא קדוש ממנו. אבל חכמים אסרו להכין מיום טוב לשבת, גזרה שמא יבוא פעם אחרת להכין גם מיום טוב לחול. ועוד, כדי לחייב אותו מערב יום טוב לעסוק בהכנות לצורך שבת, שלא תעיב שמחת יום טוב על קדושת השבת ותשכיח אותה ממנו. ותקנו חכמים עוד, שיניח אדם "עירוב תבשילין" מערב יום טוב, ועל סמך עירוב זה אופה ומבשל ומכניס ומוציא ומבעיר ומדליק נר, ועושה כל צרכיו מיום טוב לשבת, שבזה יש לו היכר מספיק לקדושת שבת ולקדושת יום טוב, ולא יבוא לזלזל באחד מהם.

עירוב תבשילין

עירוב תבשילין מהו? לוקח מערב יום טוב לחם ותבשיל שהוכנו לצורך שבת ומברך:

"...אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על מצוות עירוב".

ואומר:

"בזה העירוב יהא מותר לנו לאפות ולבשל ולהטמין ולהדליק נר ולתקן ולעשות כל צרכינו מיום טוב לשבת".

ומי שאינו מבין בלשון הקודש, אומר דברי הכנה אלה בכל לשון שמבין. בסידורים מודפס משפט זה בלשון ארמית, מפני שאבותינו בזמן התלמוד - שפת דיבורם ארמית היתה, ורבותינו חכמי התלמוד ניסחו להם דברים אלה בשפה המובנת להם.

לחם זה ותבשיל זה מיועדים לאכילת שבת, והרי התחיל בזה את הכנותיו לסעודת שבת. ומעתה, כל מה שיבשל ויאפה ויכין ביום טוב שהוא ערב שבת, הרי הוא כאדם שמסיים מלאכה שכבר התחיל בה לפני כן, ולא נראה כמתחיל ועושה מלאכות חשובות מיום טוב לשבת.

נאכל הלחם והתבשיל ביום טוב לפני שעשה כל מלאכותיו לצורך שבת - אסור לעשות מלאכה לשבת, וישאל לחכם כיצד לנהוג.

יום טוב שני של גלויות

שני ימים של ראש השנה ויום טוב שני בחוץ לארץ למה עושים כל ישראל ראש השנה, שני ימים, והלא התורה ציוותה לקדש יום אחד בלבד? ולמה עושים ישראל היושבים בחוץ לארץ כל יום טוב שני ימים, והלא בתורה אין יום טוב שהוא שני ימים? אלא, שאף על פי שחשבון מהלך הירח והשמש הלכה למשה מסיני הוא, ויכלו אבותינו לקדש תמיד חודשים ומועדים ושנים על פי חשבון, בכל זאת מצוה מן המובחר, שאם קיימת אפשרות מעשית לקדש על פי ראיית המולד, יקדשו סנהדרין במקום מושבם ויודיעו לכל ישראל.

בתחילה היו משיאים משואות, להודיע למרחוק על קידוש החודש על ידי איתות במדורות אש שהדליקו בראשי ההרים, ומיד במוצאי כל ראש חודש היתה הידיעה מגיעה לכל ישראל בכל מקומות מושבותיהם בקצווי תבל. ברבות הימים קלקלו השונאים והדליקו משואות גם הם ושיבשו את העברת הידיעות, ונאלצו ישראל להנהיג שילוח שליחים. והשליחים, בשל מרחק הדרך, לא יכלו להגיע בניסן לפני תחילת חג הפסח ובתשרי לפני תחילת חג הסוכות. משום כך הם מחשבים את המולד, ועושים את יום החמישה עשר מיום המולד לחג שני, שמא לא באו עדים ביום המולד ונתקדש היום השני לראש חודש. וכך הם עושים בכל חג חוץ מיום כפור שסכנה היא להטיל על הציבור שיצומו שני ימים, וסומכים בזה על רוב השנים, שלעתים רחוקות מאוד לא קידשו ראש חודש תשרי ביום שלושם של אלול.

ומפני טעם זה עצמו, שהרחוקים מבית הדין אינם יודעים מתי קידש בית דין את החודש, עושים כל בני הגולה יום טוב שני של גלויות. אבל בני ארץ ישראל, שהם קרובים ויש סיפק בידם לשמוע עד יום ט"ו בניסן וט"ו בתשרי מתי נתקדש ראש חודש - אין להם אלא יום אחד בלבד. אך בראש השנה שהוא יום טוב ואין השליחים יכולים לצאת בו, נהגו כל בני ארץ ישראל לעשות שני ימים טובים.

וגם לבני ירושלים, שבית דין ישב בתוכם והם יודעים אם קידשו את החודש, תיקנו לעשות ראש השנה שני ימים. והטעם לכך: מפני שבזמן בית המקדש תיקנו שלא לקבל את עדות החודש אלא עד זמן הקרבת תמיד של בין הערביים, ובשנה שלא באו בה העדים לפני המנחה, נהגו גם בירושלים שני ימים ראש השנה.

יום טוב שני לאחר הנהגת הלוח

משבטלה הסמיכה בישראל וחדל בית דין לקדש חודשים על פי ראיית המולד והנהיגו את הלוח על פי חשבון נוסחאותיו, ביקשו ישראל בכל מקום לבטל את מנהג שני ימים טובים של גלויות, שהרי מעתה כולם יודעים מתי ראש חודש. אך חזרו ונמלכו ותיקנו לנהוג כמנהג אבותינו, מפני שחששו שמא יגזרו המלכויות שמד לבטל לימוד תורה, וישכחו את נוסחאות החשבון ויהיו תלויים בראיית המולד, ולא ידעו אם לנהוג ראש חודש ביום המולד או ביום שלאחריו. על כן עמדו ותיקנו שבכל חוצה לארץ יהיו חייבים לעשות כל יום טוב שני ימים - יום שני כיום ראשון לכל דבר כמו שהיו רגילים לעשות לפני כן מספק.

ובארץ ישראל כולה תיקנו לעשות כל יום טוב יום אחד בלבד, ויום טוב של ראש השנה שני ימים, כדרך שהיו רגילים כל בני ארץ ישראל. וגם לבני ירושלים תיקנו לנהוג שני ימים ראש השנה, כמו שנהגו בזמן הראשון לפעמים. ודבר זה הטילו על בני ישראל ועל בני חוצה לארץ כתקנות קבועות, והמקומות חלוקים בזה כדרך שהמנהגים חלוקים במקומותיהם.

בני ארץ ישראל בחוץ לארץ ולהיפך, לענין יום טוב שני

בני ארץ ישראל הנוסעים לחו"ל ודעתם לחזור, לענין תפילה שהוא דבר שבצנעה - חייבים לנהוג כבני מקומם, ויתפללו ביום השני תפילה של חול כדרך שמתפללים בארץ ישראל. לענין מלאכה הם נוהגים בכול כבני חוצה לארץ, לעשות יום שני קודש. בני חוצה לארץ שנמצאים בארץ ישראל עושים בכול כבני חוצה לארץ: אין עושים מלאכה ומתפללים תפילת חג. יש אומרים שלא יתפללו במניין ולא יערכו סדר בציבור אלא בצנעה, אך המנהג הוא שמתאספים בני חו"ל במניין נפרד ומתפללים בינם לבין עצמם תפילת חג.

דינים המיוחדים ליום טוב שני -

אף על פי שתיקנו יום טוב שני של גלויות לנהוג בו ממש כפי שנהגו בו אבותינו - כחומרת יום טוב של תורה (שהרי לאבותינו היה זה ספק דאורייתא), מכל מקום ראו צורך להקל בדברים מועטים שהציבור צריך להם מאוד: מת לו מת, בשבת - אין קוברים אותו אפילו על ידי נוכרי; ביום טוב ראשון - אם רוצה, אומר לנוכרי לעשות לו כל דבר, ואין באמירה לנוכרי בזה משום שבות; אך ביום טוב שני של גלויות הקלו להתיר לקבור אפילו על ידי יהודי. ודבר זה הותר גם ביום טוב שני של ראש השנה. וכן הותר ביום טוב שני של גלויות לעשות מלאכה שהיא מדרבנן לצורך חולה, גם אם אין בו סכנה, אבל יום טוב שני של ראש השנה חמור בזה, ונוהג בו כמו ביו"ט ראשון. וכן לא התירו לעשות לצורך חולה שום מלאכה דאורייתא, גם לא ביו"ט שני של גלויות.

חל יו"ט בחוץ לארץ להיות ביום חמישי ושישי, ושכח להניח עירובי תבשילין מערב יו"ט, מניח ביום חמישי, שהוא יו"ט ראשון, ומתנה ואומר: 'אם היום חול

הרי זה ערובי תבשילין, ואם היום קודש - איני צריך כלום, שהרי מחר חול ומותר לבשל ממחר לשבת'. ואם שכח ולא הניח עירוב חצרות לצורך שבת, כך הוא אומר: 'אם היום חול - יהא זה עירובי חצרות לצורך שבת, ואם היום קודש - אין זה כלום'. ולמחר הוא לוקח אותו מאכל ואומר: 'אם היום קודש ואתמול היה חול - כבר הנחתי זה לשם עירובי חצרות, ואם אתמול היה קודש והיום חול - יהא מאכל זה עירובי חצרות'. אבל בעירובי תחומין אינו יכול להתנות, וכן אינו יכול להתנות ביו"ט של ראש השנה בשום דבר.

חול המועד

ימי חול המועד

ימים שבין ראשון ושביעי של פסח, וכן בין ראשון ושמיני של חג הסוכות, והם חמישה בפסח ושישה בסוכות, ובגולה ארבע בפסח וחמישה בסוכות - נקראים חולו של מועד, ונקראים מועד.

מלאכה בחול המועד

חולו של מועד, אף על פי שלא נאמר בו 'שבתון', הואיל ונקרא 'מקרא קודש', והרי הוא זמן חגיגה במקדש - אסור בעשיית מלאכה כדי שלא יהיה כשאר ימי החול שאין בהם קדושה כלל.

חול המועד אסור בקצת מלאכות ומותר בקצתן לפי צורך העניין שהיה נראה לחכמים להתיר. יש אומרים שכל עיקר איסור מלאכה בחול המועד הוא מדרבנן, ויש אומרים שאיסור מלאכה הוא מן התורה אלא שנמסר הדבר לחכמים לקבוע מה אסור ומה מותר. והכול כדי שיהיו פנויים ללמוד בהם תורה ולעסוק בסיפור הנפלאות והנסים שעשה ה' לישראל, וכמו שאמרנו בעיקר איסור מלאכה ביום טוב.

ומהי המלאכה המותרת בחול המועד? מלאכת דבר האבד, וצורך המועד. מלאכה שהיא לצורך המועד - עושה מעשה הדיוט ואינו עושה מעשה אומן: תופר מעט בשינוי לתקן בגדיו שנקרעו, מכה בגדיו שנתכבסו, מתקן תיקונים קטנים בביתו בבניין ובכלים, ובלבד שיעשה מעשה הדיוט ולצורך המועד. ובניין המט ליפול ויש סכנה אם ישהנו, סותרו ובונה לאלתר. וכן אם נפלה גדר חצרו - בונה, שאם יניח הפתח פתוח ודלתות שבורות - נמצא מאבד כל מה שבבית, ובלבד שלא יכוון מערב יום טוב להשאיר מלאכה זו לחול המועד. המוכר מוכר והקונה קונה כל מה שהוא צריך לו במועד, אבל מה שאין צריך לו במועד - אסור. ומפני שיושבים ישראל בין הגויים, והרבה פעמים נזדמנו זמני היריד שלהם בחול המועד, ואם לא יעסקו במשא ומתן יהא בזה הפסד גדול, הורגלו לעסוק בכל מלאכת משא ומתן; אבל מעיקר הדין אסורים בזה, כי אם לצורך המועד או בדבר שיש בו הפסד גדול.

מלאכת קצירה והשקאה בגינה, וכן שאר מלאכות הנעשות ביבול, כל שיהיה נפסד אם לא יעשה מלאכתו בחול המועד - עושה, ובלבד שלא יכוון מלאכתו למועד.

כל דבר שאינו לצורך המועד וגם אינו דבר האבד, אם הפועל הנשכר לעשות אותה מלאכה אין לו מה לאכול במועד - מותר לשכור אותו כדי לשלם לו שכרו, שהרי זה צורך המועד.

מלאכה לצורך הציבור

מלאכה נוספת שהתירו חכמים: במקומות קטנים, שאין צורכי ציבור נעשים בהם אלא כשמתחברים כל הציבור ועושים אותם בצוותא, התירו חכמים לעשותם בחול המועד, שאז הציבור נחים ממלאכתם שבבית, ואם לא יעשו אז - יתבטלו צורכי ציבור ולא ייעשו כלל: חופרים תעלה, וחופרים בור, ובונים מקלט ציבורי וכיוצא בזה. וכן אם אין הפועלים פנויים בזמן אחר להשתכר לעבודת הציבור אלא בחול המועד, שאז הם בטלים מכל עבודה אחרת, מותר להם לעשות מלאכת הציבור.

תספורת וגילוח

שתי מלאכות אסרו חכמים בחול המועד אף על פי שהן לצורך המועד: אין מסתפרים ואין מכבסים. ואף עלפי ששני אלה אדם צריך להם לצורך החג, גזרו חכמים איסור עליהם, שהרבה פעמים אדם טרוד לפני כניסת החג, ואם ידע שעומד לו זמנו להיות פנוי למלאכות אלה בחול המועד, הוא עלול לא להסתפר ולא לכבס את בגדיו לכבוד יום החג הראשון. ועכשיו שאסרו עליו בחול המועד, יתאמץ ויכין את עצמו ויכבד את תחילת החג כהלכה.

כשאסרו להסתפר ולכבס במועד, לא אסרו לספר ילדים שאינם בני מצווה, וכן לא אסרו לכבס בגדי ילדים ושאר דברים שאין קצבה לשימושם, שגם אם כיבס אותם לפני כניסת החג, לפעמים מלכלך אותם וזקוק להחלפה יותר ממה שחשב, ואין לו אפשרות שלא לחזור ולכבסם.

ענייני יום טוב

דיני מועדים - ספר התודעה

ושמחת בחגך

חייב אדם לנהוג שמחה ביום טוב ולכבדו ולענגו. איזוהי שמחת יום טוב? בזמן שבית המקדש היה קיים, עיקר שמחת הרגל היה בשלמי חגיגה ובשלמי שמחה שהיו מביאים לבית המקדש, ולאחר הקרבת אמוריהם על המזבח (החלב ושתי הכליות ויותרת הכבד, ובכבש - גם האליה, נקראים בלשון חכמים 'אמורים', כלומר החלקים האמורים בתורה להקטיר במזבח) היו הבעלים אוכלים מהם בקדושה ובשמחה, והלוי והגר והיתום והאלמנה - אתם על שולחנם. ועכשיו, שאין בית המקדש ולא עלייה לרגל ולא שלמים, עיקר השמחה בקביעת סעודה בחג על בשר ויין, ומשמח ברגל לאשתו ולבני ביתו ולכל הנלווים אליו, כל אחד כראוי לו: קונה תכשיטים ובגדים נאים כפי ממונו לאשתו לכבוד יום טוב, מחלק קליות ואגוזים ומגדנות לתינוקות, ומשמח לעניים, ומספק להם צורכי החג כדי שיהא לבם שמח עליהם.

ונוהגים להרבות במאכלים ערבים ביום טוב יותר מבשבת, וללבוש ביום טוב בגדים משובחים משל שבת, כי רק ביום טוב כתוב בתורה ענין של שמחה. ומכלל השמחה ביום טוב - לעסוק בתורת ה', שנאמר (תהלים יט): 'פקודי ה' ישרים משמחי לב'.

האבל אינו נוהג אבלות ביום טוב, משום שמחת החג.

איזהו כבוד יום טוב? שזוכרו ומכין עצמו אליו קודם שבא. לפיכך חייב אדם בערב יום להסתפר לכבוד החג, לרחוץ גופו בחמין ולחפוף ראשו וליטול צפרניו ולהחליף בגדיו וללבוש כסות נקייה.

אמרו חכמים: 'חייב אדם לטהר עצמו ברגל', לכן ראוי לאדם שיטבול במקווה או בנהר וכיוצא בזה. ונוהגים לטבול בערב החג.

וכן מצווה להתעסק בערב יום טוב בהכנת מאכלים משובחים לכבוד הרגל. אפילו מי שיש לו בביתו כמה משרתים, ראוי לו משום כבוד יום טוב להשתדל בערב יום טוב להכין בעצמו איזה דבר מצורכי החג. וכן מצווה להימנע מלקבוע סעודה בערב יום טוב סמוך למנחה ומעלה (שלוש שעות קודם צאת הכוכבים), וטוב להחמיר מחצות היום, כדי שיהא נכנס כשהוא תאב לסעודת החג ואוכלה בתיאבון, וזהו כבודו של החג.

איזהו עונג יום טוב? קביעת שתי סעודות, אחת בלילה ואחת ביום, והדלקת הנר בכניסת החג כדי ליהנות מאורו בליל יום טוב. ואין קביעת סעודה אלא בפת

(חלות או לחם), וצריך שתי כיכרות שלמות. וקובע סעודותיו על היין ששותה בשעת סעודה, מלבד היין שהוא מקדש עליו קודם הסעודה. ומרבה בבשר ובשאר מגדנות לעונג יום טוב.

ומברכים על הדלקת הנרות 'להדליק נר של יום טוב'. וברכת 'שהחינו', חוץ מביום טוב אחרון של פסח שאין מברכים 'שהחינו'.

בהדלקת הנרות שביום טוב, תחילה מברכים ואחר כך מדליקים, לפי שברכת המצווה קודמת לעשייתה. ובשבת מדליקים תחילה ואחר כך מברכים (למנהג בני אשכנז), לפי שהברכה היא כקבלת שבת, ולאחר קבלת שבת טוב אסור להדליק.

ראוי לו לאדם שלא יצמצם בהוצאות יום טוב, אפילו אם אין ידו משגת אלא מעט. שאין אדם חסר כלום בהוצאות שהוא מוציא לכבוד יום טוב אלא מתברך בהן. שכל מזונותיו ויציאותיו של אדם קצובים לו מראש השנה על כל השנה כולה, חוץ מהוצאות שבתות וימים טובים והוצאות בניו לתלמוד תורה, שאם פחת - פוחתים לו, ואם מוסיף - מוסיפים לו.

ושמחת בחגך - מקורות

חייב אדם... - פסחים קט; רמב"ם הלכות יו"ט פ"ו; טושו"ע או"ח תקצט ובנו"כ בזמן שביהמ"ק היה קיים - חגיגה ח אמורים - רמב"ם הל' מעה"ק א, יח ובהקדמתו לסדר קודשים. ועי' סוכה נה, ע"ב ועכשו שאין ביהמ"ק - רמב"ם, טושו"ע שם ונוהגים להרבות - עפ"י הג"מ פ"ו מהל' יו"ט; טושו"ע תקצט, א ומכלל השמחה לעסוק בתורה - עי' ערכין יא. שאג"א סט (ורי' עלה יונה ביצה טו ועוד אחרונים) אבלות - טושו"ע יו"ד שצט; או"ח תקמח

איזהו כבוד - עפ"י שבת קיג, קיט; רמב"ם שבת פ"ל והל' יו"ט פ"ו; טושו"ע תקלא, א תקצט ובהגר"א שם חייב אדם לטהר עצמו - ראש השנה טז, ע"ב מצווה להתעסק בעצמו - משנ"ב סי' תקצט סק"ג סעודה בערב יום טוב - רמב"ם שם, רמ"א שם, משנ"ב ובאה"ל. וטוב להחמיר - מהרב מרדכי אליהו שליט"א איזהו עונג - שו"ע תקצט, ועיי' בשו"ע הגר"ז (ועי' צ"ח ביצה לה על דין 'עונג' ביו"ט, ועוד אחרונים. וצ"ע) והדלקת הנר - עי' תנחומא נח; טושו"ע רסג ואין קביעות סעודה... - טושו"ע ורמ"א תקצט ומברכין על ההדלקה - שו"ע רסג, ה

בהדלקה - ר' א"ר תר ושע"ת שם; מברכין תחילה - כדעת הרבה אחרונים סי' רסג, וכ"כ במשנ"ב שם. בשבת מדליקין תחילה - רמ"א רסג, ה ראוי לו לאדם - טושו"ע תקצט עפ"י גמרא ביצה טז.

שמחת מצוה ולא שמחת הגוף

בחג, כשהוא אוכל ושותה, חייב להאכיל לגר ליתום ולאלמנה עם שאר העניים האומללים. אבל מי שנועל דלתות חצרו ואוכל ושותה הוא ובניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש, אין זו שמחת מצווה אלא שמחת כרסו. ועל אלו נאמר (הושע ט): 'זבחיהם כלחם אונים להם, כל אוכליו יטמאו, כי לחמם לנפשם' וגו'. ושמחה כזו קלון היא להם שנאמר (מלאכי ב): 'זזריתי פרש על פניכם, פרש חגיכם'.

אף על פי שאכילה ושתיה במועדות בכלל מצוות עשה, לא יהיה אוכל ושותה כל היום כולו אלא כך היא הדת: בבוקר משכימי כל העם לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומתפללים וקוריאים בתורה בעניין היום, וחוזרין לבתיהם ואוכלים. והולכים לבתי מדרשות, קוריאים ושונים עד חצי היום, ואחר חצות היום מתפללים תפילת המנחה וחוזרים לבתיהם לאכול ולשתות שאר היום עד הלילה.

כשאדם אוכל ושותה ושמח ברגל, לא יימשך ביין לשחוק ולקלות ראש (ויאמר שכל מי שיוסיף בזה ירבה במצוות שמחה), שהשכרות והשחוק הרב, וקלות הראש אינם שמחה אלא הוללות וסכלות, ולא נצטוונו על ההוללות והסכלות אלא על השמחה שיש בה עבודת יוצר הכול, שנאמר (דברים כח): 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כול'. הא למדת שהעבודה - בשמחה. ואי אפשר לעבוד את ה' לא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שכרות (רמב"ם פ"ו מהלכות יום טוב).

בין יום טוב לשבת

אין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד. כלומר, כל מלאכה שאסורה בשבת אסורה גם ביום טוב, חוץ מכמה מלאכות שהתירה תורה ביום טוב לצורך אוכל נפש ולשמחת החג, ואלה הן: לישה, אפייה, שחיטה, בישול, הוצאה מרשות לרשות, והבערת אש.

וקיבלו חכמינו זיכרונם לברכה, שמלאכת הוצאה והבערה, כשם שהותרה לצורך אוכל נפש, הותרה גם לצורך אחר של הנאה ותענוג, וכן הותר הבישול שלא לצורך אוכל נפש, כגון שמחמם מים לרחיצת פניו ידיו ורגליו, מה שאין כן בשאר מלאכות שנמנו לעיל שהותרו לצורך אוכל נפש בלבד. ואילו שאר מלאכות לא הותרו כלל, אפילו אם יש בהן צורך אוכל נפש, כגון: קצירה ותלישה מן המחובר, דישה, זרייה לרוח, טחינה וניפוי - כל אלה אסורות. לא הותרו מלאכות אוכל נפש אלא משעת לישה ואילך, ואותן המלאכות שנזכרו לעיל (שחיטה ובישול, הוצאה והבערה) - מפני שאי אפשר לעשותן בערב יום טוב או שיהיה הפסד וחסרון אם לא יעשה אותם היום.

ויש ניפוי שהוא מותר ביום טוב, כגון קמח שהיה מנופה מערב יום טוב ונפלו בו צורות ביום טוב, מותר לנפותו על ידי שינוי. וכן כל דבר שאי אפשר לבוררו מערב יום טוב ואין דרך לבוררו הרבה בבת אחת, בוררים אותו ביום טוב ואפילו במסנת.

אוכלין שיתקלקלו אם יטחנו קודם החג (כגון בצל ובננות) מותר לטחנם ביום טוב. אוכלין שלא יתקלקלו אך טעמם יפוג אם יטחנו מאתמול, טוחנים אותם ביום טוב בשינוי, כגון הפיכת המגרת או טחינה על גבי מפה. אף בשר ודגים, אם שכח לטחנם בערב יום טוב - מותר לטחנם ביום טוב בשינוי.

אף על פי שהשווה יום טוב לשבת לענין איסור מלאכה, לא הושווה לענין עונשים. שהעושה מלאכה בשבת במזיד חייב כרת, ובעדים והתראה - סקילה, וביום טוב - חייב מלקות; והעושה מלאכה בשבת בשוגג חייב חטאת, וביום טוב פטור.

הרי שאמרו שהוצאה והבערה, מתוך שהותרו לצורך אוכל נפש הותרו גם שלא לצורך אוכל נפש, לפיכך מותר להעביר טליתו וכל כלי תשמישיו וצורכי מאכל מרשות לרשות לצורך מועט. אבל לא יישא משא גדול כדרך שהוא עושה בחול אלא ישנה, ובמקום שאי אפשר - עושה כדרכו.

רוב דיני מוקצה שווים ביום טוב ובשבת. ויש דינים במוקצה שהחמירו בהם ביום טוב יותר מבשבת כדי שלא יבואו לזלזל ביום טוב.

אסור לומר לגוי שיעשה מלאכה האסורה ביום טוב, כשם שאסור בשבת.

המלאכות שהותרו לעשות ביום טוב, לא הותרו אלא לצורך אדם מישראל, אבל לא הותרו לצורך הנוכרי; וכן אסור לעשותן לצורך בהמתו או חיה ועוף שברשותו.

הבערת אש מותרת, אבל כיבויה - אסור. ואפילו גרם כיבוי, שלא במקום הפסד - אסור. לפיכך, אסור להעמיד נר דולק במקום שהרוח יכולה לנשוב שם ולכבותו, אפילו אם בשעה שהוא מעמיד את הנר אין הרוח נושבת.

היתה האש גדולה מדי, ששורפת את המאכל המתבשל עליה, או מעלה פיה ומקלקל את התבשיל - מותר להקטין את האש כמידת הצורך; אבל אם יכול להעמיד את קדרתו על אש אחרת - אסור.

אסור ליתן את הנר על האש כדי להמיס תחתיתו ולהדביקו דרך כך אל הפמוט, מפני שממרח את החלב הגביש, ו'ממרח' - מלאכה האסורה ביום טוב.

הנוהגים היתר לעשן סיגריות ביום טוב ייזהרו מפני כיבוי, וכן ייזהרו שלא להפיל בידיים את האפר מן הסיגריה כל זמן שיש בו אש.

לא הותרה מלאכה לצורך אוכל נפש אלא כדי לתקן דבר מאכל שהיה כבר בעולם מאתמול; אבל אם נולד ביום טוב, כגון ביצה שנולדה ביום טוב, אסור לבשלה ואסור לגמעה אפילו חיה, שהרי היא אסורה אפילו בטלטול; אבל כופה עליה כלי כדי שלא תישבר, ובלבד שהכלי לא ינענע.

מותר להדליק את הנר מנר אחר שהוא דולק כבר, להנאת אורו. וכן מותר להבעיר את האש ביום טוב כדי להתחמם בה ביום סגריר וקר; אבל אסור להוליד אש ביום טוב. לפיכך, אין מציתים את הגפרור על ידי חיכוך, ולא מוציאים את האור מהקשת אבנים זו על זו ולא מקרני השמש על ידי הזכוכית שעשויה לכך, אלא מדליקים את הנר מנר אחר הדולק וכיוצא בזה.

הדלקת חשמל ביום טוב, לדעת רוב הפוסקים האחרונים, יש בה איסור, לכן אין מדליקים את החשמל ביום טוב, כל שכן שאסור לכבות את החשמל ביום טוב.

אין מדיחים את הכלים לאחר שאכלו בהם, אך מותר לשטוף כלים שצריך להם עוד באותו היום.

במוצאי יום טוב מבדילים על הכוס כבשבת, אבל אין מברכים על הנר ולא על הבשמים.

בין יום טוב לשבת - מקורות

אין בין - טושו"ע או"ח תצה וקיבלו חכמינו - שם וסי' תקיא, תקיח ויש ניפוי שהוא מותר - תצו, ב ובמשנ"ב; תקי משנ"ב סק"י"ב, יז טחינה - ע' ס' תקד; שמירת שבת כהלכתה ז לא ישא משא גדול - טושו"ע תקי, ח-יא מוקצה - ר' תצה, ד אמירה לגוי - ע' ס' תקיז, ב לצורך ישראל בלבד - תקיב הבערה וכיבוי - תקיב, תקיד המסת נר ועישון - תקיד משנ"ב סק"י"ח; תקיא באה"ל ד"ה אין נולד - תקיג, א ד העברת אש ויצירתה - תקב, תקיא הדלקת חשמל - ע' בספר מאורי אש ובהסכמת הגר"ע; יביע אומר ח"ב כו אין שוטפין ומדיחין... - תקט, ז הבדלה - תצא, א

הלוח היהודי

תנועת גרמי השמים

כדור הארץ מסתובב סביב צירו ממערב למזרח, סיבוב אחד בכל יום. נכון יותר לומר: סיבוב שלם של הארץ סביב צירו הוא "יממה". תנועה זו של כדור הארץ היא התנועה הניכרת ביותר, והיא קובעת את היום ואת הלילה. בגללה אנו רואים את השמש זורחת במזרח ושוקעת במערב, ובגללה אנו רואים את הירח ואת הכוכבים זורחים במזרח ושוקעים במערב.

תנועה זו של כדור הארץ סביב צירו גורמת לכך שכל גרמי השמים - הירח והשמש, כוכבי הלכת וכוכבי השבת - כולם זורחים ושוקעים בכל יום. למעשה, כל היקום זורח ושוקע פעם אחת ביום, כי תנועת כדור הארץ סביב עצמו גורמת לכך שנראה את כל גרמי השמים זורחים ושוקעים.

הירח מסתובב סביב כדור הארץ, סיבוב אחד בכל חודש. נכון יותר לומר: סיבוב שלם של הירח סביב כדור הארץ יוצר את החודש, או בשמו האחר - את הירח (י' צרויה). בגלל מקומו של הירח ביחס לשמש ולכדור הארץ משתנית צורתו במהלך החודש: בתחילת החודש הירח צר, והחלק העגול שלו מופנה לצד ימין; באמצע החודש הירח מלא, ובסוף החודש הירח חוזר וחסר, והחלק השלם הנראה הוא בצד שמאל (בחצי הכדור הדרומי כיוון פגימת הירח הפוך).

הירח נעלם מן העין בסוף החודש, הרגע שבו הוא מתחיל לקבל אור ולהיראות, הוא רגע ה"מולד".

הארץ מקיפה את השמש במשך שנה אחת. נכון יותר לומר, כי הקפה שמקיף כדור הארץ את השמש יוצרת את השנה. "שנה" - תקופה של ארבע עונות: קיץ, סתיו, חורף ואביב. אורכה של שנה כזאת הוא 365.2422 ימים.

מסלול כדור הארץ ביחס לשמש יוצר אליפסה. המישור שכדור הארץ עובר בו ביחס לשמש נקרא "מילקה".

במשך השנה, השמש נראית על רקע הכוכבים הנמצאים אחריה. בכל חודש נראית השמש על רקע כוכבים אחרים. לקבוצות הכוכבים הנראים על רקע השמים ניתנו שמות בהתאם לצורות שראו בהם. קבוצות כוכבים אלה הם המזלות. חלוקת המילקה ל-12 חלקים יוצרת את שנים עשר המזלות. המזלות אינם קבוצה מגובשת של כוכבים. מזל יכול לכלול כוכבים הנמצאים במרחקים גדולים מאוד זה מזה. המזלות נראים לעינינו כאילו הם יוצרים תמונה המזכירה "מאזניים" או "עקרב" וכדומה.

חודש ושנה

בסיסו של הלוח היהודי הוא החודש. החודשים מצטרפים לשנה. לפעמים יש בשנה שנים עשר חודשים, ולפעמים שלושה עשר חודשים.

החודש האסטרונומי הוא הזמן (הממוצע) העובר בין מולד ירח אחד למולד שאחריו. המולד, כאמור, הוא הרגע שבו הירח מתחיל להאיר לאחר שהיה אפל לחלוטין בסוף החודש.

אורכו של החודש ידוע לנו במסורת חז"ל: 29 ימים, 12 שעות ועוד 793/1080 של שעה (44 דקות ו-3.33 שניות). הקדמונים, מטעמי נוחות, חילקו את השעה ל-1080 חלקים, במקום החלוקה שלנו ל-3600 שניות.

אורכו של החודש בחישובי הלוח היהודי מתאים בדיוק רב לחישובים הידועים היום.

כיוון שהחודש חייב להיות של ימים שלמים, יהיה בדרך כלל אורכו של חודש אחד 29 יום, והחודש שאחריו - שלושים יום. בדרך זו יתווספו 12 השעות העודפות על 29 ימים שלמים אחת לחודשיים.

הכרזת המולד בבית הכנסת מתייחסת למולד הממוצע. באופן מעשי, לעתים החודש ארוך יותר ולעתים קצר יותר מן הגודל הממוצע של החודש. (בלוחות המצויים רשום בראשית כל חודש מתי המולד הממוצע, וכך מכריזים בבית הכנסת, בסוף הלוח רשום המולד האמיתי, העולה מחישובים אסטרונומיים).

אורכם של 12 חודשי לבנה הוא 354 ימים.

בסיסו של הלוח הנוצרי הוא השנה. שנה אחת היא מסלול הארץ סביב השמש, ואורכו כפי הידוע היום - 365 ימים, 5 שעות, 48 דקות, 46 שניות. שנה אחת היא מחזור שלם של עונות השנה.

הנוצרים מחלקים את השנה ל-12 חודשים, מטעמים היסטוריים ומטעמי נוחות. לחודש בלוח הנוצרי אין כל משמעות אסטרונומית, ואין הוא אלא 1/12 של שנה.

הלוח היהודי משלב את החודש עם השנה. השנה היהודית בנויה מחודשים המתאימים לתנועת הירח, ומספר החודשים בשנה מותאם למחזור עונות השנה. כדי להשלים את הימים החסרים מ-12 חודשי לבנה לשנת חמה, מוסיפים חודש נוסף, אדר, לחלק מן השנים, ואותה שנה היא בת 13 חודשים.

הלוח המוסלמי בנוי, כמו הלוח היהודי, על בסיס חודשי הירח. אבל שלא כמו הלוח היהודי, אין הלוח המוסלמי מתאים את אורך 12 חודשי הירח לאורך שנת

החמה. דבר זה גורם לכך, ששנה בלוח המוסלמי קצרה בערך ב-11 יום משנת חמה. וכיוון שאין חודשי עיבור המשלימים ימים אלה, נסוגים חודשי המוסלמים על פני עונות השנה בקצב של 11 יום לשנה.

תנועת הירח וקידוש החודש

בזמן המולד, הירח נמצא בין כדור הארץ לשמש, קרוב לקו ה"מחבר" את כדור הארץ לשמש (אם הירח נמצא בדיוק על קו זה, יש ליקוי חמה). בשעה זו אין הירח נראה, כי החלק המואר של הירח מופנה כלפי השמש, והחלק האפל מופנה לכדור הארץ. בגלל תנועת הירח סביב כדור הארץ, הירח מתרחק מן השמש, והוא מאחר לזרוח ולשקוע מן השמש. בכל יום מאחר הירח לשקוע ב-48 דקות לערך אחרי השמש.

בסוף החודש הירח "דבק לשמש" (זורח ושוקע יחד עם השמש) ולכן אינו נראה. יום לאחר המולד ישקע הירח 48 דקות אחרי השמש. יומיים אחרי המולד הירח שוקע כשעה וחצי אחרי השמש, ובאותו יום הוא יראה בדמות סהר דק. בכל יום יאחר הירח לשקוע, ומפני שתנועתו תביא אותו לכך שכדור הארץ יהיה בין הירח ובין השמש, הוא יראה גדול יותר.

הציור הבא מתאר את גודל הירח בכל יום מימות החודש, ואת מקומו ברקיע בשעת שקיעת החמה.

בזמן המשנה היו קובעים את ראש החודש על פי עדים שראו את הירח החדש. החדש. אם לא באו עדים עד סוף היום ה-30, שוב אין צורך בהם, כי "כבר קידשוהו שמים" - החודש קודש בידי שמים, שהרי אין אפשרות שחודש עברי יהיה בן 31 יום, והיום שאחרי היום ה-30 יהיה ראש חודש.

היום השלושים של החודש יכול להיות היום האחרון שלו, או היום הראשון של החודש הבא. לכן יום זה הוא ראש חודש. אם החודש שנסתיים הוא בן 30 יום, יהיו שני ימי ראש חודש: היום השלושים לחודש המסתיים, והיום שאחריו, שהוא הראשון לחודש המתחיל.

המעבר לחישוב על פי חשבון

קביעת הלוח על פי עדים היתה קשה ומסובכת. אנשים שונים ניסו להתערב בחשבון הלוח ולכוון את חישוביו לפי צורכיהם. הצדוקים ניסו לזייף את חשבונות הלוח כדי להתאים אותו להלכה הצדוקית. (זכורה המחלוקת בדבר פירוש הפסוק "ממחרת השבת" בעניין ספירת העומר. הצדוקים, שפירשו את הפסוק כאילו ספירת העומר חייבת להתחיל ביום ראשון, ניסו להתאים את הלוח כך שפסח יחול בשבת, וספירת העומר תתחיל ביום א', לפי שיטתם.) גם השלטון הרומאי התערב בפעולות בית הדין שעסק בחשבונות הלוח. הרומאים אסרו לעבר שנים, וחכמים נאלצו לעשות זאת בסתר ותוך סכנה.

כדי למנוע מצב שבו לא יהיה לוח לעם ישראל, עברו לחישוב לוח על פי חשבון קבוע מראש. כל אדם יכול לחשב את הלוח לפי חשבון זה. תוקפו של הלוח אינו בגלל החשבון, אלא בגלל העובדה "שבית הדין הגדול שבארץ ישראל כבר קבעוהו זה היום ראש חודש או יום טוב" (רמב"ם, ספר המצוות עשה קנג).

ההלל השני נחשב כמייסד הלוח העברי. הוא חישב את חשבונות הלוח החל משנת ד' ק"ט (4119) לבריאה (360 לספירה הנוצרית).

שיטת חישוב החודשים

בחישוב סדר החודשים, וקביעת החודשים המלאים והחסרים, הולכים על פי העיקרון שהוזכר: אורכו של חודש הוא 29.5 ימים (ועוד כשלושת רבעי שעה). מכאן, שאם חודש אחד יהיה חסר ומשנהו מלא - יהיה החשבון מאוזן. בשנה כזו יהיו 354 יום. ואמנם, חודשי השנה בלוח העברי הם מלא וחסר לסרוגין, למעט שני חודשים, מרחשוון וכסליו, שיכולים להיות מלאים או חסרים. עובדה זו מאפשרת להוסיף או לגרוע יום מאורך השנה. אפשרות זו נחוצה בגלל שראש השנה אינו יכול לחול בכל יום. ראש השנה אינו חל בימים ראשון, רביעי ושישי (לא אד"ו ראש). אם ראש השנה נדחה ביום אחד, הכרח להאריך ביום אחד את השנה המסתיימת, ולקצר את השנה המתחילה. ויש דחייה נוספת: אם המולד יחול אחר 12 בצהריים, לא יהיה ראש השנה באותו יום אלא למחרת. שתי דחיות אלה קובעות מתי יהיה היום הראשון של ראש השנה.

וזו שיטת החישוב:

אנו יודעים מתי היה מולד הלבנה הראשון, זהו המולד שהיה בששת ימי הבריאה. המולד היה ביום ב', שעה ה', ר"ד חלקים. מולד זה קרוי מולד תוהו, כי באותו יום היתה הארץ עדיין תוהו. המאורות נבראו ביום הרביעי. מולד בהר"ד הוא מולד תיאורטי, וממנו מתחילים את חשבון הלוח.

לפי התאריך אפשר לחשב כמה חודשים עברו מאז, ומתי יהיה המולד של השנה הנוכחית. בודקים אם המולד חל ביום א' או ד' או ו', או אם הוא חל אחרי השעה 12. במקרים אלה דוחים את ראש השנה ליום המחרת. (לפעמים דוחים ביומיים: אם המולד חל אחרי השעה 12 של יום ג', למשל). מחשבים את המולד של ראש השנה הבא לפי אותו עיקרון. לפי מספר הימים שבין שני ראשי השנה אפשר לדעת אם השנה צריכה תוספת של יום אחד, או שהיא שנה רגילה, או שיש לחסר ממנה יום אחד. מספר הימים בשנה יהיו, אפוא, 353-355.

יש עוד שתי דחיות של ראש השנה. דחיות אלה הן תוצאות של הדחיות שהוסברו, ולא נפרט אותן כאן.)

שיטת חישוב השנים

חשבון החודשים המלאים והחסרים מאזן את דחיית ראש השנה, אבל יש לאזן גם את ההפרש של 11 יום לערך בין 12 חודשי הלבנה לאורכה של שנת החמה. אם לא נוסף ימים אלה ללוח העברי, השנה תהיה קצרה מעונות השנה והחגים לא יחולו בעונתם. הדבר הזה אינו אפשרי, כי התורה אמרה "שמור את חודש האביב ועשית פסח". חג הפסח חייב לחול בעונה שבה קוצרים את התבואה, ולא ייתכן שהפסח ייסוג לכיוון החורף. סטייה זו פותרים בעזרת השנים המעוברות.

אנו יודעים בדיוק נמרץ את אורכו של החודש. כדי לדעת בכמה קצרים 12 חודשי ירח משנת חמה, יש לדעת בדיוק נמרץ את אורכה של שנת חמה. אבל דבר זה לא היה ידוע לחכמים. רמב"ם (קידוש החודש ט) כותב כי יש מחלוקת בדבר זה אף בין חכמי יוון ופרס.

בחישוב מקורב הדבר נעשה כך: שנת חמה אורכה 365 יום ורבע (בערך). שנת לבנה אורכה 354 יום. אם נצרף את ההפרש המצטבר מ-19 שנים, נקבל סכום של 209 ימים (209=19X11). מספר השווה לשבעה חודשי לבנה (7.08=209:29.5). כלומר, כדי להתאים את השנים הבנויות על חודשי ירח לשנות חמה, עלינו להוסיף בכל 7 חודשים 19 שנים. חודשים אלה הם חודשי העיבור. בשנים ג'ח אדז"ט (שלישית, שישית, שמינית, אחת עשרה, ארבע עשרה, שבע עשרה ותשע עשרה) של מחזור בן 19 שנה, מוסיפים חודש אדר לשנה. החודש הנוסף הוא אדר ראשון, והוא תמיד חודש מלא. החגים של חודש אדר חלים בחודש הרגיל, הלא הוא אדר שני.

בחישוב מדויק הדבר מסובך יותר.

יש לנו שלוש שיטות בדבר אורך שנת חמה:

א. שיטת שמואל: לפי שיטה זו, אורך שנת חמה הוא 365.25 ימים בדיוק, ותוספת של שבעה חודשי עיבור במשך 19 שנים אינה מאזנת את ההפרש. נשאר עודף של שעה וחצי בערך, ששנת החמה ארוכה משנת הלבנה. לפי חשבון זה חג הפסח נסוג אחורנית, לכיוון החורף, בקצב של שעה וחצי בכל 19 שנה, או 3.3 ימים לכל 1000 שנה. לסטייה זו אין פתרון בשיטה זו.

יש לציין, כי חישוב ברכת הלבנה, הנעשה אחת ל-28 שנים, בנוי לפי שיטת שמואל לקביעת אורך שנת החמה. גם הזמן שבו מברכים ברכת טל ומטר בחו"ל בנוי על שיטת חישוב זו.

ב. שיטת רב אדא: לפי שיטה זו, אורך שנת חמה הוא 365 ימים, 5 שעות, 55 דקות ו-25 שניות. לפי שיטה זו, 19 שנות לבנה, ועוד 7 חודשי לבנה, שווים בדיוק לאורכן של 19 שנות חמה. (יש הסבורים כי שיטת חישוב זו נבעה מחילוק עודפי 19 שנות חמה ב-7, ולא ממדידת אורך שנת חמה).

ג. אורך שנת החמה הידוע היום הוא 365 ימים, 5 שעות, 48 דקות, 46 שניות. לפי מידה זו של השנה, חג הפסח מתקדם לעבר הקיץ במהירות של 4.5 ימים לכל 1000 שנים. גם לסטייה זו אין פתרון, אך ידוע כי עד סוף האלף השישי לא יעבור הפסח את עונת האביב.

מחזור קטן ומחזור גדול

הלוח העברי בנוי משני מחזורים: מחזור בן 19 שנים, ומחזור בן 28 שנים. המחזור הקטן, בן 19 שנים, נועד להוסיף 7 חודשים בכל מחזור ולבטל בכך את ההבדל שבין אורך שנת חמה ל-12 חודשי הלבנה.

המחזור הגדול, מחזור החמה, בנוי על חשבון תנועת השמש בלבד. מחזור זה עוקב אחר תנועת השמש: במשך 28 שנים עושה השמש סיבוב שלם ומגיעה למקום שבו היא נקבעה בזמן בריאת העולם - שעת 0, בתחילת יום רביעי.

מכיוון שמחזור גדול מתחשב בתנועת השמש בלבד, יש לו תאריך קבוע בלוח השמשי, הוא הלוח הכללי. ברכת החמה חלה בשמונה באפריל, אחת ל-28 שנה. מחזור חמה האחרון התחיל ביום ד' בניסן תשס"ט (2009).